

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТИЩЕНКО МИКИТА ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 162.6

ДИСЕРТАЦІЯ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМАЛІЗАЦІЇ КОНТЕКСТІВ АРГУМЕНТАЦІЇ

09.00.06 – логіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ М.В. Тищенко

Науковий керівник:
Хоменко Ірина Вікторівна,
доктор філософських наук, професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Тищенко М. В. Особливості формалізації контекстів аргументації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.06 – логіка. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертація присвячена аналізу поняття контексту аргументації з точки зору можливостей його формального вираження.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що на підставі дослідження контекстів аргументації виявлені їхні суттєві риси та з'ясовані можливості їхньої формалізації за допомогою синтаксичних та семантичних засобів.

Розглянуто питання про розвиток поняття контексту в межах теорії аргументації та виявлені передумови типології Волтона-Краббе. Серед них: формальна діалектика Ч. Гембліна, яка вперше запропонувала інструментарій діалогової гри для формалізації процесу суперечки; діалогова логіка К. Лоренца та П. Лоренцена, яка уточнила співвідношення між логікою та діалектикою; епістемічна логіка Я. Хінтикки, яка справила вплив на розуміння запитань та відповідей як складових елементів аргументації; і прагма-діалектика Ф. ван Еемерена, у межах якої була розроблена теоретична концепція критичної дискусії. Критика типології Волтона-Краббе з боку останнього сприяла перегляду поняття контексту в сучасній теорії аргументації.

Виявлено низку теоретичних проблем, пов'язаних з визначенням різновидів контекстів аргументації в типології Волтона-Краббе та прагма-діалектичній теорії контексту. Зокрема, проблеми доречності визначення еристичного діалогу як окремого контексту, невідповідності діалогу дослідження реальному процесу наукового дослідження та недостатній

аргументаційні складові діалогу пошуку інформації. У якості головної проблеми, притаманної прагма-діалектичній теорії контексту, автор виокремлює невідповідність характеристик жанру комунікативної активності та типам комунікативної активності, що відносяться до нього.

Досліджено використання можливостей формальної діалектики та семантичного підходу для формалізації контекстів аргументації. Визначено переваги діалогової гри як інструменту формалізації, пов'язані з її комунікативним та діалектичним характером. Також відзначається важливість побудови аргументаційної системи та розширення епістемічної бази агента аргументації. Останнє дозволяє формально репрезентувати контексти аргументації, пов'язані з матеріальними компонентами, наприклад, переговори або обговорення.

Уточнено співвідношення між поняттям діалогу переконання у типології Волтона-Краббе та прагма-діалектичної критичної дискусії. Були реконструйовані різні погляди на співвідношення понять діалогу переконання та прагма-діалектичної критичної дискусії. Згідно з першим з них, висловленим Д. Волтоном та Е. Краббе, діалог переконання є тотожним критичній дискусії. Згідно з другим, висловленим Д. Волтоном, критична дискусія є різновидом діалогу переконання, який характеризується більш строгими правилами. Згідно з третім, висловленим Ф. ван Еемереном, діалог переконання і критична дискусія це теоретичні конструкти різних рівнів, які неможливо порівняти.

Визначено ключову роль контексту у розрізненні цих понять, оскільки діалог переконання є лише одним з різновидів контексту, виокремлених Д. Волтоном та Е. Краббе, у той час як критична дискусія виступає теоретичною основою для різних контекстів. У типології Волтона-Краббе різні контексти лягають на тло більш загальної теорії діалогів, а у їхній основі можуть бути різні логічні теорії (інтуїціоністська логіка у діалозі дослідження та діалогова логіка Ерлангенської школи у діалозі переконання). У прагма-діалектичній теорії контексти лягають на нормативну модель критичної дискусії, що не дозволяє

ототожнити її теоретичний статус з діалогом переконання у типології Волтона-Краббе.

Проаналізовані формально-діалектичні підходи до формалізації аргументації з метою виокремлення інструментарію, придатного для формалізації поняття контексту. Було визначено два найперспективніших компоненти їхньої формалізації: діалогова гра та поняття зобов'язань. Діалогова гра найбільш адекватно відображає динамічний характер процесу суперечки, а поняття зобов'язань у певних іграх (які запропоновані Д. Волтоном) надає цікавий інструмент для формалізації мікро-контексту аргументації.

Досліджені наявні методи формалізації контекстів типології Волтона-Краббе та проаналізовані теоретичні висновки, до яких можна прийти після аналізу цих методів. Зокрема, ідея, що основою багатьох діалогових протоколів є встановлена на початку неспіввимірність між учасниками діалогу. У діалогах пошуку інформації та дослідження це неспіввимірність інформації. У діалозі переконання цю неспіввимірність можна визначати як інформаційну, так і як неспіввимірність у комплексах вірувань агентів. У контексті переговорів ця неспіввимірність стосується матеріальних ресурсів, якими володіють агенти. Це дає теоретикам аргументації новий, більш епістемічний погляд на аргументацію. Згідно з таким поглядом, метою аргументації буде наближення епістемічних комплексів учасників діалогу одне до одного.

Запропоновано логічний інструментарій для формалізації контекстів аргументації у прагма-діалектиці. Основою цього інструментарію є побудова аргументаційної системи, яка б підтримувала імплементацію різних контекстів аргументації за допомогою створення діалогових протоколів. Подібний інструментарій уже використовується для формалізації контекстів із типології діалогів Волтона-Краббе і може бути поєднаний із першими спробами формальної репрезентації прагма-діалектичної критичної дискусії, запропонованими Д. Віссером та Е. Краббе. Були визначені такі суттєві риси цих спроб: асиметричність учасників, простота аргументаційної системи, наявність

двох незалежних процедур оцінки аргументації та відсутність епістемічної характеристики агентів.

Окреслені можливості подальших досліджень за темою дисертації: розробка конкретних діалогових протоколів, що виражали б різні контексти аргументації; виокремлення нових контекстів аргументації та їхній аналіз з теоретичної та формальної точки зору; створення нових формальних систем аргументації.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути складовою різноманітних курсів, присвячених сучасній логіці та теорії аргументації. Формальна частина може стати підставою для подальших розвідок у царині штучного інтелекту та програмного вираження процесу аргументації.

Ключові слова: аргументація, міркування, контекст аргументації, формальна діалектика, діалогова гра, прагма-діалектика, аргументаційна семантика, формалізація, тип діалогу.

SUMMARY

Tyshchenko M.V. Specifics of formalization of argumentation contexts. – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree in philosophy specializing in logic – 09.00.06. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis is dedicated to the analysis of the concept of argumentation context in regards to the possibilities of its formal expression.

The author identifies the distinctive features of argumentation contexts and proposes some possibilities of their formalizations by syntactical and semantical means.

The thesis provides a view on the origins and evolution of the notion of context in argumentation theory. Formal dialectics of C. Hamblin, dialogue logic of K. Lorenz and P. Lorenzen, epistemic logic of J. Hintikka, conversational implicatures of P. Grice, pragma-dialectics of F. van Eemeren and typology of W. Mann are distinguished among the origins of Walton-Krabbe dialogue typology. Formal dialectics proposed dialogue game as a way to formalize argumentation. Dialogue logic defined correlation between logic and dialectics. Epistemic logic provided insights into questions and answers as important parts of argumentation. Pragma-dialectics developed the notion of critical discussion. The critique of Walton-Krabbe typology by the leader of pragma-dialectical approach F. van Eemeren was the catalyst of reinvention and redefinition of the notion of context in contemporary argumentation theory.

The thesis identifies some theoretical issues concerning the definitions of argumentation contexts in Walton-Krabbe typology and pragma-dialectical theory of context. Among them are the issues concerning the definition of eristics as a dialogue type, the discrepancy between inquiry as a type of dialogue and scientific inquiry, and the lack of argumentative components in information-seeking dialogue. The author recognizes the discrepancy between the features of the genre of communicative activity and related type of communicative activity as the main theoretical problem of pragma-dialectical concept of context.

The thesis evaluates the possibilities of using formal dialectics and semantical approach towards formalization of argumentation contexts. It was noted that dialogue game is one of the most promising ways of formalization because of its communicative and dialectical features. The thesis also highlights the importance of creation of argumentation system and augmentation of agent's epistemic base. The latter allows the formalization of contexts involving material component, e.g. negotiation or deliberation.

The author clarifies correspondence between persuasion dialogue (Walton-Krabbe typology) and critical discussion (pragma-dialectics). He reconstructs three different views on this matter. The first one, proposed by D. Walton and E. Krabbe, states that persuasion dialogue and critical discussion are the same thing. The second

view can be found in some works of D. Walton. It states that critical discussion is the more rigorous subtype of persuasion dialogue. According to the third view, that was proposed by F. van Eemeren, persuasion dialogue and critical discussion are the theoretical concepts that operate on different levels. Therefore, they cannot be compared at all.

The thesis points out the crucial role of context in distinguishing between aforementioned notions. Persuasion dialogue is just one of six basic dialogue types, defined by D. Walton and E. Krabbe, while critical discussion is used as a theoretical framework for different contexts. In Walton-Krabbe typology different contexts are developed in line with general dialogue theory. Meanwhile, their logical foundation may lie in different logical theories (e.g., intuitionistic logic in inquiry and dialogue logic of Erlangen school in persuasion). In pragma-dialectical theory of context all of the different contexts use critical discussion as their foundation. Hence, persuasion dialogue and critical discussion, despite their similarities, have different theoretical statuses.

The thesis analyzes formal dialectics with the main goal as the distinguishing the means for argument formalization. The dialogue game and the notion of commitment were defined as the most promising component of formalization. Due to its dynamic nature, dialogue game is the most adequate in representing the process of argument. Meanwhile, the notion of commitment in some games (devised by D. Walton) provides an interesting tool for formalization of micro-context.

The author studies some of the methods of formalization of contexts from Walton-Krabbe typology. Based on this he arrives to some theoretical conclusions. One of them is the idea that the underlying principle of different dialogue protocols is the asymmetry between participants, defined at the start of the dialogue. In information-seeking dialogue this is the asymmetry in information. In persuasion dialogue this is the asymmetry in agents' belief bases. In negotiation this asymmetry concerns some material resources that agent possess. This provides argumentation theorists with the new, more epistemic view on argumentation. According to this view, the main goal of argumentation is bringing epistemic bases of participants closer to each other.

The author proposes steps towards formalizing pragma-dialectical argumentation contexts by means of logic. The foundation of this formalization is the argumentation system that can support different contexts by way of dialogue protocols. Such tools are already widespread in the formalization of contexts from Walton-Krabbe typology and can be used in combination with the first tries of formalization of pragma-dialectical critical discussion, attempted by J. Visser and E. Krabbe. Also there were distinguished the main features of aforementioned tries: asymmetry in participants' actions, simplicity of argumentation system, existence of two independent procedures of argument evaluation, and absence of agents' epistemic characteristics.

The thesis proposes different possibilities of future work on the subject: development of dialogue protocols, that represent different argumentation contexts; distinguishing of the new argumentation contexts and their analysis from formal and theoretical point of view; creation of new formal argumentation systems.

The results of the research can be used as elements in different courses devoted to modern logic and argumentation theory. The formal part can be a stepping stone towards future research in the domain of artificial intelligence and argument programming.

Keywords: argumentation, argument, argumentation theory, formal dialectics, dialogue game, pragma-dialectics, argumentation semantics, formalization, dialogue type.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

A) Наукові статті:

1. Тищенко М.В. Особливості семантичного підходу до формалізації аргументації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2016. – вип. 1 (120). – С. 48-52. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).

2. Тищенко М.В. Можливості формалізації контексту засобами формальної діалектики // Вісник Київського національного університету імені

Тараса Шевченка. Філософія. Політологія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2016. – вип. 2 (121). – С. 38-42. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).

3. Тищенко М.В. Перспективи формалізації контексту аргументації в прагма-діалектиці // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2017. – Вип. 116 (1). – С. 204-208. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).

4. Тищенко М. В. Роль та місце контексту в сучасній теорії аргументації // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2017. – Вип. 122 (7). – С. 252-255. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія), Index Copernicus (Польща)).

5. Тищенко М.В. Методи теорій штучного інтелекту для формального моделювання контекстів аргументації // Гуманітарні студії: Збірник наукових праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2017. – Вип. 30. – С. 140-149. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).

6. Тищенко М.В. Поняття контексту в сучасній теорії аргументації // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Київ : "Видавництво "Гілея", 2015. – Вип. 97 (6). – С. 236-239.

7. Тищенко М.В. Діалогові протоколи як спосіб моделювання контекстів аргументації // Актуальні проблеми духовності: збірник наукових праць / Ред.: Я.В.Шрамко. Вип. 17. – Кривий Ріг, 2016. – С. 181-192

Б) Тези наукових доповідей:

8. Тищенко М.В. Роль контексту та бекграунду в аргументаційному дискурсі // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2012", 18–19 квіт. 2012 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – Ч. 6. – С. 69-70

9. Тищенко М.В. Концесія як елемент аргументативного процесу // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2013",

16–17 квіт. 2013 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013. – Ч. 3. – С. 91-92.

10. Тищенко М.В. Викривлення контексту в теорії аргументації Дугласа Валтона // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2014", 15–16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014. – Ч. 3. – С. 125-126.

11. Тищенко М.В. Формалізація аргументації як інтерагентних діалогів // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2015", 21-22 квіт. 2015р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2015. – Ч. 4. – С. 155-157.

12. Тищенко М.В. Відношення атаки в ASPIC+ як репрезентація критики аргументації в Аристотелівській логіці // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету - 2016", 20-21 квіт. 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2016. – Ч. 4. - С. 107-109.

13. Тищенко М.В. Роль прикладів у викладанні теорії та практики аргументації // VII Міжнародна науково-практична конференція "Проблеми викладання логіки та перспективи її розвитку", 13-14 травня 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Коверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2016. – С. 60-61.

14. Тищенко М.В. Формальне моделювання волтонівської типології контекстів аргументації // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 13. – С. 220-222.

15. Тищенко М.В. Діалогова гра: необхідність чи штучне обмеження у формалізації контекстів аргументації? // Суспільні науки сьогодні: постулати

минулого і сучасні теорії : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 4-5 листопада 2016 року). – Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2016. – С. 123-126.

16. Тищенко М.В. Відмінності у формалізації критичної дискусії та діалогу переконання // Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 лютого 2017 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2017. – С. 32-37.

17. Тищенко М.В. Щодо перспектив розгляду поняття контексту в сучасній теорії аргументації // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету - 2017", 25-26 квіт. 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2017. – Ч. 3. – С.269-271

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	18
1.1. Контекст як категорія сучасних аргументативних досліджень	18
1.2. Контекст аргументації: критичні зауваження в сучасній теорії аргументації	28
1.3. Контексти аргументації та штучний інтелект	42
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2. КОНТЕКСТ ЯК ДЕФІНІЦІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	50
2.1. Типологія діалогів Волтона-Краббе: переваги та недоліки.....	50
2.2. Місце та значення контексту аргументації у прагма-діалектиці	92
Висновки до другого розділу	121
РОЗДІЛ 3. ГОЛОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ.....	124
3.1. Що означає термін "формальний"?	124
3.2. Можливості формальної діалектики для експлікації контексту аргументації	129
3.3. Семантична модель аргументації в теоріях штучного інтелекту	139
Висновки до третього розділу	151
РОЗДІЛ 4. ДІАЛОГОВІ ПРОТОКОЛИ ЯК СПОСІБ МОДЕЛЮВАННЯ КОНТЕКСТІВ АРГУМЕНТАЦІЇ.....	153
4.1. Методологічні передумови формалізації контекстів	153
4.2. Формалізація типології діалогів Волтона-Краббе: можливості та обмеження	154
4.3. Контексти аргументації в прагма-діалектичних діалогових іграх.....	175
Висновки до четвертого розділу.....	186
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	195
ДОДАТОК 1.....	210

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтерес до дослідження аргументації відродився у середині ХХ сторіччя. З того часу однією з найактуальніших його складових є аналіз повсякденної аргументації. Остання неможлива без контексту, в межах якого відбувається. Саме це спонукало дослідників звернутися до аналізу контексту. Згодом цей інтерес увійшов і до царини технічних наук, що дозволяє стверджувати про мультидисциплінарний характер цього явища.

Формалізація традиційно вважається головним методом логіки, і формалізація складників аргументації не є виключенням. Для формального виразу контексту аргументації використовують елементи діалогової логіки, немонотонної логіки, інтуїціоністської логіки, формальної діалектики тощо. У зв'язку з цим означена тема є надзвичайно актуальною і в межах сучасних логічних досліджень.

Серед науковців, які займаються дослідженням вищезазначених питань: Д. Волтон (D. Walton), Ф. ван Еемерен (F. Van Eemeren), Е. Краббе (E. Krabbe), Г. Праккен (H. Prakken) та інші. Крім того, вплинули на розвиток цієї проблематики праці Л. Амгуд (L. Amgoud), Е. Барт (E. Barth), Е. Блера (A. Blair), Д. Віссера (J. Visser), Ч. Гембліна (C. Hamblin), Р. Гроотендорста (R. Grootendorst), Ф.М. Данга (P.M. Dung), Р. Джонсона (R. Johnson), М. Левінські (M. Lewinski), К. Лоренца (K. Lorenz), П. Лоренцена (P. Lorenzen), Ф. Макагно (F. Macagno), П. МакБерні (P. McBurney), Д. МакКензі (J. MacKenzie), С. Парсонса (S. Parsons), Ф. Садрі (F. Sadri), Ф. Тоні (F. Toni), П. Торроні (P. Torroni), Я. Хінтикки (J. Hintikka), П. Хутлосера (P. Houtlosser) та інших.

Предметне поле дослідження науковців, які працюють в царині теорії аргументації, досить широке: визначення та характеристика різних контекстів аргументації; аналіз впливу контексту на процес аргументації; дослідження переконливості та прийнятності аргументації залежно від контексту; з'ясування залежності аргументативних помилок від контексту; формалізація різних типів

контексту; розробка аргументаційних систем, діалогових ігор та діалогових протоколів, здатних формально виразити контекст аргументації та інші.

Застосування формального інструментарію для виразу контекстів аргументації ставить нові теоретичні питання, на які мають дати відповідь теоретичні дослідження в царині теорії аргументації.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дослідження виконано в межах комплексної програми наукових досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації" і науково-дослідної роботи філософського факультету НДР №11БФ041-01 "Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства".

Метою дисертаційної роботи є виявлення суттєвих характеристик контексту аргументації з точки зору можливостей його формальної експлікації.

Досягнення мети дисертаційного дослідження здійснюється шляхом розв'язання таких **завдань**:

- дослідити джерела походження та еволюцію поняття контексту аргументації;
- виявити суттєві риси контекстів аргументації у типології Волтона-Краббе та в межах прагма-діалектичного підходу;
- провести компаративний аналіз діалогу переконання у типології Волтона-Краббе та прагма-діалектичного поняття критичної дискусії;
- з'ясувати логічний інструментарій, придатний для формалізації контекстів аргументації;
- дослідити можливості та обмеження формалізації різних видів контексту аргументації.

Об'єкт дослідження – сучасна логіка і теорія аргументації.

Предмет дослідження – контекст аргументації з точки зору можливостей його формалізації.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить методологічний інструментарій, розглянутий у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників у царині логіки, теорії штучного інтелекту та теорії аргументації.

Дисертаційне дослідження базується на теоретичних методах дослідження контекстів аргументації, запропонованих у працях Е. Блера (A. Blair), Д. Волтона (D. Walton), Ф. ван Емерена (F. Van Eemeren), Е. Краббе (E. Krabbe), П. Хутлосера (P. Houtlosser) та інших.

У дисертаційному дослідженні були застосовані формальні методи аналізу аргументації, які наявні у доробках таких дослідників, як Л. Амгуд (L. Amgoud), С. Велз (S. Wells), Д. Віссер (J. Visser), Д. Волтон (D. Walton), М. Вулдрідж (M. Wooldridge), Ч. Гемблін (C. Hamblin), Ф.М. Данг (P.M. Dung), М. Камінада (M. Caminada), П. МакБерні (P. McBurney), Д. МакКензі (J. MacKenzie), Н. Моде (N. Maudet), С. Парсонс (S. Parsons), Г. Праккен (H. Prakken), К. Рід (C. Reed), Ф. Садри (F. Sadri), Ф. Тоні (F. Toni), П. Торроні (P. Torroni) та інших.

Серед пострадянських науковців дослідженням питань, розглянутих у дисертації, займалися В. Брюшинкін, І. Грифцова, Г. Гріненко, О. Драгаліна-Чорна, Д. Зайцев, Н. Колотілова, Л. Комаха, А. Конверський, В. Крикун, О. Лісанюк, А. Мігунов, І. Мікіртумов, М. Плахтій, О. Смірнова, О. Тягло, І. Хоменко, Я. Шрамко, О. Щербина та інші.

Крім того, для розгляду теоретико-методологічної та джерельної бази дисертаційного дослідження був використаний системний підхід. Для порівняння логічних теорій у дисертаційному дослідженні були застосовані компаративний метод та метод аналогії.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертаційній роботі на підставі дослідження контекстів аргументації виявлені їхні суттєві риси та з'ясовані можливості їхньої формалізації за допомогою синтаксичних та семантичних засобів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження розкривається у таких теоретичних положеннях, що виносяться на захист:

Уперше:

- на підставі дослідження розробок у царині штучного інтелекту щодо типології діалогів Волтона-Краббе запропонований логічний інструментарій для формалізації контекстів аргументації у прагма-діалектиці.

Набуло подальшого розвитку:

- розуміння теоретичних проблем, пов'язаних з визначенням різновидів контекстів аргументації у типології Волтона-Краббе та прагма-діалектичній теорії контексту: проблеми доречності визначення еристичного діалогу як окремого контексту, невідповідності діалогу дослідження реальному процесу наукового дослідження та недостатній аргументаційні складовій діалогу пошуку інформації.

- з'ясування можливостей формальної діалектики (діалогова гра як інструмент формалізації) та семантичного підходу (побудова аргументаційної системи та розширення епістемічної бази агента аргументації) до формалізації контекстів аргументації.

Доповнено та уточнено:

- розрізнення діалогу переконання у типології Волтона-Краббе та прагма-діалектичної критичної дискусії на підставі місця контексту у цих концепціях: діалог переконання є лише одним з видів контексту, виокремлених у типології, у той час як критична дискусія виступає теоретичною основою для різних контекстів.

- уявлення про передумови появи типології Волтона-Краббе (серед яких формальна діалектика Ч. Гембліна, діалогова логіка К. Лоренца та П. Лоренцена, епістемічна логіка Я. Хінтикки, прагма-діалектика Ф. ван Еемерена) та еволюцію поняття контексту (що спонукалася критичними зауваженнями щодо типології у сучасній літературі) в межах теорії аргументації.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути складовою різноманітних курсів, присвячених сучасній логіці та теорії аргументації. Формальна частина може

стати підставою для подальших розвідок у царині штучного інтелекту та програмного вираження процесу аргументації.

Результати дисертації можуть бути використані у навчальних курсах з сучасної логіки, історії логіки, а також теорії та практики аргументації для студентів вищих навчальних закладів України.

Апробація результатів дисертації. Апробація результатів наукового дослідження відбувалася на міжнародних конференціях "Дні науки філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка" (Київ 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017), "Teaching Logic and Prospects of its Development" (Київ 2016), "Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації" (Переяслав-Хмельницький, 2016), "Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії" (Дніпро, 2016), "Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації" (Львів, 2017).

Публікації. Головні положення дисертаційного дослідження викладені автором у 15 наукових публікаціях: 5 статей у наукових фахових виданнях, що реферуються у міжнародних наукометричних базах та 10 тез доповідей.

Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження, складається зі вступу, чотирьох розділів, висновку та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 208 сторінок. Список використаних джерел включає 153 найменування, з яких 115 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У першому розділі дисертації, який складається з трьох підрозділів, робиться огляд підходів та концепцій щодо контексту аргументації в сучасних аргументативних дослідженнях. Аналізується еволюція та сучасний стан досліджень цього поняття у теорії аргументації та комп'ютерних науках. На підставі проведеного аналізу формується категорійний апарат дисертаційного дослідження.

1.1. Контекст як категорія сучасних аргументативних досліджень

До того, як робити огляд літератури, присвяченій темі дисертаційного дослідження, необхідно визначити головні поняття, які будуть використовуватися в межах названого дослідження. Серед них такі поняття як теорія аргументації, контекст, міркування, аргументація та суперечка. Нижче пропонуються визначення, яких ми притримуємося в межах цієї дисертації.

Головні терміни.

Теорія аргументації – міжгалузева дисципліна, метою якої є аналіз та оцінка аргументації. Цей термін не позбавлений невизначеності, оскільки аналогічну або схожу мету поділяє низка підходів, серед яких можна виокремити неформальну логіку, діалектику, прагма-діалектику, теорію діалогів, прагматику, критичне мислення тощо.

Головною відмінністю між цими дисциплінами виступають методи, які вони використовують для аналізу аргументації. Саме тому у цьому дослідженні термін "теорія аргументації" буде використовуватися для позначення усіх підходів, пов'язаних з аналізом аргументації. Останні, в свою чергу, будуть додатково визначені з зазначенням головних особливостей та відмінностей від інших підходів.

Подібна ситуація ускладнює аналіз виникнення та розвитку поняття контексту в теорії аргументації, оскільки в окремих підходах розуміння контексту виникало в різний час та досліджувалося з різною інтенсивністю.

Одночасно з цим відносна вузькість предметного поля досліджень та обмежена кількість дослідників в царині теорії аргументації сприяли тому, щоб ідеї швидко знаходили своє відображення у різних дотичних підходах. Іноді розвиток поняття контексту в одному з підходів був відповіддю на появу цієї концепції в іншому, іноді був прямим запозиченням.

Ще одним поняттям, яке необхідно визначити для подальшої роботи, є поняття *контексту*. Його детальний теоретичний аналіз можна знайти у доробку Ф. ван Еемерена. Науковець вказує на важливість контексту у процесі реконструктивного аналізу аргументації. На його думку, аналізуючи реальний комунікативний процес за допомогою прагма-діалектичного інструментарію, дослідник має зважати на чотири компоненти: текст, контекст, процес виводу та фонова інформація [121, с. 144-145].

Текст (text) являє собою сукупність вербальних та візуальних складових аргументативного дискурсу. Він є головним джерелом дослідника аргументації. Саме на нього останній спирається, намагаючись проаналізувати аргументацію.

Контекст (context) складається з трьох компонентів: мікро-контексту, мезо-контексту та макро-контексту.

Мікро-контекст (micro-context), або лінгвістичний контекст, складається зі слів та виразів, що безпосередньо передують та ідуть за елементом аргументації. Цей контекст необхідний для прояснення багатозначності, притаманної природній мові. Прикладом використання такого контексту може бути виявлення значення омонімічних слів, таких як "коса" або "ключ". Незважаючи на свою важливість у наведених випадках, цей компонент контексту в цілому непридатний для теоретичного аналізу в царині теорії аргументації. Однак у деяких ситуаціях, які будуть більш детально розглянуті в третьому розділі, він може стати у нагоді для виразу окремих видів викривлення контексту.

Мезо-контекст (meso-context), або ситуаційний контекст, позначає конкретну ситуацію, у якій відбувається аргументація. Це може бути дружня розмова на вечірці, полеміка під час наукової конференції тощо. Цей складник

контексту також є надзвичайно складним для теоретичного аналізу через неохопне розмаїття можливих ситуацій, де може виникнути суперечка. Саме тому для теоретичного осмислення потрібен значний рівень генералізації, який забезпечує макро-контекст.

Макро-контекст (macro-context), або тип комунікативної активності (communicative activity type), визначає суттєві характеристики суперечки, придатні для теоретичного аналізу завдяки високому рівню узагальнення. До таких контекстів можна віднести переговори, медіацію, переконання тощо. Саме цей рівень контексту буде предметом цього дисертаційного дослідження.

Процес виводу (inferences), який повинен реконструювати дослідник аргументації, складається, за Ф. ван Еемереном, з *процесу логічного міркування* (logical reasoning process), який включає певні пресупозиції та наслідки до сказаного, та *прагматичного виводу* (pragmatic inferences), який базується на здоровому глузді. [див. 121, с. 144]

Четвертим складником аргументативного процесу, на який необхідно зважати під час аналізу, є *фонова інформація* (background information). Ф. ван Еемерен розрізняє два види фонові інформації: *загальну* (general) та *специфічну* (specific). "Загальна фонова інформація, до якої може звертатися дослідник, включає знання певних загальних правил та приписів, які необхідні йому для розуміння частини дискурсу" [121, с. 145]. Специфічна фонова інформація, у свою чергу, складається з *експертної інформації* (expert information) та *внутрішньої інформації* (inside information). Першою володіють люди, які мають спеціальні знання потрібної теми чи галузі. Останньою володіють люди, особисто знайомі з предметом аналізу.

Ще одним поняттям, яке потребує конкретизації, є англomовний термін "*argument*", який використовується у цій царині. Впливова стаття Д. О'Кіфа (D. O'Keefe) "Два поняття аргументації" ("Two Concepts of Argument") [95] пропонує розрізнити два значення цього терміну.

Автор зазначає, що "з одного боку, [цей термін] позначає різновид твердження, така собі комунікативна дія. Цей сенс терміну я буду називати

"argument₁" [95, с. 121]. Натомість "argument₂" пропонується розглядати як різновид інтеракції. Д. О'Кіф таким чином пропонує розрізняти ці два вживання терміну: "argument₁ це щось, що робить одна людина (або наводить, або презентує, або промовляє), в той час як argument₂ це щось, у що вступають двоє чи більше людей" [95, с. 121].

Враховуючи певні мовні конвенції, у тексті дисертації "argument₁" буде перекладатися або як "міркування", або як "аргументація", залежно від лінгвістичного контексту вживання цього терміну. Справа в тому, що в українській мові за терміном "міркування" закріпилося значення розумового процесу, де з наявних засновків отримують нове знання у вигляді висновку. На відміну від англійської мови, цей термін позбавлений комунікативного навантаження. Натомість поняття "аргументація" якраз передбачає спрямованість на переконання опонента, що підкреслює комунікативну складову, на якій наголошує Д. О'Кіф.

Для позначення "argument₂", тобто аргументації як комунікативного процесу, у якому беруть участь два або більше учасників, буде використовуватися термін "суперечка".

Термін "реальна аргументація", який досі викликає дискусії у сучасній літературі [див. 66, 67, 71] у тексті цієї дисертації буде позначати аргументативну діяльність, яку ми можемо зустріти у повсякденному житті, поза межами теоретико-аргументативного дискурсу. Звідси поширені синоніми "повсякденна аргументація" або "буденна аргументація".

Наостанок визначимо терміни, які будуть позначати учасників суперечки.

Терміни "пропонент" та "протагоніст" будуть позначати учасника суперечки, який захищає стартову точку зору, що викликала сумніви у іншого учасника/учасників.

Терміни "опонент" та "антагоніст" будуть позначати учасників суперечки, які висловлюють сумніви щодо стартової точки зору, або захищають власну, протилежну точку зору.

Термінологічна розбіжність викликана різною традицією науковців. Прихильники прагма-діалектичного підходу використовують терміни "протагоніст" та "антагоніст", а північноамериканські науковці надають перевагу термінам "пропонент" та "опонент".

У контекстах, пов'язаних з запитаннями, термін "*респондент*" позначає учасника діалогу, який відповідає на запитання пропонента.

Під час аналізу формально-діалектичних ігор, які використовують локуції, той учасник діалогу, який використовує локуцію, буде позначатися як "*промовець*", а той, що повинен на неї відповідати – "*слухач*".

Головні праці.

Визначивши базові терміни, які будуть використовуватися у тексті дисертації, звернімося до огляду літератури, присвяченої темі дисертаційного дослідження. Для цього ми окреслимо як праці, що спонукали до відродження інтересу до аргументації як предмету дослідження, так і праці, які безпосередньо стосуються проблеми контексту.

Серед джерел сучасної теорії аргументації варто зазначити три монографії, важливість яких була оцінена лише з подальшим розвитком дисципліни. Це "Нова риторика" ("New Rhetoric") Х. Перельмана (С. Perelman) та Л. Ольбрехтс-Титеки (L. Olbrechts-Tyteca) 1958 року [101], "Використання аргументів" ("The Uses of Argument") С. Тулміна (S. Toulmin) 1958 року [115] та "Помилки" ("Fallacies") Ч. Гембліна 1970 року [70]. Як зазначають Е. Блер та Р. Джонсон, "жодна з цих монографій не мала того впливу, на який заслуговувала, як у загальному філософському світі, так і навіть у межах логічних дисциплін" [54, с. 7].

Попри такий невдалий старт, з плином часу поширеність та цитованість цих праць зростала, і можна стверджувати, що саме ці три монографії стоять біля витоків сучасної теорії аргументації. Незважаючи на те, що у трьох працях поняття контексту не розглядається, саме у них можна знайти ідеї, які сприяли появі цієї проблематики у царині теорії аргументації.

Першим та відтоді найбільш популярним зверненням до ролі контексту в аргументації стала розроблена у 1995 році Д. Волтоном та Е. Краббе класифікація типів діалогу. Вона з'явилася у їхній спільній праці "Зобов'язання в діалозі: базові поняття міжособистісного міркування" ("Commitment in Dialogue: Basic Concepts of Interpersonal Reasoning") [130], після чого почала регулярно використовуватися та деталізуватися у пізніших працях Д. Волтона. Так, визначення та аналіз типів діалогу можна зустріти у таких монографіях дослідника, як "Нова діалектика: розмовні контексти аргументації" ("The New Dialectic: Conversational Contexts of Argument") (1998) [144], "Релевантність в аргументації" ("Relevance in argumentation") (2004) [142], "Неформальна логіка: прагматичний підхід" ("Informal Logic: A Pragmatic Approach") (2008) [136] та великої кількості статей [131, 132, 145].

Визначаючи внесок Д. Волтона в розвиток поняття контексту в царині теорії аргументації, необхідно відразу зазначити, що словосполучення "контекст аргументації" у доробку науковця зустрічається нечасто. Незважаючи на це, і сам Д. Волтон, й інші дослідники визнають безпосередній зв'язок понять "тип діалогу" та "контекст аргументації". У статті "Зобов'язання, типи діалогу та помилки" ("Commitment, Types of Dialogue and Fallacies"), яка була написана під час спільної з Е. Краббе розробки концепції шести типів діалогу, Д. Волтон пояснює причини поєднання цих понять: "Вивчення неформальних помилок як значних огріхів в аргументації уможливорюється прагматичним припущенням, що текст дискурсу, який аналізується, передбачає контекст діалогу" [131, с. 94]. Після цього Д. Волтон перераховує базові типи діалогу та їхні характеристики.

Таким чином, контекстом аргументації, за Д. Волтоном, є діалог, у якому остання відбувається. І для оцінки аргументації необхідно зважати на тип цього діалогу.

Пізніше Ф. ван Еемерен ототожнює волтонівське поняття "тип діалогу" з "розмовним контекстом аргументації" або "типом комунікативної активності". У цій дисертації поняття "*контекст аргументації*" та "*тип діалогу*" у тому сенсі,

який у нього вкладають Д. Волтон та Е. Краббе, будуть вважатися синонімічними та взаємозамінюваними.

Дослідники запропонували залежно від стартової позиції, мети учасників та мети діалогу виокремити шість типів діалогу: переконання (persuasion), дослідження (inquiry), переговори (negotiation), пошук інформації (information-seeking), обговорення (deliberation) та еристичний діалог (eristics). Іноді Д. Волтон виокремлює також змішані типи діалогу, наприклад, дебати, які зайняли проміжне місце між еристичним діалогом та обговоренням.

Незважаючи на те, що номінально типи діалогу у Д. Волтона та Е. Краббе відрізняються метою, як учасників, так і діалогу, чіткої критерій розрізнення дослідниками не наводиться. Можна припустити лише, що виокремлені дослідниками базові типи діалогів стали ідейними спадкоємцями класифікації, запропонованої В. Манном (W. Mann) в 1988 році у статті "Діалогові ігри: конвенції людської взаємодії" ("Dialogue Games: Conventions of Human Interaction") [86].

Він пропонував виокремлювати вісім типів діалогів, які б відрізнялися початковою ситуацією, метою та перевагами. З визначених ним типів чотири (критична дискусія, переговори, дослідження, сварка) увійшли в класифікацію Д. Волтона з мінімальними змінами, ще декілька зазнали більшої корекції. Так, експертна консультація (expert consultation) та педагогічний (pedagogical) діалог перетворилися на діалог пошуку інформації, а планувальний комітет (planning committee) перетворився на обговорення. Єдиним типом діалогу з класифікації В. Манна, який не отримав повноцінного місця в класифікації Волтона-Краббе, стали дебати (debate). Згодом вони отримали свій детальний опис та характеристику, але не увійшли в базові шість типів.

На думку португальського науковця та співавтора Д. Волтона Ф. Макагно, розробка концепції типів діалогів стала результатом аналізу однієї з найпопулярніших помилок в аргументації. "Застосовуючи діалогову теорію ігор до оцінки помилок, Д. Волтон помітив, що прийнятність або помилковість атаки

ad hominem залежить від правил діалогу, в якому перебувають учасники" [84, с. 108].

Це ілюструється простим прикладом: аргумент "ти не виконуєш те, що захищаєш; відповідно твоя аргументація є хибною" може бути досить дієвим в разі спілкування зі шкільним учителем, який розказує учням про шкоду від паління, проте сам виходить палити на кожній перерві. Але коли той самий аргумент використовується проти компанії, яка займається виробництвом цигарок, він втрачає свою силу та актуальність.

Наведену типологію діалогів неможливо розглядати безвідносно до ширшого наукового доробку Д. Волтона, який можна охарактеризувати як прагматичну теорію діалогів. Таку назву можна зустріти у вже згаданого нами Ф. Макагно, який пропонує в якості джерел, з яких еволюціонувала концепція Д. Волтона, формально-діалектичні моделі Ч. Гембліна, Е. Барт і Е. Краббе, діалогову логіку П. Лоренцена та К. Лоренца, епістемічну логіку Я. Хінтикки, доповнені прагматикою П. Грайса (P. Grice). Коротко розглянемо суттєві риси цих підходів, які знайшли відображення у концепції Д. Волтона.

Ч. Гемблін пропонує концепцію формальної діалектики в праці "Помилки", де, власне, і вводить сам термін "формальна діалектика". Він розглядає діалоги як формальні структури, які систематично аналізують помилки як відносно логічних законів, так і відносно діалогічних критеріїв зобов'язань та прийнятності. Діалогова гра, яка є базовою схемою аналізу діалогу, складається з двох учасників, кожен з яких володіє власним полем зобов'язань. Це поле зобов'язань формується з положень, які учасник діалогу визнав як прийнятні. Воно може складатися навіть із суперечливих положень, які в такому разі можуть бути поставлені під питання опонентом. Процес переведення твердження в поле зобов'язань регулюється синтаксичними правилами, які в тому числі регулюють порядок ходів учасників діалогу та наслідки, які мають їхні локуції на ті твердження, що знаходяться в полі зобов'язань.

С. Велз та К. Рід у статті "Специфікація формальної діалектики" ("Formal Dialectic Specification") [148] пропонують такі суттєві риси формально-діалектичного підходу Ч. Гембліна: (1) контекст інтеракції, (2) поняття поля зобов'язань та (3) історія діалогу.

По суті, вони стверджують акцент саме на послідовності на контекстуальності, що, на їхню думку, і визначає саме концепцію Ч. Гембліна. На відміну від концепцій формальної діалектики, які існують в певному інформаційному вакуумі, діалогові ігри Ч. Гембліна завжди заглиблені як у власний контекст, який визначає синтаксичні правила, так і у власну історію, яка визначає поле можливих дій учасників діалогу.

Гра за правилами Ч. Гембліна часто позначається як гра ***H*** та має два набори правил: синтаксичні, які регулюють структуру діалогу, та ті, що регулюють поле зобов'язань учасників. Більш ускладнені варіанти додають *локутивні правила* (правила використання локуцій), *структурні правила* (інша назва синтаксичних правил) та *правила закриття гри* (які фіксують умови, за якими визначається переможець).

Підхід Ч. Гембліна знайшов чимало послідовників, до яких варто віднести ще одних натхненників Д. Волтона: Е.М. Барт і Е. Краббе. Їхня формально-діалектична теорія була сформована на основі не лише праць Гембліна, але і з застосуванням діалектичних ігор К. Лоренца та П. Лоренцена. Головна ідея К. Лоренца і П. Лоренцена полягала в тому, що базові логічні принципи, такі як значення виразу (семантичний компонент) та правильність побудови виразу (синтаксичний компонент), можуть будуватися на діалектиці і бути перетворені на правила, що визначають перемогу та поразку в діалогічній грі. Це спонукало Е. Барта і Е. Краббе провести ревізію формальної діалектики, в рамках якої поняття істинності було замінено на поняття прийняття точки зору, а правильність витлумачувалася як наявність переможної стратегії [84, с. 105].

Логічні аксіоми в такому випадку перетворювалися в діалектичні норми, які, знову ж таки, відрізнялися залежно від типу діалогу. Кожен різновид діалогу є по суті власною системою діалектичних правил, яка пропонує методи

розв'язання розходження точок зору за допомогою вербальних методів. Таким чином, до аналізу діалогової гри на додається прагматичний компонент.

Думку про спадкоємність підходу Д. Волтона та Е. Краббе щодо доробку П. Лоренцена можна зустріти і у Ф. ван Еемерена. "Коріння підходу Д. Волтона та Е. Краббе можна прослідкувати до лоренценової "системи діалогових правил", пов'язаної з подібними до ігор та автономними діалогами, які визначалися метою гри і регулювалися строгими логічними правилами, що визначали як можна було досягти цієї мети прийнятним шляхом" [123, с. 132].

Роль фінського логіка Я. Хінтикки позначилася в такій складовій діалогу, як запитання та відповіді. Я. Хінтикка присвятив значну частину свого наукового доробку такій темі як діалог, спрямований на отримання інформації (*information-seeking dialogue*). Він пропонує ідею, згідно з якою запитання не можуть розглядатися виключно як команда до перегляду твердження, натомість вони також можуть мати певну презумпцію.

Найвідомішим прикладом є ще давнє софістичне запитання про те, чи припинив опонент бити свого батька. Виразити це запитання в формальній діалектиці Ч. Гембліна неможливо, оскільки воно не лише дає команду переглянути певне твердження опонента, але пропонує своє власне твердження, а саме ідею того, що опонент вже б'є свого батька. При цьому незалежно від відповіді, твердження про те, що опонент б'є свого батька, висловлене в запитанні, залишатиметься поза рамками можливого перегляду зі сторони опонента.

Вивчення подібного роду питань сприяло появі нових ідей в діалогічній теорії, а саме поняття імпліцитного знання. Відтепер під час діалогової гри потрібно зважати не лише на ті твердження, що були артикульовані учасниками, але і на ті положення, які учасники комунікації не виголошували, оскільки розглядали їх такими, що є загальновизнаними та загальноприйнятними. Тут важливо наголосити на тому, що те, що учасники вважають ці твердження загальновідомими, ще не означає їхню дійсну універсальну зрозумілість. Наприклад, якщо один з учасників діалогу звертається до тверджень, що є

незрозумілими для опонента (через незнання певних фактів чи визнання суперечливих тверджень), то можливість продовжувати змістовний діалог фактично виключається.

Таким чином, можна стверджувати, що поняття контексту своєю появою в межах теорії аргументації завдячує в першу чергу Д. Волтону, який у співпраці з Е. Краббе створив впливову класифікацію типів діалогу. Коріння цієї концепції можна знайти в працях інших дослідників, зокрема у Ч. Гембліна, П. Лоренцена, К. Лоренца, В. Манна, Я. Хінтикки та Ф. ван Еемерена.

1.2. Контекст аргументації: критичні зауваження в сучасній теорії аргументації

Типологія Волтона-Краббе з середини 90-х років ХХ століття ствердилася в теорії аргументації настільки міцно, що стимулювала звернення до аналогічних проблем з боку інших підходів. Цей вплив є найбільш помітним у прагма-діалектичному підході, де на початку 2010-х років фундатор та лідер Ф. ван Еемерен опублікував низку праць, де підкреслював важливість урахування контексту під час оцінки аргументації, зокрема "Стратегічне маневрування в аргументативному дискурсі: розширюючи прагма-діалектичну теорію аргументації" (2010) ("Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse – Extending the Pragma-dialectical Theory of Argumentation") [123] та "У контексті. Надаючи контекстуалізації гідне місце у вивченні аргументації" (2011) ("In Context. Giving Contextualization its Rightful Place in the Study of Argumentation") [121]. Він критикує типологію Волтона-Краббе, пропонуючи натомість тлумачення контексту з точки зору прагма-діалектики, позбавлене недоліків класифікації-попередника.

До того, як перейти до викладення критики, варто зазначити, що *прагма-діалектика* – це самоназва підходу в межах теорії аргументації, заснованого в Нідерландах Ф. ван Еемереном за участі Р. Гроотендорста та П. Хутлосера. Вибір назви пояснюється таким чином: "Згідно з класичною традицією, вивчення систематизації обміну критикою називається діалектикою. Вивчення

використання мови в буденній комунікації, яке раніше належало переважно до царини риторики, зараз зазвичай називається прагматикою. Звідси вибір назви "прагма-діалектика" для підходу до аргументації, який прагне міцної інтеграції найкращих здобутків цих двох напрямів. Прагма-діалектика поєднує діалектичний погляд на аргументативну обґрунтованість з прагматичним поглядом на мовленнєві ходи в межах аргументативного дискурсу" [124, с. 2].

Головним доробком цього підходу в межах теорії аргументації є розробка та аналіз поняття та правил критичної дискусії. Подібно до типології діалогів Волтона-Краббе, ці поняття та правила міцно ствердилися та знайшли місце в теорії аргументації за межами цього підходу. Так, сам Д. Волтон, пише, що "діалог переконання у концепції Д. Волтона та Е. Краббе еквівалентний критичній дискусії, описаній Ф. ван Еємереном і Р. Гроотендорстом, хоча і визначається трохи іншим чином" [142, с. 136].

Першим та найголовнішим пунктом критики Ф. ван Еємерена була невизначеність теоретичного статусу типології Д. Волтона. На думку нідерландського дослідника, усі типології за теоретичним статусом можна розділити на нормативні та дескриптивні. Нормативні типології визначають правила побудови діалогів того чи іншого типу, дескриптивні визначають, які риси притаманні діалогам, які розглядаються. Перші задають правила, другі – їх фіксують.

Характер типології Д. Волтона логічно впливає з мотивів, якими він керувався під час створення своєї концепції. Оскільки метою було визначення коректності аргументації, акцент робиться на нормативному компоненті: "Кожен діалог має мету і вимагає від учасників кооперації з метою її досягнення. Це означає, що кожен учасник зобов'язаний працювати відповідно до власної мети в діалозі, але також співпрацювати з аналогічним прагненням опонента. Базова причина, через яку певна аргументація може бути визнана поганою, завжди полягає в тому, що не виконується одна з зазначених базових вимог" [136, с. 3]. Отже, типи діалогу визначають певні нормативи щодо мети діалогу та цілей його учасників, відносно яких проводиться оцінка використаної аргументації.

Однак, незважаючи на декларовану нормативність, запропонована класифікація має достатньо дескриптивних компонентів, аби викликати критику з боку Ф. ван Еемерена. Він пише: "З одного боку, проблемам нормативності надається перевага... З іншого, їхня концепція типів діалогу має безсумнівний емпіричний компонент" [123, с. 135]. Маються на увазі випадки, коли для ілюстрації того чи іншого типу діалогу проводяться узагальнення з реальних проявів потрібного типу діалогу. Як продовжує Ф. ван Еемерен, "спостереження за емпіричними прикладами, яке виражається в кількісних термінах "часто", "типово" або "характерно" становить нормативну базу, відносно якої і проводиться оцінка аргументації" [123, с. 135].

До критики невизначеності теоретичного статусу, Ф. ван Еемерен додає ще декілька пунктів.

Другим пунктом критики є проблема кількості виокремлених контекстів. На думку Ф. ван Еемерена, для того щоб теоретична конструкція, запропонована Д. Волтоном, була корисною під час аналізу та оцінки реальної аргументації, вона повинна в першу чергу розв'язати проблему нечіткого відношення між шістьма визначеними типами діалогів та багатоманітням типів комунікативних контекстів, які безпосередньо сприймаються пересічним учасником мовної інтеракції. Для того щоб розв'язати цю проблему, Д. Волтон і Е. Краббе пропонують концепцію "змішаних діалогів".

"Оскільки Д. Волтон і Е. Краббе чудово розуміють, що їхні шість базових типів діалогу не можуть охопити усі звичайні мовленнєві ситуації, ... вони припускають, що велика множина мовленнєвих ситуацій складається з двох або більше з шести типів діалогу. Іншими словами, вони приймають існування "діахронічної множинності" (diachronic multiplicity) різних типів діалогу, які разом складають певну мовленнєву ситуацію" [121, с. 147].

Прикладом такої ситуації є канадська традиція "періоду запитань" – особливого формату політичних дебатів, де опозиційні партії отримують можливість задати запитання прем'єр-міністру або будь-якому міністру в уряді. За Д. Волтоном, ця подія поєднує чотири з шести типів діалогу. Це частково

діалог пошуку інформації, частково сварка, частково переговори і частково переконання. Зрозуміло, що це призводить до очевидних проблем.

Якщо тип діалогу потрібен для того щоб адекватніше оцінювати аргументацію, то подібна мішанина робить цю функцію неможливою. Рішенням Д. Волтона є оцінка подібної мовленнєвої ситуації з точки зору критичної дискусії (яка відповідає діалогу переконання) як найбільш складного типу діалогу, проте це повністю нівелює постульовану роль типів діалогу.

Третім пунктом критики виступила невизначеність чіткого критерію розрізнення між типами діалогів, як в запропонованій класифікації, так і під час аргументації. "Д. Волтон помічає, що дискусії, які утворюються і розвиваються, схильні до того щоб робити повороти, які в його теоретичній системі можуть розглядатися як зсуви з одного типу діалогу на інший. Головна розбіжність між цими зсувами це нормативне розрізнення між явними та неявними зсувами... Однак проблема, як на мене, полягає в тому, що для аналітика дуже важко, якщо не неможливо, визначити коли саме відбувається "діалектичний зсув" і чи є він неявним" [121, с. 147].

Наслідком цієї проблеми є ще одна ситуація, де тип діалогу не виконує свою роль. Д. Волтон пише, що "міркування може бути ідеально адекватним для одного контексту діалогу, але якщо аргументація непомітно змістилася на інший контекст, воно може лише здаватися хорошим, але насправді не бути таким" [142, с. 149].

Отже, для того щоб адекватно оцінити аргументацію, нам необхідно завжди розуміти, який саме тип діалогу відповідає мовленнєвій ситуації в кожний момент. Але якщо неявний зсув дозволяє "обдурити" співрозмовника, то що заважає йому "обдурити" і науковця, який намагається дослідити цей діалог? На жаль, відповіді на це питання Д. Волтон не дає, залишаючи розв'язання цієї проблеми виключно на пильність та прозорливість дослідника. Незважаючи на це, ідея діалектичних зсувів дуже міцно та органічно ствердилася у формальних системах аргументації, де були проаналізовані різні варіанти співвідношення різних типів діалогу в межах однієї мовленнєвої ситуації.

Четвертим пунктом критики Ф. ван Еемерена до типології Волтона-Краббе був той факт, що не всі з виокремлених діалогів є аргументативними. Нідерландський вчений підіймає питання щодо того, чи можна вважати "досягнення тимчасового компромісу у стосунках" (мету еристичного діалогу) або "інструмент для уможливлення суспільства" (мету проміжного типу діалогу, дебатів) дійсно аргументативними цілями. Якщо ні, то це відкриває ще безлічі різновидів інтеракцій шлях до того щоб називатися повноцінними типами діалогу, що зводить нанівець важливість цього розрізнення.

Якщо так, то це ставить питання як саме визначати аргументативний характер діалогу. Оскільки навіть визначення діалогів дослідження, пошуку інформації або обговорення припускають, що вони не обов'язково повинні містити якийсь конфлікт або конфронтацію. "Яку б інтерпретацію Д. Волтон та Е. Краббе не збиралися обрати, мені здається, що повинно існувати якесь теоретичне обґрунтування, згідно з яким дискурси або мовленнєві акти оцінювалися б як аргументативні незалежно від специфічного емпіричного оточення, або типу діалогу, в якому вони виникають" [123, с. 138].

Перераховані зауваження спонукають Ф. ван Еемерена до створення власної концепції контекстів аргументації, де відповідником контексту вважається *тип комунікативної активності* (communicative activity type). "Типи комунікативної активності – це конвенціоналізовані практики, чия конвенціоналізація слугує шляхом імплементації певних "жанрів" (genres) комунікативної активності, інституційним потребам, які переважають у певній галузі комунікативної активності (communicative activity domain)" [123, с. 139].

Таким чином, головними характеристиками в їхньому описі виступають *конвенціоналізація* і *інституціоналізація*. Перше визначає, наскільки усім учасникам зрозумілі норми типу комунікативної активності, в якому вони беруть участь. Друге – прямо пов'язане з виконанням інституційної мети.

За визначенням Ф. ван Еемерена, *інституційна мета* – це потреба, задоволення якої і породжує досліджуваний тип комунікативної активності. Наприклад, інституційною метою судової аргументації є відновлення

справедливості, а політичної – збереження демократичної політичної культури завдяки деліберації. Окрім того, інституціоналізація передбачає певний ступінь формалізації (тобто фіксованих правил комунікації), і чим краще вона формалізована, тим легше визначити інституціональну мету та головні характеристики потрібного типу комунікативної активності.

Виклавши критичні зауваження Ф. ван Емерена до типології Волтона-Краббе, розглянемо, чим же саме підхід, запропонований нідерландським дослідником, відповідає на його власну критику.

По-перше, він усуває проблеми з невизначеністю теоретичного статусу класифікації. Науковець неодноразово підкреслює, що його класифікація має дескриптивний статус, тобто не встановлює норми, яким має відповідати діалог для того щоб бути визначеним належним до якогось типу, а лише фіксує особливості певних контекстів, які накладають певні вимоги на діалоги, які в них відбуваються. Це робить цю теоретичну розробку більш придатною до аналізу реальної аргументації.

По-друге, узагальнення контекстів до типів комунікативної активності усуває проблему фіксації багатоманіття діалогів та зведення цього багатоманіття до якоїсь усталеної кількості різновидів. Ця характеристика одночасно розв'язує й іншу проблему класифікації Волтона-Краббе, а саме неясності в ідентифікації так званих діалектичних зсувів.

Прив'язаність контексту до певних типів комунікативної активності робить неможливим саме поняття зміни контексту під час аргументації. Наприклад, якщо ми розглядаємо аргументацію адвоката в суді, яка належить до юридичної галузі комунікативної активності, то протягом усієї своєї тривалості вона буде належати до цього типу, її зміна принципово неможлива. У тій же ситуації застосування типології Волтона-Краббе уможливорює наявність діалектичних зсувів, наприклад, від діалогу пошуку інформації (опитування адвокатом свідка) до діалогу переконання (звернення до судді або суду присяжних).

Остання проблема, яка стосувалася відсутності аргументативного компонента у деяких визначених типах діалогу, розв'язується виокремленням серед усіх типів комунікативної активності таких, що є істотно, за самою своєю суттю аргументативними. Вони отримали назву "*типи аргументативної активності*" (argumentative activity types).

На відміну від Д. Волтона та Е. Краббе, Ф. ван Еемерен не обмежив кількість можливих типів аргументативної активності, лише запропонувавши свої, найбільш очевидні приклади, зокрема, політичні дебати, дипломатичні переговори або вчені диспути. Проте, дослідник залишає відчинені двері для того щоб доповнити перелік цих типів, зазначаючи, що "Як тільки тип комунікативної активності істотно або по своїй суті є аргументативним, або якщо аргументація випадково відіграє у ньому важливу роль, має сенс вивчити відповідне стратегічне маневрування" [123, с. 146].

Стратегічне маневрування – концепція, розроблена в межах прагма-діалектичного підходу, яка аналізує аргументацію як спробу учасника досягти одразу двох цілей, діалектичної та риторичної. Діалектична мета завжди полягає в тому, щоб досягти згоди і тим самим успішно завершити критичну дискусію. Риторична мета полягає в притаманному кожному учаснику бажанню розв'язати конфлікт на своїх умовах, тобто досягти в аргументації якоїсь власної мети. У межах цієї концепції помилки в аргументації часто розглядаються як порушення стратегічного маневрування.

Поняття стратегічного маневрування в межах прагма-діалектики було міцно пов'язано з контекстом ще до того, як Ф. ван Еемерен видав згадані праці на початку 2010-х. У 2009 році вийшла друком збірка статей під назвою "Вивчаючи аргументацію в контексті: П'ятнадцять студій стратегічного маневрування" ("Examining Argumentation in Context: Fifteen studies on strategic maneuvering") [63], в якій аналізувалися особливості стратегічного маневрування в різних типах комунікативної активності.

У першій статті цієї збірки Ф. ван Еемерен та П. Хутлосер і пропонують визначати певні жанри комунікативної активності, які співвідносять з типами

комунікативної активності. Так, дипломатичному типу комунікативної активності відповідає жанр переговорів, а юридичному – ухвалення судового рішення.

Детально їхні властивості будуть розглянуті у другому розділі дисертації, проте наразі важливо зазначити, що шляхом поєднання типів аргументативної активності зі стратегічним маневруванням, прагма-діалектика отримує інструментарій для аналізу аргументації. Основою цього інструментарію є наближення реальної аргументації до ідеальної критичної дискусії шляхом встановлення відповідності між етапами критичної дискусії та реальними, емпіричними частинами аналізованої аргументації.

Поняття *критичної дискусії* – одне з головних надбань прагма-діалектики, аналізу якого присвячена значна частина доробку науковців, що працюють у межах цього підходу. Це абстрактна теоретична концепція того, як має виглядати дискурс, метою якого є досягнення консенсусу і розв'язання конфлікту між точками зору учасників. "У критичній дискусії учасники намагаються досягти згоди щодо прийнятності їхніх точок зору шляхом визначення, чи є їхні точки зору захищеними від сумніву та критики" [124, с. 7]. Вона вважається завершеною тоді, коли учасники досягли згоди щодо прийнятності точки зору, яка ставилася під питання.

Важливим для раціонального розв'язання розходження точок зору є поняття *поступки*. "Захищаючи тезу, пропонент може використовувати поступки опонента: твердження, за які опонент готовий взяти відповідальність... Опонент зобов'язаний захистити кожну поступку, яка була атакована пропонентом. Пропонент намагається використати поступки опонента таким чином, щоб останній опинився у позиції, де його єдиною можливістю є визнання твердження, яке він атакував раніше у дискусії" [117, с. 51]. Прагма-діалектична концепція контексту передбачає, що властивості поступок можуть змінюватися залежно від типу аргументативної активності. Це буде більш детально розглянуто у другому розділі дисертації.

Ще одним поняттям, безпосередньо пов'язаним з критичною дискусією, яке зіграло ключову роль у формуванні прагма-діалектичного розуміння контексту, є поняття *стадій критичної дискусії*. Їх чотири: стадія конфронтації, стадія відкриття, стадія аргументації та стадія завершення.

У прагма-діалектичній концепції контекстів кожній з них ставиться у відповідність певна емпірична ситуація в реальній аргументації. Так, стадії конфронтації відповідає вихідна ситуація, стадії відкриття дискусії – стартові позиції учасників, стадії аргументації – цілі та норми аргументації і стадія закриття дискусії визначається можливим результатом. Кожен з цих елементів змінюється залежно від жанру комунікативної активності, який аналізується.

Формування власної концепції контексту, хоча і було сформульовано як відповідь на усталений на той момент підхід до аналізу контекстів в рамках теорії аргументації, стало для прагма-діалектики результатом еволюції ідей в межах самого підходу. "У наших публікаціях, присвячених стратегічному маневруванню, починаючи з 1998 року, Петер Хутлосер і я стверджували, що повний аналіз та оцінка аргументативного дискурсу можливі лише за умови, що досліджувана аргументація спочатку розташована у комунікативному контексті, в якому вона відбувається. Це означає, що прагма-діалектики поруч зі своєю аналітично вмотивованою теоретичною моделлю критичної дискусії, розробленої для нормативної оцінки аргументації, також повинні мати емпірично обґрунтовану концепцію типів комунікативної активності, в яких відбувається аргументація" [122, с. 307].

Як зізнається сам Ф. ван Еемерен, включення аналізу контексту аргументації до аналізу самої аргументації, було їхньою метою з самого початку, проте почати реалізацію цих ідей довелося лише в другому десятилітті ХХІ сторіччя. Один з головних співавторів нідерландського науковця, П. Хутлосер, якому і належала ідея розширення спектру аналізу прагма-діалектики, не дожив до цього етапу, померши від раку в 2008 році.

Варто зазначити, що розробка прагма-діалектикою теоретичного інструментарію для аналізу контекстів не означає, що до цього цей підхід

займався виключно розробкою абстрактних та теоретичних побудов для аналізу ідеальної аргументації. Наприклад, ще у 2001 році у системоутворюючій праці "Головні поняття теорії аргументації" ("Crucial concepts in argumentation theory") [118] останній розділ цілковито присвячений дослідженню аргументації в царині права. Проте, ця частина підтверджує теоретичні висновки теорії аргументації та обґрунтування її можливості, а не займається безпосередньо вивченням ролі теорії аргументації в царині права. Іншими словами, Е. Фетеріс (E. Feteris) досліджує не те, як змінюється прагма-діалектичний підхід залежно від застосування його в царині права, а те, як правнича аргументація виправдовує можливість цього підходу.

Саме тому висновок цієї глави виглядає як "увага у дослідженні юридичної аргументації змістилася від чисто логічного та риторичного підходу до підходу, в якому логічні, риторичні та комунікативні аспекти комбінуються в те, що можна назвати діалогічним підходом... У цій теорії увага зосереджується на стартових пунктах та правилах раціональних правничих дискусій, на методах для аналізу і оцінки використовуваних аргументів і на методах для конструювання раціонального правничого обґрунтування" [118, с. 214].

Таким чином, автор не намагалася змінити деякі пункти прагма-діалектики заради того щоб вони більш відповідали практичній застосовності в правничому дискурсі, а лише підкреслювала їхню застосовність та важливість на тому теоретичному рівні, яким він є.

Окрім Е. Фетеріс, якій належить багато статей, присвячених дослідженню аргументації в царині права, серед науковців, які долучилися до прагма-діалектичного аналізу контекстів аргументації, можна виокремити Д. Зарєфські (D. Zarefsky), Б. Гарссена (B. Garssen) та К. Андоне (C. Andone), які аналізують політичну аргументацію, Г.Т. Гуднайта (G.T. Goodnight) та Р. Пілґрем (R. Pilgram), які досліджують різновиди аргументації в медичній царині, а також деякі праці Ф. Хенкеманс (F. Henkemanns), присвячені аргументації в царині реклами. Як і у випадку цитованого розділу Е. Фетеріс, названі науковці переважно аналізують окремі приклади з певних областей комунікації з точки

зору прагма-діалектики, не зосереджуючись на фіксації якихось теоретичних конструкцій, які відповідають певному типу контекстів.

Це дозволяє стверджувати, що докторська дисертація М. Левінскі, присвячена аналізу політичних Інтернет-форумів як окремого типу комунікативної активності, який пов'язує політичну аргументацію з особливостями аргументації в мережі Інтернет, відрізняється від решти праць цього напрямку. Будучи учнем Ф. ван Еемерена, М. Левінскі писав свою дисертацію, знаючи про останні теоретичні розробки цього напрямку досліджень, тому його дослідження не просто пропонує аналіз аргументації на політичних Інтернет-форумах з точки зору прагма-діалектики, але і поглиблює прагма-діалектичну концепцію контекстів.

На жаль, такий поширений підхід в межах сучасної теорії аргументації, як неформальна логіка, представлений переважно північноамериканськими науковцями, серед яких найбільш помітними є Е. Блер та Р. Джонсон, не має власної теоретичної концепції розуміння контекстів аргументації. Проте, це не означає, що неформальна логіка ігнорує важливість цього аспекту аналізу реальної аргументації, або що вона уникла впливу авторитетної типології Волтона-Краббе. Просто теоретичні засади аналізу аргументації у неформальній логіці, прагма-діалектиці та прагматичній теорії діалогів Д. Волтона дуже різні.

Якщо прагма-діалектика походить з теорії мовленнєвих актів, а підхід Д. Волтона – з формальної діалектики, то неформальна логіка Р. Джонсона та Е. Блера взагалі виникла перш за все як навчальна дисципліна. Навчальна дисципліна, метою якою було навчити студентів "реальної" комунікації, не застиглим схемам та не сталим наборам правил, а дієвому інструментарію реального спілкування. Саме тому для них питання контексту було не одним з етапів розвитку концепції, а висхідним пунктом.

Одна з головних тез, яку захищають Е. Блер та Р. Джонсон – жодну аргументацію не можна розглядати окремо від ситуації, в якій вона була застосована, а, отже, контекст в жодному разі не може бути проігнорований. Проте, попри таку засадничу роль контексту, Е. Блер та Р. Джонсон вирішили не

фіксувати різновиди контекстів подібно до того, як це зробили представники школи прагма-діалектики та Д. Волтон з Е. Краббе, тим самим залишивши собі можливість бути максимально гнучкими. Окрім того, Е. Блер та Р. Джонсон запропонували свою критику подібних градацій та типологій, а також додали контекстуальний компонент у свій власний інструментарій аналізу аргументації у вигляді вимоги релевантності.

Як пише Р. Джонсон, "для Д. Волтона неформальна логіка – це розділ прагматики, який займається питанням використання міркувань. Через це Д. Волтон бачить необхідність розташувати міркування виключно в контексті діалогу" [77, с. 121]. Для Д. Волтона тому неформальна логіка не є чимось принципово інакшим порівняно з формальною логікою, просто якщо перша займається синтаксичними та семантичними вимірами аргументації, то неформальна логіка працює з прагматичним компонентом. Таким чином, Д. Волтон гармонійно використовує традиційне уявлення про три різновиди логічної семіотики.

Іншою суттєвою рисою його розуміння неформальної логіки, на думку Р. Джонсона, є акцентування на аргументації в повсякденних та природних контекстах, яке знову ж таки виокремлює її від формальної логіки, яка працює зі штучними ситуаціями аргументації.

Загалом Р. Джонсон каже, що він розділяє погляди Д. Волтона, і на статус неформальної логіки відносно до формальної, і на роль прагматичного компоненту як її визначальної характеристики. Проте, він незадоволений тим, що Д. Волтон не розрізняє практику аргументації та процес суперечки. Окрім того, він зазначає, що багато з того, що Д. Волтон називає аргументацією, не є таким за своєю суттю, що повторює претензії до типології Волтона-Краббе, висловлені Ф. ван Еемереном. Джерело такої нерозрізненості між аргументацією та суперечкою Р. Джонсон бачить в формально-діалектичному корінні Д. Волтона.

Таким чином, Р. Джонсон вважає погляд Д. Волтона на аргументацію надто широким, який у якості "баласту" чіпляє речі, які не можна назвати аргументацією по суті.

Продовжує подібну критику і Е. Блер, вказуючи на те, що аргументація обов'язково повинна містити в собі соціальний компонент, безпосереднє спілкування з іншим індивідом. У той же час обґрунтування або аргументування є процесом суто ментальним, який є обов'язковим компонентом аргументації, проте може цілком спокійно обходитися і без останньої, тобто без участі інших людей. Д. Волтон цієї демаркації не проводить, для ілюстрації чого можна згадати його приклад, згідно з яким контекст обговорення може передбачати навіть внутрішній діалог, що, звичайно, абсолютно унеможлиблює розмову про аргументацію.

Але навіть попри таку позицію, авторитетна типологія Д. Волтона все одно знайшла своє відображення у доробку одного з дослідників у царині неформальної логіки, а саме Е. Блера. Аналізуючи у праці "Фундамент теорії аргументації" ("Groundwork in the Theory of Argumentation") [53] умови адекватності аргументативних міркувань (тобто міркувань, спрямованих на переконання), науковець пропонує визначати їх відповідно до контексту, в якому вони використовуються.

"Оскільки аргументація є людським конструктом, я припускаю, що норми для оцінки будь-яких аргументативних міркувань будуть функціонувати залежно від цілей, якими керувалися при їхньому висуванні. Через це, щоб відповісти на це питання ми повинні знати чому і в яких ситуаціях ми оцінюємо аргументативні міркування. Очікується, що наша мета в їх оцінці буде змінюватися відповідно до того, як змінюється мета аргументації, і тому здається ймовірним, що критерій адекватності засновків буде змінюватися разом з ними" [53, с. 76].

У контекстах, які Е. Блер розглядає для аналізу критеріїв адекватності не можна не побачити впливу типології Волтона-Краббе. Дослідник виокремлює *аргументативну сварку* (argumentative quarrel), яка володіє усіма особливостями

еристичного діалогу Д. Волтона; *аргументативне переконання* (argumentative persuasion), яке включає до характеристик діалогу переконання риторичний компонент орієнтування на аудиторію, що можна було також побачити у дебатах, проміжному типу діалогів, пізніше виокремлених Д. Волтоном; *ворожий захист* (hostile advocacy), ідейним джерелом якого є контекст обговорення; *нейтральну цікавість* (neutral curiosity) з суттєвими рисами діалогу пошуку інформації; *арбітраж* (refereeing), який додає до діалогу дослідження функцію оцінки аргументації; *переговори* (negotiation), та, нарешті, *раціональне розв'язання розходження точок зору* (rational disagreement resolution), де Е. Блер, як і Д. Волтон до цього, посилається на критичну дискусію, розроблену в межах прагма-діалектики.

Окрім цього, ідея контекстуальності аргументації міцно ствердилася в так званій "Новій хвилі" неформальної логіки. Е. Блер та Р. Джонсон пропонують так називати праці, присвячені аналізу аргументації, видані після 70-х років, яким притаманна низка рис, не характерних для перших праць, присвячених цій тематиці.

Однією з цих рис є звертання до природної аргументації, визначення аргументативних компонентів у звичному нам розмовному дискурсі. Елементом цієї особливості виступило і звернення до контексту, оскільки він є неодмінною характеристикою реальної аргументації. Проте, вже тоді (стаття побачила світ у 1980 році) дослідники визначили більш детальний аналіз контексту як один з пріоритетних напрямів розвитку неформальної логіки, який вимагає прояснення та відповіді.

"Яким чином контекст аргументації впливає на її значення та інтерпретацію? Якими є важливі компоненти цього контексту? Чи необхідна теорія контекстів чи прагматичних імплікацій для критики логічного компоненту?" [54, с. 24]. Можна сказати, що подальший розвиток теорії аргументації підтвердив важливість цього питання та надав достатньо інформації для відповіді.

Таким чином, поняття контексту в теорії аргументації, хоч і постало всього 20 років тому, але завдяки тісному контакту між науковцями в цій галузі та надзвичайній актуальності та необхідності подібного теоретичного конструкту зайняло одне з головних місць у дослідженні аргументації. Через це не дивно, що дуже швидко воно перейшло до суміжних галузей, зацікавлених аналізом аргументації, а саме до теорій штучного інтелекту, де отримало формальне вираження.

1.3. Контексти аргументації та штучний інтелект

Першим, хто зацікавився проблемою аргументації в логічному програмуванні та запропонував відповідну модель формалізації аргументації, був в'єтнамський професор у царині комп'ютерних наук Ф.М. Данг. У 1995 році вийшла його стаття "Про прийнятність аргументації та її фундаментальну роль у немонотонній аргументації, логічному програмуванні та іграх з n-ною кількістю гравців" ("On the acceptability of arguments and its fundamental role in nonmonotonic reasoning, logic programming and n-person games") [62], де були викладені основи семантичного підходу до аргументації.

Мотивацію звернутися до проблем аргументації в царині комп'ютерного програмування Ф.М. Данг пояснив так: "Аргументація становить значний компонент людського інтелекту. Здатність аргументувати один з одним є для людей необхідною для розуміння нових проблем, для проведення наукових досліджень, для вираження, уточнення та захисту своїх поглядів у повсякденному житті" [62, с. 322]. При цьому дослідник підкреслює, що, незважаючи на важливу роль у розв'язанні соціальних та економічних проблем, аргументацію не дуже важко імплементувати у логічне програмування. Для цього "аргументацію можна розглядати як логічне програмування з запереченням як невдачею" [62, с. 324].

Ця стаття була лише однією з перших спроб імплементації поняття аргументації до предметного поля комп'ютерних наук і не зверталася до огляду

більш складних понять, до яких, звичайно, належить і поняття контексту. Проте, вона надала поштовх до розробки проблематики аргументації в комп'ютерних науках, що відобразилося у розробці одразу декількох підходів до аналізу аргументації.

Оскільки основою формалізації Ф.М. Данга була побудова різних семантик прийнятності, тобто таких умов, за яких множини міркувань будуть прийняті раціональним агентом, в тексті дисертації підходи, які базуються на аналогічній основі, будуть називатися *семантичними*. Це дозволить відрізнити їх від інших підходів до формалізації аргументативних діалогів, основою яких є формальна діалектика Ч. Гембліна.

Одним з прикладів семантичного, "дангівського" підходу до формалізації став фінансований Євросоюзом проект під назвою *ASPIC* (Argumentation Service Platform with Integrated Components). Його метою була розробка служб, заснованих на знанні, які базувалися б на семантично багатих логічних формалізмах, названих аргументаційними системами. У ролі такого фундаменту виступила концепція Данга. Група дослідників, яка розробила *ASPIC*, складалася з Л. Амгуд, М. Камінади, Г. Праккена та інших. Останній з них пізніше доповнив розроблений формалізм, назвавши його *ASPIC+*.

Іншим варіантом є формалізація так званої Тулузо-Ліверпульської групи (термін Праккена, обумовлений місцем роботи названих науковців), у складі якої можна виокремити таких дослідників як С. Парсонс, М. Вулдрідж, Н. Моде, П. МакБерні та Л. Амгуд. Вони також визнають Данга як ідейного натхненника дослідження аргументації у царині комп'ютерних наук, проте збагачують запропоновану ним систему, по-перше, різними властивостями агентів та, по-друге, поняттями дозволених локуцій і поля зобов'язань, що були розроблені в межах формальної діалектики.

Названі два підходи не вичерпують всього розмаїття досліджень, присвячених аргументації у теорії штучного інтелекту, з яким можна детальніше познайомитися у збірці під назвою "Аргументація у штучному інтелекті" ("Argumentation in Artificial Intelligence") [48] за редакцією І. Рахвана (I. Rahwan)

та Г.Р. Сімарі (G.R. Simari). Але зважаючи на те, що це дисертаційне дослідження обмежене лише дослідженням формалізації поняття контексту аргументації, лише названі два підходи і невелика кількість їхніх похідних стануть предметом більш детального розгляду.

До сфери інтересів штучного інтелекту поняття контексту потрапило досить швидко у вигляді типології Д. Волтона, яка через свій нормативний характер легко знайшла своє відображення у формалізованому вигляді. Однією з перших спроб імплементації поняття контексту в аргументацію штучних агентів стала запропонована К. Рідом концепція діалогових фреймів.

Незважаючи на те, що згодом ця концепція поступилася місцем більш довершеним, саме цього науковця, завдяки його праці 1998 року (всього через три роки після публікації знакової статті Данга) "Діалогові фрейми в комунікації між агентами" ("Dialogue Frames in Agent Communication"), [109] можна відзначити як піонера в застосуванні здобутків теорії аргументації до царини комп'ютерних наук.

"Основою цієї праці є огляд структури аргументації, запропонований в [праці Д. Волтона і Е. Краббе], який пропонує декілька важливих ідей. По-перше, вони описують першу версію загальної типології (аргументативних) типів діалогу. Цікаво зазначити, що ця типологія включає не лише переконання і переговори (які досить відмінні одна від одної техніки), але й пошук інформації (з явними паралелями до існуючої праці в галузі мульти-агентних систем), дослідження і обговорення (які наразі відкрито не виокремлюються в літературі з мульти-агентних систем). Попри те, що типологія заснована виключно на діалогах між людьми і не є вичерпною, вона одночасно є достатньо формальною і строгою, щоб витримати застосування у галузі мульти-агентних систем" [109, с. 246].

Мульти-агентні системи, про які йдеться у наведеній цитаті – один з напрямів комп'ютерних наук, присвячений розробці штучних агентів та систем їхньої взаємодії. Саме у ньому знаходять своє головне застосування напрацювання з царини теорії аргументації, і саме там найбільш активно

розробляється концепція контексту. Якщо точніше, різних типів діалогів, оскільки жорсткий формалізм систем передбачає значні обмеження, проте ми вже визначили безпосередній зв'язок типів діалогу з контекстами, тому подібне тлумачення можна вважати прийнятним.

Ось як визначають цей напрям П. МакБерні та С. Парсонс, одні з найбільш помітних науковців у цій царині: "Донедавна поняття обчислення визначалося по-різному: як числова калькуляція, як обробка інформації, або як розумний аналіз символів, проте зараз все частіше воно розглядається як розподілені пізнання та взаємодія між розумними сутностями. Новий погляд має істотні наслідки для концептуалізації, розробки, побудови та контролю над програмними системами, найбільш глибоко виражені в концепції систем розумних програмних агентів, або мульти-агентних систем. Агенти – це програмні сутності з контролем над своїм власним виконанням; розробка таких агентів і їхніх мульти-агентних систем пропонує значні дослідницькі та інженерно-програмні виклики для науковців в царині комп'ютерних наук" [90, с. 261].

Отже, *мульти-агентні системи* (в подальшому може використовуватися аббревіатура МАС) – це складні програмні комплекси, елементи яких здатні взаємодіяти між собою незалежно від команд користувача. Саме в розробці теоретичного каркасу подібної взаємодії і знайшла своє відображення типологія Волтона-Краббе, яка через свій нормативний характер відповідала вимогам, які висувалися до теоретичних конструктів з боку комп'ютерних наук.

Майже всі типи діалогу з числа тих, що були виокремлені Д. Волтоном та Е. Краббе, знайшли своє відображення у працях науковців з цієї галузі. Єдиним контекстом, який не отримав уваги від теорій штучного інтелекту, став еристичний, тобто сварка. Вже К. Рід у тій статті зазначає, що "Еристика навряд чи відіграє значну роль у сучасному дослідженні МАС, оскільки її мета це виступати перш за все заміною фізичній бійці" [109, с. 246].

Для регулювання поведінки штучних агентів у межах діалогу використовуються так звані *протоколи*. У статті "Формальна загальна установка для діалогових протоколів" Л. Амгуд, С. Белаббес (S. Belabbès) і Х. Праде

(H. Prade) дають їм таке визначення: "Протокол – це множина правил, які регулюють поведінку взаємодіючих агентів для того щоб створювати діалоги. Вони визначають, наприклад, множину мовленнєвих актів, дозволених у діалозі, і дозволені відповіді на них" [41, с. 13]. У межах теорії мульти-агентних систем були розроблені протоколи для всіх типів діалогу з типології Волтона-Краббе, за виключенням еристичного.

Наприклад, у науковому доробку Тулузо-Ліверпульської групи є система, яка підтримує діалоги переконання, дослідження та пошуку інформації. З подальшими доповненнями, переважно у доробку Л. Амгуд, ця система також підтримує переговори. Пошук інформації також аналізується у спільному дослідженні Е. Коган (E. Cogan), С. Парсонса та П. МакБерні [58].

Серед праць, присвячених розробці протоколів для переконання, слід виокремити перш за все доробок Г. Праккена, який відрізняється від решти науковців цієї галузі своєю філософською освітою. Це дозволяє йому розкривати не лише формальний, але й змістовний компонент формалізації аргументації.

Ще одним цікавим прикладом безпосередньої взаємодії між теорією аргументації та штучними науками можна назвати статтю П. МакБерні, Д. Гічкока (D. Hitchcock) та С. Парсонса "Восьмиразовий шлях діалогу обговорення" ("The Eightfold Way of Deliberation Dialogue") [94], яка є першою спробою формалізації діалогу обговорення з типології Волтона-Краббе. Примітною особливістю саме цієї статті є другий співавтор, а саме Д. Гічкок, відомий перш за все як представник такої гілки теорії аргументації як неформальна логіка. Таким чином, науковці з цієї галузі не лише розробили базис для імплементації поняття аргументації у логічне програмування, але й співпрацюють з представниками комп'ютерних наук для подальшої розробки цієї проблематики.

Діалоги дослідження отримали свою формалізацію у працях П. МакБерні та С. Парсонса, Й. Халстейна (J. Hulstijn) а також Е. Блек (E. Black) і Е. Хантера (A. Hunter). Нарешті, протоколи для переговорів були окремо розроблені у

працях П. МакБерні, С. Парсонса, Л. Амгуд, Н. Моде, Ф. Садрі, Ф. Тоні та П. Торроні.

Такий бурхливий розвиток та розробка теоретико-аргументативної проблематики у царині комп'ютерних наук, можна сказати, надали новий поштовх дослідженням в царині аргументації, зокрема тим, що стосуються її формалізації. Навіть в межах прагма-діалектичного підходу, який виник на філософському та лінгвістичному ґрунті, останнім часом з'явилися спроби формалізувати критичну дискусію, зокрема у виконанні Д. Віссера та Е. Краббе.

ВИСНОВКИ

Перший розділ дисертаційної роботи був присвячений розгляду теоретико-методологічної та джерельної бази дослідження.

У першому підрозділі було розглянуто виникнення проблематики контексту в межах теорії аргументації. Проаналізувавши основну літературу, присвячену темі дисертаційного дослідження, можна зробити висновок, що інтерес до дослідження контексту як складника ширшого процесу аргументації виник завдяки працям Д. Волтона, зокрема у співпраці з Е. Краббе. Дослідники запропонували впливову типологію, яка виокремлювала шість типів діалогу, що відрізнялися метою учасників, метою діалогу та стартовими умовами.

З метою з'ясувати передумови появи типології Волтона-Краббе було виявлено, що джерела останньої можна знайти у формальній діалектиці Ч. Гембліна, діалоговій теорії К. Лоренца та П. Лоренцена, мовній прагматиці П. Грайса, епістемічній логіці Я. Хінтикки та прагма-діалектиці Ф. ван Еемерена.

Внаслідок аналізу літератури було з'ясовано, що перераховані концепції вплинули на типологію Волтона-Краббе таким чином: (1) Ч. Гемблін виступає засновником формально-діалектичного підходу, в рамках якого працюють Д. Волтон та Е. Краббе; (2) П. Лоренцен та К. Лоренц сприяють трансформації логічних правил у діалектичні, додаючи прагматичний компонент; (3) з праць Я. Хінтикки запозичується епістемічний компонент, який дозволяє створити діалоги пошуку інформації, засновані на нерівності знань в учасників діалогу; (4)

Ф. ван Емерен та прагма-діалектичний підхід надають інструментарій для аналізу діалогу переконання.

У другому підрозділі була розглянута еволюція розуміння контексту в теорії аргументації. На основі опрацьованих джерел було стверджено, що подальший розвиток поняття контексту в теорії аргументації отримало в доробку Ф. ван Емерена. Його концепція, сформульована в межах прагма-діалектичного підходу, була спробою відповісти на його власну критику типології Волтона-Краббе.

В межах дослідження було узагальнено та виокремлено такі критичні зауваження Ф. ван Емерена: (1) невизначеність теоретичного статусу класифікації як нормативної чи дескриптивної; (2) відсутність чіткої відповідності виокремлених типів діалогу до реальних аргументативних ситуацій; (3) нестача критеріїв розрізнення між різними типами діалогів в процесі однієї аргументації; (4) відсутність аргументативного компоненту у деяких виокремлених Д. Волтоном та Е. Краббе типах діалогу.

Запропонована самим Ф. ван Емереном концепція контексту розв'язує, на думку науковця, усі перераховані проблеми, володіючи дескриптивним характером та виокремлюючи конвенціоналізацію й інституціоналізацію як ключові критерії для визначення різновидів контексту.

Окрім дослідження видозміни поняття контексту в межах прагма-діалектичного підходу, у першому розділі було також розглянуті інші підходи до вивчення контексту в межах теорії аргументації. Так, було виявлено, що неформальна логіка Р. Джонсона та Е. Блера продовжує критику Ф. ван Емерена, зазначаючи, що розуміння аргументації Д. Волтоном надто широке і включає в себе не аргументативні контексти. Проте, аналіз їхнього доробку дозволив стверджувати, що самостійної та повноцінної концепції контексту в межах неформальної логіки, представлені названими двома дослідниками, створено не було. Незважаючи на це, важливість врахування контексту під час оцінки аргументації неодноразово підкреслюється

Р. Джонсоном та Е. Блером і знаходить своє вираження зокрема у визначенні релевантності.

Третій підрозділ розглядав, яким чином поняття контексту та аргументації з'являються та еволюціонують в царині комп'ютерних наук. Вивчаючи джерельну базу, присвячену цій темі, було виявлено, що у теоріях штучного інтелекту поняття аргументації з'являється завдяки праці Ф.М. Данга, після чого К. Рід додає до царини комп'ютерних наук поняття про типи діалогу, прямо запозичене зі спільної праці Д. Волтона та Е. Краббе.

Аналіз подальшої розробки поняття контексту в царині комп'ютерних наук виявив, що наприкінці 1990-х – початку 2000-х років у галузі МАС (мульти-агентних систем) створюються формальні системи для п'яти з шести виокремлених у типології Волтона-Краббе типів діалогу зі значною кількістю доповнень та варіацій.

РОЗДІЛ 2. КОНТЕКСТ ЯК ДЕФІНІЦІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячений порівняльному аналізу концепцій контексту в теорії аргументації з метою виокремлення їхніх суттєвих рис та відмінностей. Це необхідно для дослідження можливостей та особливостей формального моделювання визначених ними контекстів, яке буде розглянуто в наступних розділах.

2.1. Типологія діалогів Волтона-Краббе: переваги та недоліки

Як було сказано в попередньому розділі, у межах теорії аргументації можна виокремити дві великі самостійні концепції контекстів: нормативну, авторства Д. Волтона та Е. Краббе та прагма-діалектичну, авторства Ф. ван Еємерена. І якщо останнє – це самоназва, то назва "нормативна" для типології Волтона-Краббе – це власне умовне позначення.

Справа в тому, що прикметники, якими найчастіше позначається внесок Д. Волтона в теорію аргументації, це якраз "*прагматичний*" або "*діалектичний*".

Перший пов'язаний з активною розробкою канадським дослідником прагматичного компоненту аргументації. Фактично, його можна назвати одним з піонерів інтеграції прагматичного компоненту в дослідження міркувань. Його монографія 2008 року не випадково називається "Неформальна логіка: прагматичний підхід" [136].

Другий прикметник пов'язаний з діалектичним підґрунтям Д. Волтона та його співавтора Е. Краббе, яке йде від Ч. Гембліна та його "формальної діалектики".

Проте, назва "формально-діалектична" для типології Волтона-Краббе, хоч і була б гарним контрастом до прагма-діалектичної концепції, не зовсім адекватно відображає зміст їхньої концепції. Адже саме прагнення до відображення прагматичних особливостей різних контекстів і спонукало науковців до розробки своєї типології.

Через це, хоча ця концепція має як прагматичний, так і діалектичний компоненти, у назві доведеться виокремити її іншу характерну особливість, про яку було сказано раніше, а саме нормативний характер.

Оскільки типологія Волтона-Краббе була історично першою та безпосередньо вплинула на усі подальші концепції контексту в межах теорії аргументації, саме з неї ми і розпочнемо. Вона з'явилася в рамках пошуку відповіді на питання про помилки релевантності.

Справа в тому, що, на думку Д. Волтона, під час аналізу аргументації апеляція до емоцій часто автоматично вважається помилкою, причому якраз помилкою релевантності. "Традиційний аналіз помилок наголошує, що подібні звертання часто використовують драму емоційної апеляції, щоб приховати нестачу релевантних доводів, які повинні бути уважно розглянуті для ствердження висновку. Апеляція до симпатії або до жалю може використовуватися як тактика з метою збільшити емоційний тиск на респондента, якому важко протистояти, але який приховує недоліки міркування" [144, с. 22].

Проте, існують ситуації, наприклад, у політичній аргументації, де подібні аргументи не можуть бути визнані помилковими, оскільки вони є не лише дієвими, але їх важко назвати нерелевантними.

Розглянемо ситуацію, коли під час передвиборчих дебатів кандидата, який агітує за зниження впливу великих корпорацій на роботу уряду, критикують за безпосередні зв'язки з керівництвом цих корпорацій. З точки зору теорії помилок, це класичний прояв помилки *ad hominem*, яка має місце, коли замість критики міркування або точки зору має місце критика опонента.

З іншого боку, навряд чи виборці або глядачі будуть одностайні в тому, щоб визнати це помилкою. Врешті-решт, власний досвід позитивної співпраці кандидата зі згаданими компаніями має безпосередній стосунок до його майбутньої праці як політика. І в демократичному суспільстві подібна увага не лише до слів, але й до діяльності кандидата є умовою здорового функціонування політичної спільноти, де політики несуть відповідальність за свої слова та дії.

У такому разі постає питання про природу релевантності та, відповідно, помилок, які її порушують. Саме тому Д. Волтон пропонує визначати релевантність "діалектично – відповідно до мети того типу діалогу, в якому учасники мають знаходитися" [144, с. 22].

Таким чином, метою виокремлення різних типів контексту для Д. Волтона стало з'ясування умов релевантності, відповідно до яких можна було б визначати певну аргументацію як помилкову. Інакше кажучи, концепція контексту у науковця народжується з теорії помилок, про що каже сам дослідник: "традиційні помилки є головною сферою застосування цієї теорії і пропонують важливий ґрунт для випробування її доцільності" [144, с. 20].

У пізнішій монографії можна зустріти таке пояснення значення концепції типів діалогу: "У кожного діалогу є мета, яка вимагає кооперації між учасниками з метою її досягнення. Це означає, що кожен учасник має обов'язок працювати над досягненням своєї власної мети в діалозі, а також обов'язок співпрацювати з іншим учасником заради досягнення мети останнього. Базова причина, яка дозволяє критикувати будь-яку аргументацію як погану, завжди зводиться до порушення одного з цих головних обов'язків" [136, с. 3].

Зважаючи на це, під час детального аналізу виокремлених дослідниками контекстів, ми розглянемо особливості визначення релевантності для кожного з типів діалогу. Визначаючи суттєві риси контекстів, ми зосередимо увагу на таких характеристиках: *стартова ситуація, мета діалогу та учасників, особливості процесу аргументації, властивості учасників діалогу та визначення релевантності.*

I. Сварка.

"Найнижчим" з усіх типів діалогів, які виокремлюються у типології Волтона-Краббе, виступає сварка (*quarrel*), або еристичний (*eristic*) діалог. Такий статус цього контексту пов'язаний з тим, що він передбачає найменший рівень раціональності порівняно з усіма іншими типами. Як неодноразово повторює сам Д. Волтон, "сварка породжує набагато більше тепла, ніж світла" [144, с. 183; 142, с. 139].

Незважаючи на це, повністю відкинути цей різновид діалогу як такий, що непридатний до логічного аналізу, дослідник не може. Д. Волтон визнає, що під час сварки ідеї раціональності поступаються місцем емоційному компоненту. Однак саме це і визначає особливість сварки як окремого типу діалогу.

Стартова ситуація. Зазвичай сварка починається без попередньої домовленості, з якогось окремого епізоду, який в будь-якому іншому типі діалогу міг би стати предметом дискусії щодо якого фіксується розходження точок зору. Проте, суттєвою особливістю саме цього контексту є той факт, що стартовий епізод виступає лише приводом, і як правило швидко забувається учасниками суперечки на користь більш особистих та емоційних аргументів.

Наприклад, якщо між подружньою парою вибухає сварка з приводу того, хто буде сьогодні мити посуд, це конкретне питання швидко поступається місцем пригадуванням, хто це робив увесь час, і хто нічого не робить у власній оселі.

Таким чином, незважаючи на наявність конкретного каталізатора, справжньою причиною виникнення діалогів такого типу виступає накопичене незадоволення відносно іншого учасника суперечки.

Мета діалогу та учасників. У такому разі справжньою метою сварки буде не розв'язання розходження точок зору щодо стартової ситуації, а виявлення прихованих емоцій. Це досить важлива умова, оскільки вона передбачає наявність у учасників суперечки додаткових думок, що безпосередньо не стосуються події або висловлювання, які дали старт сварці.

Це не означає, що в учасників діалогу обов'язково повинні бути взаємні зауваження до його початку. Часто подібна аргументація може відбуватися навіть між незнайомими людьми, як-то сварка в громадському транспорті. Ці люди бачать один одного вперше в житті, і все одно суперечка, яка почалася з зауваження про несплачений проїзд, може закінчитися обміном ідеями про особливості сучасного виховання або становлення українського громадянського суспільства.

У цьому випадку сварка не змінює свою мету, вона все ще покликана експліцитно виразити внутрішнє невдоволення. Просто воно стосується вже не стільки безпосередньо опонента, скільки тих проблем, які турбують учасника суперечки: від невисокої зарплатні до екзистенційної кризи. Сварка в такому разі виступає засобом емоційного розвантаження людини.

Цікаво, що незважаючи на низький рівень раціональності і, на перший погляд, відстороненість від логічності та правильності побудови аргументації, сварка відіграє не лише емоційну, але й комунікативну роль. Якщо повернутися до прикладу сварки між добре знайомими людьми (подружньою парою, друзями), то виявлення прихованих негативних емоцій та подавлених невдовольень може відкрити проблеми, які раніше не поставали, і які легко можна розв'язати за умови більш виваженого спілкування. Без такої, здавалося б, деструктивної комунікації, як сварка, наявність цих проблем могла б досі залишатися невідомою для учасників суперечки.

Особливості процесу аргументації. Аргументи, які використовуються учасниками сварки, як правило, нічим не регламентовані і обираються учасниками довільно з метою найбільше зачепити іншого сперечальника. Можна констатувати, що незважаючи на згадані вище позитивні якості цього контексту (виявлення прихованих невдовольень та емоційне розвантаження), у ньому майже виключно вживаються аргументи, які традиційно визнаються помилковими.

До таких помилкових аргументів входять, перш за все, *ad hominem*, атаки на особистість, та їхні різновиди, зокрема *tu quoque* ("сам такий"). Якусь структуру аргументації та її правила також виразити неможливо: у хід іде все, що може викликати в опонента необхідну реакцію.

Визначення релевантності. Для позначення прагнення якомога сильніше образити іншого учасника сварки, Д. Волтон вводить термін "*міжособистісна релевантність*" (*interpersonal relevance*).

"Це означає, що певний аргумент або хід визначається як діалектично релевантний відносно попереднього аргументу або ходу за своєю важливістю для промовця – глибока особиста образа може бути для нього так само важлива,

як і те, що він почув до цього від іншого учасника діалогу. Релевантність такого типу – це глибоко особиста емоційна справа, залежна від того, що важливо для людини" [142, с. 141].

Таким чином, релевантність цього контексту відрізняється своєю спрямованістю. Якщо в інших типах її можна назвати зовнішньою, оскільки вона визначається щодо якихось встановлених правил чи нормативів, то тут вона залежить від самого учасника, і визначається його власними почуттями та переживаннями.

Через це, якщо спостерігати за таким діалогом ззовні, можна побачити, що він швидко переходить від однієї теми до іншої, не намагаючись розв'язати проблему якимось раціональним чином. Релевантність, яка визначає доцільність вживання певних аргументів, буде повністю зрозуміла лише учаснику комунікації.

Властивості учасників діалогу. У сварці учасникам притаманний низький рівень раціональності, характерний для вже охарактеризованих складових цього діалогу. Наприклад, у критичній дискусії, яка виступає ідеальним прикладом для діалогу переконання, кожен учасник зобов'язаний бути відкритим до критики та аргументів, які висуває опонент, а сама дискусія має завершитися коли пропонент відмовиться від своєї точки зору або опонент погодиться зняти свої зауваження.

Натомість, у еристичному діалозі учасники майже ніколи не дослуховуються до аргументів іншої сторони, використовуючи зауваження іншого сперечальника лише як додаткове паливо для власних емоційних атак.

Так само немає і фіксованого завершення: сварка закінчується не тоді, коли хтось з учасників визнає правоту опонента, а тоді, коли комусь з учасників не буде чого сказати. При цьому якихось обмежень на циклічну аргументацію також немає, тому в деяких ситуаціях сперечальники можуть просто повторювати власні аргументи знов і знов без сподівання бути почутим.

Підсумок та теоретичні проблеми. Сам Д. Волтон виокремлює п'ять суттєвих рис еристичного діалогу:

По-перше, йому притаманні особисті атаки на опонента, часто з використанням аргументів *ad hominem*.

По-друге, учасники сварки закриті до опонента, відмовляються визнавати власну поразку і прагнуть перемоги за будь-яку ціну.

По-третє, еристичний діалог дозволяє тактику опудала, коли один з учасників суперечки викривляє точку зору опонента з метою виставити того у поганому світлі.

По-четверте, для нього характерний низький рівень релевантності, коли теми швидко змінюють одна одну без очевидного зв'язку.

По-п'яте, деякі типи сварки проявляють риси двоїстості, які зазвичай пов'язані з діалектичними зсувами, або видають себе за більш раціональний тип діалогу [див. 144, с. 196].

Таким чином, хоча еристичний діалог і виконує певні позитивні функції, загалом можна назвати його найменш продуктивним та придатним до логічного аналізу з усієї типології Волтона-Краббе. Навіщо ж тоді взагалі його виокремлювати?

На думку Д. Волтона, його характеристика з нормативної точки зору необхідна для того щоб у разі діалектичного зсуву з одного типу діалогу у бік сварки у дослідника був інструментарій, щоб показати факт цього зсуву.

Наприклад, коли під час переговорів сторони переходять з взаємних пропозицій до взаємних образ, це дає привід казати про те, що діалог перетворився на сварку. У такому разі ефективність аргументів, які використовують учасники комунікації, вже не може бути оцінена відповідно до критеріїв продуктивних переговорів і має розглядатися з точки зору еристичного діалогу.

"Всупереч поширеній думці та зовнішньому вигляду цього типу діалогу, сварку варто досліджувати як нормативну діалогову структуру, яка може дати нам уявлення про оцінку аргументації як коректної (*correct*) або некоректної (*incorrect*) у конкретному випадку. Хоча і є зерно істини у твердженні про те, що сварка – не друг логіки, попри це, вивчення помилок часто виявляється дуже

цінним для розуміння, як помилка базується на діалектичному зсуві зі сварки до іншого типу діалогу під час аргументації" [144, с. 197].

Зважаючи на викладені характеристики сварки як окремого виду діалогу, можна виокремити такі суттєві риси еристичного діалогу, або сварки:

По-перше, спонтанний та незапланований початок.

По-друге, спрямованість на виявлення власних прихованих почуттів та емоцій.

По-третє, міжособистісна релевантність, яка визначає використані учасниками аргументи.

По-четверте, відсутність встановлених правил та структури діалогу.

По-п'яте, закритість учасників до аргументів іншої сторони.

Головною проблемою у теоретичному аналізі цього типу діалогу виступає його надзвичайно низький рівень раціональності, що ставить питання про необхідність нормативного визначення його особливостей. Зважаючи на розкриті вище виправдання Д. Волтона, слід визнати, що сварка як окремий тип діалогу потрібен досліднику переважно для уможливлення аналітичного інструментарію діалектичних зсувів, який буде більш детально розглянутий нами пізніше.

Подібна ситуація повертає нас до критики цієї типології з боку Ф. ван Емерена. Одним із зауважень нідерландського науковця була вказівка на незрозумілий та довільний характер виокремлених типів діалогу. Включення сварки до нормативної типології з метою слугувати найнижчим рівнем для діалектичних зсувів є, на нашу думку, яскравим прикладом подібної довільності.

Незважаючи на те, що аргументативний характер сварки як контексту аргументації не викликає сумнівів, її низький рівень раціональності та відсутність правил для визначення хорошої та поганої аргументації суперечить меті нормативної типології Волтона-Краббе.

II. Обговорення.

Ще одним різновидом контексту, виокремленим Д. Волтоном та Е. Краббе, виступає обговорення (deliberation), або деліберація. "Обговорення як тип

діалогу уособлює аргументацію під час зібрання у міській раді, де група занепокоєних жителів збирається, щоб обговорити і спробувати розв'язати нагальну проблему. Вони дискутують щодо різних шляхів її розв'язання або пропонують нові, і поділяються на групи залежно від точки зору, сперечаючись щодо того, який з запропонованих варіантів краще обрати. Наприкінці, щоправда, їхньою метою є погодження на виконання якихось дій або впровадження певної політики, які вони можуть втілити разом" [144, с. 150].

Стартова ситуація. Стартовою ситуацією діалогу обговорення є наявність якоїсь проблемної ситуації, яку необхідно розв'язати. Причому ця ситуація повинна бути практичного характеру, і шляхи для її розв'язання також мають включати якісь практичні дії. Можна сказати, що саме це і є суттєвою рисою саме цього контексту: поєднання епістемічного компоненту (пошук інформації у вигляді шляхів розв'язання проблеми) з практичним.

Мета діалогу та учасників. У центрі аргументації знаходяться практичні міркування, а причиною розходження точок зору стає можливість розв'язання проблеми різними шляхами. Попри це, кінцева мета у учасників одна й та сама – розв'язання проблеми, і предметом дискусії стає лише шлях до нього.

Це дозволяє назвати цей контекст цілеорієнтованим (goal-oriented), що протиставляє його, наприклад, еристичному діалогу або дебатам. Учасники обговорення більш зацікавлені в тому, щоб розв'язати проблему, ніж у тому, щоб зробити це на своїх умовах, тому тут не має місця персональним атакам.

На цьому етапі видається логічним згадати один з пунктів критики Ф. ван Емерена щодо типології Волтона-Краббе, який стосувався плутанини між нормативним та дескриптивним статусом останньої. Цю проблему можна наочно проілюструвати якраз на прикладі діалогу обговорення.

Ствердження, що метою учасників цього діалогу є розв'язання спільної проблеми, заради чого вони готові поступитися своїми власними ідеями щодо шляхів її розв'язання, є вираженням суто нормативної функції цієї типології. Проте, стартова аналогія між цим типом контексту та диспутом у міській раді повертає нас до дескриптивних характеристик.

Адже неважко уявити, як у подібній дискусії один з учасників хоче розв'язати проблему виключно на своїх умовах, не збираючись поступатися думці більшості. Те ж саме стосується і особистих атак: трансляції з зали засідань Верховної Ради України показують, що обговорення нагальних проблем можливе і зі взаємними образами.

Саме тому Д. Волтон постійно наголошує на тому, що ця типологія має нормативний, ідеальний характер і наведені ним властивості притаманні не кожній реальній ситуації обговорення, а фіксують необхідні умови, які визначають продуктивний, раціональний процес обговорення.

Саме через це Д. Волтон приділяє стільки уваги поясненню необхідності виокремлення сварки в окремий контекст. Адже контекст обговорення в цій типології – це контекст раціонального обговорення, контекст переговорів – контекст раціональних переговорів. А раціональної сварки немає і, за визначенням, бути не може.

Особливості процесу аргументації. Оскільки обговорення є неконфліктним контекстом, у ньому не обов'язково мають брати участь двоє учасників з різними позиціями. Процес зважування людиною "за" та "проти" перед прийняттям якогось рішення також можна розглядати як цей тип діалогу. У такому разі учасниками є людина та її гіпотетичний опонент, які будуть аргументувати на користь різних шляхів розв'язання нагальної проблеми чи різних варіантів дій.

Головною особливістю аргументації в межах контексту обговорення є вже згаданий практичний характер міркувань, що використовуються учасниками. Їхня аргументація не спрямована на інших учасників, вона спрямована на розв'язання стартової проблеми. Саме тому цей тип діалогу виходить за межі суто комунікативної проблематики. Найбільш важливою частиною аргументації є обрані дії, їхнє втілення та наслідки.

Властивості учасників діалогу. Зважаючи на вищесказане, показово, що під час аналізу саме цього типу діалогу Д. Волтон замінює термін "учасник діалогу" або "пропонент" на термін "агент", який не використовувався ним під

час опису особливостей еристичного діалогу. Тому що "агент", на відміну від "пропонента", не лише висловлює певні твердження, не лише захищає свою позицію, але виконує певні дії.

Як зазначає дослідник, обговорення як тип діалогу є актуальним для "царини штучного інтелекту, яка називається планування, метою якої є побудова автоматичних систем, у яких агент працює над здійсненням цілі з використанням практичних міркувань" [142, с. 142].

Д. Волтон виокремлює одинадцять характеристик агента, який бере участь у діалозі обговорення.

По-перше, це *встановлення цілей (goals)*. Ціль визначається як висловлювання, яке описує можливі варіанти дії, які може виконати агент. Як тільки вона обирається агентом, вона залишається більш-менш незмінною, і стає частиною множини зобов'язань агента. Пізніше вона стає наміром агента.

По-друге, це *множина дій (actions)*, виконаних агентом. Це події, які впливають на ситуацію та мають свої наслідки.

По-третє, це *знання (knowledge)*, яке виступає у вигляді інформації, зовнішньої відносно агента, яка використовується під час аргументації. Прикладом такої зовнішньої інформації є спостереження наслідків виконаних агентом дій. Іншим прикладом може бути інформація щодо очікувань, яка засновується на досвіді або здібностях агента.

По-четверте, це *зворотній зв'язок (feedback)*, який визначається як корекція помилок, що відбувається, коли агент спостерігає за наслідками своїх дій і включає цю інформацію до множини інформації, на основі якої він приймає рішення щодо своїх дій.

По-п'яте, це *складність послідовності дій (complexity of the act-sequence)*. Часто для досягнення цілі агенту необхідно виконати ще проміжні цілі, які можуть поєднуватися з головними в межах одного практичного міркування.

По-шосте, це *ієрархія описів дій (hierarchy of the act-descriptions)*. Це властивість агента, яка дозволяє йому організувати послідовність дій певним

ієрархічним чином. Прикладом ієрархії може бути розподілення завдань на більш загальні цілі, та більш конкретні кроки для їх виконання.

По-сьоме, *здатність агента формулювати умовні припущення* (conditional projections). Оскільки обговорення завжди орієнтується на розв'язання якоїсь проблеми, його учасники повинні думати про можливі наслідки прийнятих рішень. Часто неможливо припустити, до чого точно призведе обраний варіант поведінки, тому переважна частина використаних міркувань не буде мати відношення логічного слідування і буде натомість ґрунтуватися на здогадках.

Восьмою характеристикою учасника діалогу обговорення є *пластичність* (plasticity) або *альтернативні лінії поведінки* (alternative lines of action). Ця характеристика визначає готовність агента поступитися своїми поглядами або змінити обраний варіант залежно від результатів його дій. Чим розумніший агент, тим більше можливих альтернатив він може побачити.

Дев'ятою рисою виступає *пам'ять* (memory), яка зберігає усі цілі агента, засоби їх досягнення та усі його попередні дії разом з їхніми наслідками. Звичайно, під час діалогу цілі можуть змінюватися, проте решта складників цього комплексу залишаються незмінними.

Десятою характеристикою агента є *наполегливість* (persistence). Вона визначається як готовність агента спробувати інший варіант дій, якщо обраний не привів до бажаного результату.

Одинадцятою і останньою є *критика* (criticism), яка позначає можливість агента критикувати або оцінювати власні дії, цілі або плани в процесі діалогу [див. 141, с. 142-143].

Визначення релевантності. Що стосується релевантності в обговоренні, то вона визначається і просто, і складно. Простота полягає в тому, що релевантним вважається будь-який хід, який сприяє розв'язанню проблеми, що стала причиною виникнення діалогу. "Релевантність в обговоренні визначається тим, як послідовність практичних міркувань пов'язана зі стартовою проблемою діалогу" [142, с. 143].

Складність же полягає в уже згаданому гіпотетичному статусі контексту. А саме, що достеменно не зрозуміло, як саме обрана дія допоможе розв'язати проблему, допоки ця дія не буде втілена. Те, що могло бути релевантним на початку діалогу, буде виглядати нерелевантним після того, як виявиться, що воно не допомагає розв'язати проблему.

Через це оцінка релевантності повинна відбуватися лише на основі тієї інформації, яку мають учасники діалогу на момент прийняття певного рішення. "Релевантність, у такому випадку, може бути оцінена лише на основі наявної інформації, яка стосується проблеми, щодо якої має відбуватися обговорення, цілей агентів та дій, які вони здійснили або планують здійснити" [142, с. 143].

Це певним чином захищає учасників суперечки від оцінки "постфактум", коли наслідки обраних дій, про які їхні виконавці не могли знати, включають до їхньої безпосередньої відповідальності. Ілюстративним, хоча і спрощеним прикладом подібної оцінки будуть "звинувачення" Ейнштейна в тому, що створення атомної бомби було безпосереднім наслідком виведення вченим формули еквівалентності маси та енергії.

Підсумок та теоретичні проблеми. Проаналізувавши контекст обговорення, можна виокремити такі його суттєві риси:

По-перше, наявність практичної проблемної ситуації, яка стає причиною появи діалогу.

По-друге, практична спрямованість усіх міркувань на розв'язання цієї ситуації.

По-третє, цілеспрямованість і низький рівень конкурентності та конфліктності.

По-четверте, релевантність, що визначається відносно стартової ситуації та наявної на момент прийняття рішення інформації.

Головною теоретичною проблемою, пов'язаною з контекстом обговорення, є його майже відсутній аргументативний компонент. Незважаючи на те, що під час загальної характеристики Д. Волтон запропонував розглядати цей діалог як

дискусію у міській раді, подальша характеристика ним цього контексту змушує переосмислити адекватність цієї аналогії.

Агенти-учасники цього типу діалогу настільки зосереджені на розв'язанні нагальної проблеми, що вони виступають радше як відсторонені оцінювачі, аніж як учасники суперечки. Незважаючи на статус діалогу, це не суперечка між учасниками, це, по суті, суперечка з зовнішнім світом, із самою проблемою. Саме вони визначають найкращу аргументацію. Адже, згідно до правил обговорення, правильною буде визнана та аргументація, яка допоможе розв'язати проблему. А чи є це тоді взагалі аргументацією? Чи просто система "дія-відгук", де агенту потрібно обрати бажаний "відгук" і діяти відповідно?

Якщо повернутися до прикладу дискусій у міській раді, то спроба проаналізувати аргументацію учасників дискусії на користь того чи іншого плану дій неодмінно наблизиться скоріше до контексту переконання, аніж до контексту обговорення. Неодноразово підкреслене практичне спрямування цього типу діалогу є одночасно і його суттєвою рисою, і головною проблемою у визначенні аргументативного компоненту.

Обговорення як окремий контекст стає черговою жертвою суперечливого теоретичного статусу типології Волтона-Краббе. Нормативний характер їхньої концепції виявляється в одинадцяти рисах агента, виокремлених Д. Волтоном. Дескриптивний характер репрезентований, наприклад, спостереженням, що "іншим видом аргументації..., яка використовується в обговоренні, є слизький схил" [144, с. 161].

Слизький схил – поширена помилка в аргументації, яка полягає у необґрунтованому виведенні негативних наслідків із певної події. Така помилка вкладається у приклад міської ради, але не відповідає описаним характеристикам агента, який завжди прагне розв'язати проблему найбільш раціональним шляхом.

III. Пошук інформації.

Близьким до контексту обговорення є діалог пошуку інформації (information-seeking dialogue). Він полягає в тому, що пропонент намагається знайти інформацію, яку він не може отримати більш ніде, у респондента, який

допомагає йому в цьому, надаючи якомога точніші та коректні відповіді на питання. "У діалозі пошуку інформації респондент здається пропоненту носієм інформації, яку пропонент не може отримати інакше окрім як розпитуючи респондента. Через це цей тип діалогу є асиметричним за своєю природою, але дуже колаборативним та неконфліктним" [144, с. 126].

Стартова ситуація. Діалог цього типу починається з ситуації нерівності інформації між учасниками: респондент має інформацію, якої немає у пропонента, або ж пропонент так думає.

Мета діалогу та учасників. Метою діалогу пошуку інформації є усунення стартової ситуації нерівності інформації. Цей діалог буде завершений після того, як пропонент отримає відповідь на своє запитання, або з'ясує, що у респондента немає необхідної йому інформації.

Метою пропонента є отримання необхідної інформації, а метою респондента – передача останньої пропоненту.

Особливості процесу аргументації. Комунікація між учасниками цього типу діалогу відбувається у вигляді запитань та відповідей. Д. Волтон пропонує деталізувати останні, розрізняючи відповіді (answers) ті відгуки (replies). "Відповідь надає запитувану інформацію або приймає зобов'язання, якого вимагало питання. Відгук може бути як відповіддю, так і будь-яким іншим ходом на цьому етапі діалогу, дозволеним правилами цього конкретного випадку. Прикладами раціональних відгуків, які, попри це, не є відповідями є "Я не знаю", "Я не знаю відповіді, але Боб може її дати", або "Це питання не дуже ясне, Ви не могли б мені пояснити, що саме Ви маєте на увазі?". Усі ці репліки можуть бути дозволеними відгукками, але усі вони не є відповідями" [144, с. 137].

Запитання не мають різновидів. Але це не означає, що вони є простими за своєю структурою. Як приклад того, наскільки складним конструктом може бути запитання, Д. Волтон розглядає варіацію античного софізму "Рогатий", яка в його викладенні стосується сплати податків.

Коли у людини запитують "Чи припинили Ви порушувати закон під час сплати податків?", це на перший погляд виглядає як запитання, що вимагає

відповідь "так" або "ні". Але кожна людина, яка вчила логіку, розпізнає тут помилку, яка полягає в наявності пресупозиції (що респондент порушував закон під час сплати податків), яка автоматично приймається людиною, коли та відповідає "так" чи "ні".

Д. Волтон, аналізуючи цей приклад, розрізняє в одному запитанні цілих три: "Чи сплачували Ви колись податки?", "Чи порушували Ви колись закон під час сплати податків?" і, нарешті, "Чи припинили Ви це робити?". Відповідь на останнє з цих трьох запитань можлива лише за умови, що перші два питання отримали ствердну відповідь.

Визначення релевантності. Релевантність і, відповідно, визначення помилок в діалогах пошуку інформації залежить від того, до якого з декількох різновидів належить конкретний приклад. До підвидів контексту пошуку інформації, виокремлених Д. Волтоном, належать *інтерв'ю, пошук у базі даних, експертна консультація та поінформована позиція.*

Інтерв'ю. Як приклади інтерв'ю дослідник наводить дві ситуації: вечірнє ток-шоу, де ведучий задає запитання зірці, та співбесіда під час прийому на роботу. Незважаючи на позірну простоту і чітку відповідність визначенню, такий різновид діалогу набагато складніший, ніж здається на перший погляд.

Наприклад, у першому з цих випадків метою діалогу є не стільки отримання нової, невідомої інформації, скільки отримання цікавої інформації, здатної привернути увагу телевізійної аудиторії. Для цього пропонент може використовувати запитання, які певним чином провокують респондента, зачіпають його особисте життя, примушують розкритися до вразливого рівня. Подібні запитання можна тлумачити як своєрідний відповідник аргументам *ad hominem*.

Інший приклад, співбесіда, є більш конкурентним діалогом, де одна зі сторін (респондент) зацікавлена не в тому, щоб абсолютно чесно та відкрито відповідати на запитання, надаючи необхідну інформацію, а в тому, щоб справити найкраще враження. Пропонент, в свою чергу, зацікавлений

спровокувати респондента на відвертість, але, на відміну від іншого прикладу, не може собі дозволити особистісних питань.

Ці два приклади ще раз підкреслюють недоліки типології Волтона-Краббе, про які писав Ф. ван Еемерен. Адже вони обидва визнаються діалогами пошуку інформації, і тому мають відповідати визначенню та меті цього діалогу, а саме, відсутності інформації в одного з учасників та зацікавленості в тому, щоб її отримати. Натомість інтерв'ю з зіркою за своєю метою та властивостями релевантності більше нагадує проміжний тип діалогу дебатів, а співбесіда через конкурентну складову наближається до контексту переконання.

Більш того, наявність настільки різних варіацій у межах одного типу діалогу змушує Д. Волтона розробляти різні правила релевантності для різних підвидів у межах одного контексту. А, як було показано раніше, саме особливості визначення релевантності аргументів і були головною причиною розробки усієї типології.

Пошук у базі даних. Пошук у базі даних як окремий приклад діалогу пошуку інформації підіймає ще більше питань щодо характеру цієї типології. Особливості цього різновиду діалогу очевидні: пропоненту необхідна інформація, він надсилає запит до бази даних, яка надає йому відповідь. Чим точніший запит, тим більш точною буде відповідь.

Головним питанням у такому разі стає аргументативна складова діалогу. А точніше, її відсутність. Д. Волтон сам це розуміє, пропонуючи таке пояснення: "У випадку комп'ютерної бази даних елемент аргументації значно менш очевидний. Тут аргументація постає в першу чергу у двох проявах. Перший полягає у виборі ключових слів і припущень щодо їхньої корисності під час пошуку бажаної інформації. Інший полягає у використанні даних, отриманих зі списків, наданих комп'ютерною програмою. Користувач зазвичай сортує списки і відмінює ті, які здаються йому непотрібними, звужуючи увесь список до підмножини пунктів, які його задовольняють" [144, с. 134].

Оскільки процес фільтрування отриманої інформації включає в себе певні засновки та процес виводу, на основі яких і відбирається інформація, його, на

думку Д. Волтона, можна зарахувати до аргументативного компоненту. Звичайно, штучність такого тлумачення одразу кидається в очі. "Хтось може сказати, що міркування (reasoning), яке використовується у пошукових процесах формату запитання-відповідь не є насправді "аргументацією". Проте, воно визначається як аргументація у діалектичному сенсі, тому що це використання процесу міркування для якоїсь мети, а саме для того щоб розв'язати проблему чи дати відповідь на запитання шляхом пошуку потрібної інформації" [142, с. 133].

Цікаво, що саме в цьому підвиді діалогу пошуку інформації поняття релевантності, яке до цього було ключовим у нашому аналізі типології, набуває нового значення. Значення, відомого майже усім, хто користується інтернетом, адже сортування "за релевантністю" є стандартною опцією будь-якої пошукової системи і позначає відповідність репрезентованих даних пошуковому запиту.

Д. Волтон, цитуючи інших дослідників, каже, що у цьому випадку релевантність визначається як відношення між користувачем і отриманою інформацією та зазначає, що "це визначення дуже добре узгоджується з діалектичною теорією релевантності в діалозі пошуку інформації, де автор запитання шукає інформацію щодо якоїсь окремої теми" [142, с. 133].

Отже, на думку Д. Волтона, визначення релевантності для програмних систем гармонійно поєднується з діалектичним визначенням релевантності. Це може слугувати черговим прикладом, чому саме ця типологія міцно та швидко увійшла до теорій штучного інтелекту: Д. Волтон свідомо обирає контексти таким чином, щоб їхні властивості можна було відносно легко перенести на програмний формальний ґрунт.

Інші два підвиди діалогів пошуку інформації, експертна консультація та поінформована позиція, найбільш повно відповідають визначенню самого діалогу і відрізняються лише рівнем володіння інформацією, який очікується від респондента.

Експертна консультація. Прикладом експертної консультації може слугувати допит медичного експерта під час судового процесу. У такому випадку

від людини, яка відповідає на запитання, очікується повне та спеціалізоване володіння темою, якого немає у людини, яка запитує.

Поінформована позиція. У випадку поінформованої позиції від респондента очікується лише володіння конкретною інформацією, яку шукає пропонент. Цей різновид отримав свою назву через те, що у ньому пропонент припускає, що респондент знаходиться у поінформованій позиції (*position to know*) щодо недостатньої інформації. Найбільш очевидним прикладом такого діалогу є запитання у перехожого місцеположення невідомої адреси. Ніщо не може гарантувати, що людина знає відповідь на запитання, але той, хто запитує, припускає, що вона може це знати.

Попри усі нюанси, які стосуються різних підвидів діалогів такого типу, їх усіх об'єднує одна найпоширеніша помилка релевантності. А саме, ситуація, коли відповідь не стосується заданого питання. "Іррелевантність найбільш помітна у діалогах пошуку інформації у випадках, де наданий відгук не функціонує як адекватна відповідь на конкретне поставлене запитання, натомість воно є відповіддю на інше запитання" [142, с. 132].

Для ілюстрації цієї помилки Д. Волтон наводить вигаданий ним приклад, але ми використаємо реальну ситуацію: інтерв'ю тоді ще кандидата на посаду президента США Дональда Трампа, датоване вереснем 2015 року.

"– Хто для Вас Бог? – запитав журналіст. – Які Ваші думки про нього? Очевидно, що Ви – розумна людина, розумний бізнесмен і Ви замислювалися над такими речами. Що Ви думаєте з цього приводу?"

– Я скажу, що Бог – абсолютний. Знаєте, ви дивитеся навколо, дивитеся на цей неймовірний... От ми знаходимося тут, біля Тихого океану. Як я отримав цей шматок землі? Я придбав його 15 років тому, я уклав одну з найкращих угод, я б сказав, в історії, за цей шматок землі. Я не сплачую за нього іпотеку. Я засвідчу це і покажу Вам.

– Це ми подивимося, – перервав журналіст.

– І я зміг, розумієте, купити це, – продовжив Д. Трамп, – і укласти чудову угоду. Це те, що я хочу зробити для країни – укладати чудові угоди, якщо нам це

буде потрібно, повернути це. Але, Бог – це абсолют. Розумієте, Бог це створив і ось Тихий океан прямо за нами. Через це ніхто, ніщо, немає нічого подібного до Бога".

Як можна побачити, відповідь, яку надав Д. Трамп, була б релевантною, якби його запитували, як він отримав земельну ділянку, на якій відбувається інтерв'ю, або хоча б чому він хоче стати президентом. Але як відповідь на поставлене питання вона абсолютно непридатна і очевидно нерелевантна.

Підсумок та теоретичні питання. Проаналізувавши контекст пошуку інформації, можна виокремити такі його суттєві риси:

По-перше, він починається з нерівності інформації між учасниками, і метою як діалогу, так і його учасників буде усунення цієї нерівності.

По-друге, комунікація відбувається у вигляді запитань та відповідей.

По-третє, релевантність визначається залежно від того, у якому з підвидів цього типу діалогу відбувається аналізована аргументація.

Головною теоретичною проблемою цього типу діалогу є нестача аргументативного компонента, яка була помітна і для самого Д. Волтона. Особливо помітно вона виявляється у такому різновиді діалогу пошуку інформації, як пошук у базі даних. Запропоноване Д. Волтоном виправдання аргументативного компонента цієї діяльності здається нам штучним і не відповідає визначенню аргументації, яке ми обрали та навели на початку дисертації.

Іншим теоретичним питанням, яке постає після аналізу цього типу контексту, є проблемність визначення релевантності, яка була б характерна для усіх різновидів діалогу пошуку інформації. Така розбіжність у визначенні релевантності суперечить, на нашу думку, самій меті розрізнення різних типів діалогу, наведеній Д. Волтоном.

IV. Переговори.

Переговори (negotiation) є першим з перерахованих нами типів діалогу, який Д. Волтон, разом з переговорами та дослідженням, називає "одним з найбільш базових типів, придатних для вивчення фундаментальних видів

обґрунтованого критицизму в аргументації" [136, с. 7]. Це означає, що метою вивчення саме цього різновиду діалогу є не лише його розповсюдженість в реальній комунікації, але і його придатність для повноцінного наукового аналізу.

Стартова ситуація. Стартовою позицією переговорів є наявність певної множини, серед якої є речі (до них можуть відноситися як цілком матеріальні предмети, так і послуги або дії), бажані для учасників діалогу. У свою чергу, кожен з учасників має якусь власну множину предметів, які він готовий віддати заради отримання бажаних речей.

Мета діалогу та учасників. Цінність кожної речі, яка стає предметом переговорів, визначається виключно учасниками діалогу відповідно до їхніх цілей та переконань. Це робить комплекс попередніх пріоритетів та цінностей учасників однією з ключових відмінностей цього типу діалогу від усіх інших "раціональних" контекстів. Тут не йдеться про істинність або доведеність, оскільки єдиним критерієм для оцінки використаних аргументів є лише переговори.

Цікавою характерною рисою цього типу діалогу є неоднозначність визначення його конкурентної складової. Якщо, наприклад, еристичний діалог на 100% конкурентний, а обговорення, навпаки, засноване на максимальній співпраці між учасниками, переговори мають властивості обох варіантів.

Сторони під час аргументації зацікавлені в тому, щоб досягти своєї мети на бажаних для себе умовах, що надає цьому контексту конкурентних рис. Але одночасно з цим метою цього діалогу не є абсолютна перемога і позбавлення іншої сторони всіх активів.

Можна дозволити собі аналогією з теорією ігор і порівняти цей тип діалогу з грою з ненульовою сумою, де перемога одного з гравців не гарантує поразки іншого. Бажаним результатом якісних переговорів буде ухвалення рішення, бажаного, або хоча б прийняттого для усіх учасників, кожен з яких отримує бажані речі, віддаючи при цьому частину свого "капіталу".

Як зазначає Д. Волтон, "результат [переговорів] зазвичай менший, ніж те, що кожна сторона вважала б ідеальним для себе. У процесі успішних переговорів

позиції обох сторін починаються з крайнощів або протилежностей і потім схиляються до середньої позиції, прийнятної для обох. Обидві сторони зазнають певних втрат або поступаються якимись важливими для себе речима задля отримання інших, більш цінних для себе речей" [144, с. 101].

Властивості учасників діалогу. Описуючи відмітні риси учасників діалогу переговорів, Д. Волтон робить наголос на зобов'язаннях сперечальників. Особливості зобов'язань у цьому контексті канадський науковець згадує в усіх монографіях, де хоча б якось розглядається типологія діалогів [136, 142, 144]. Цитуючи Р. Фішера (R. Fisher) та В. Урі (W. Ury), Д. Волтон визначає зобов'язання за допомогою "інтересів". Це дозволяє йому описати діалог переговорів як такий, що ґрунтується на інтересах учасників.

На самому початку комунікації інтересів в учасників може бути декілька, і під час аргументації вони кристалізуються. Коли інтереси сперечальників стають більш явними, вони перетворюються на їхню позицію.

Д. Волтон проводить аналогію між цими термінами та його власною концепцією темної та світлої сторони зобов'язань. Зобов'язання першого типу означають закриті від опонента переконання, які відомі лише їхньому носію. Зобов'язання другого типу позначають експліцитні, тобто видимі для усіх учасників дискусії, висловлювання. Якість діалогу переговорів визначається значною мірою тим, наскільки ясно інтереси учасників виявляються в їхніх позиціях.

Особливістю зобов'язань в переговорах, які наближають їх до діалогу обговорення, виступає їхнє практичне спрямування. "У обох типах діалогів зобов'язання стосується певної дії. У діалозі переговорів зобов'язання передбачає готовність або бажання зробити дію певного типу за окремих обставин. Це контрастує з діалогом переконання, де зобов'язання репрезентує точку зору, прийняття пропозиції як істинної. У діалозі переговорів комунікація зобов'язань асоціюється з розробкою пропозицій, погроз та обіцянок" [144, с. 108].

Таким чином, якщо у діалозі переконання поле зобов'язань учасників наповнено їхніми переконаннями, репрезентованими у висловлюваннях, то у переговорах зобов'язання – це дії.

Наприклад, у ситуації переговорів між роботодавцем та представником профспілок бажаним предметом, яким володіє роботодавець і якого прагне інша сторона, будуть гроші. За це представник профспілок готовий запропонувати працю людей, яких він представляє у цьому діалозі. Як гроші, так і праця безпосередньо не входять до поля зобов'язань учасників діалогу, але сторони можуть обмінюватися зобов'язаннями щодо них. Так, "гроші" не можуть бути зобов'язанням з боку роботодавця, а "дати гроші працівникам" вже є адекватною репрезентацією зобов'язань у цьому контексті діалогу.

Особливості процесу аргументації. Процес аргументації у переговорах науковець називає торгівлею. Вона складається з пропозицій, обіцянок, погроз, контрпропозицій, поступок тощо.

Цікавим питанням, яке займає окреме місце у Д. Волтона в аналізі переговорів, є порівняння теоретико-ігрового та діалектичного інструментарію в аналізі процесу переговорів. Звичайно, розглядаючи поєднання теорії ігор та переговорів не можна не згадати піонерську працю в цій царині: "Стратегія конфлікту" (The Strategy of Conflict) [35], за яку Т. Шеллінг (T. Schelling) у 2005 році отримав Нобелівську премію з економіки з формулюванням "за розширення розуміння проблем конфлікту і кооперації за допомогою аналізу в рамках теорії ігор".

Згадує теорію ігор і Д. Волтон, визнаючи, що "теорія ігор виглядає привабливо для моделювання аргументації в діалозі переговорів за умови, що можливі виграші визначаються як мета кожного учасника і що ходи в діалозі переважно розглядаються як пропозиції та контрпропозиції, метою яких є досягнення цієї мети" [144, с. 104].

Оскільки нас цікавить вивчення переговорів як різновиду діалогу з точки зору теорії аргументації, ми не будемо детально зупинятися на порівнянні цих двох підходів і лише наведемо висновок, до якого прийшов Д. Волтон внаслідок

свого аналізу: "У новій діалектиці теоретико-ігрова модель переговорів не повністю неправильна, але надто спрощена через те, що зосереджується виключно на одному конкретному аспекті аргументації в діалозі переговорів і приділяє менше уваги іншим центральним аспектам... Теорія діалогу переговорів у новій діалектиці має вийти за межі теоретико-ігрової моделі, не лише беручи до уваги можливі виграші в торгах, але й визнаючи використання практичного міркування однією зі сторін заради того щоб змінити зобов'язання іншої сторони, центральним профілем аргументативних повідомлень, які і складають аргументативну сторону цього типу діалогу" [144, с. 105-106].

Таким чином, дослідник вкотре наголошує на практичному характері міркувань, які використовуються у цьому різновиді діалогу. Це, по суті, робить діалог переговорів чимось середнім між обговоренням та переконанням. Цей контекст поєднує практичну спрямованість міркувань, притаманних обговоренню, з раціональністю та конкурентною складовою, характерними для переконання.

Визначення релевантності. Релевантність у діалозі переговорів визначається метою переговорів, яка зазвичай узгоджується на самому початку діалогу. "В ідеалі, на стадії конфронтації приймається порядок денний, який визначає проблему або проблеми, які мають бути розв'язані в діалозі" [144, с. 110].

Відповідно, помилкою релевантності буде спроба відвернути увагу опонента від головної теми, заради якої починався діалог. Проте, у цього критерію є багато тонкощів, які ускладнюють визначення релевантності використаних аргументів. Частина з них пов'язана з неодноразово згаданим практичним характером використовуваних міркувань.

Так само як і в діалозі обговорення, вони можуть утворювати більш складні вивідні структури, складники яких можуть бути релевантними до них, але не до головної проблеми діалогу. Через це для найбільш адекватної оцінки необхідно оцінювати не лише відношення аргументації до стартової проблеми (хоча її

відповідність останній є базовою умовою релевантності), але й те, як розвивався діалог до цього, враховуючи застосовані міркування.

Ось як це пояснює сам Д. Волтон: "Релевантність у діалозі переговорів визначається за допомогою поєднання послідовності інтерактивних ходів, після чого профіль діалогу переговорів використовується для порівняння існуючого випадку з тим, як ця послідовність ходів виглядає в нормативній моделі відповідного діалогу переговорів" [144, с. 110].

У чому ж причина ускладнення такої, на перший погляд, очевидної моделі релевантності? На нашу думку, це вимушений крок, на який автор іде для того щоб розширити аналітичні можливості цієї концепції.

Справа в тому, що оцінка аргументації може зосереджуватися не лише на аналізі помилок у використаних аргументах, але й на пошуку помилок у самій вивідній структурі. І подібна інтерпретація релевантності у діалозі переговорів якраз і виконує цю роль, дозволяючи оцінювати релевантність не лише окремих аргументів відносно стартової проблеми діалогу, але й відношення виводу, використане учасниками в процесі комунікації.

Це не дає нам можливості оцінити усю аргументацію однієї сторони як "хибну", або "погану", але дозволяє визначити іррелевантність окремого ходу на підставі його невідповідності нормативній моделі. Розробка таких нормативних моделей можлива через раціональну складову цього типу діалогу, притаманну і наступним двом типам контекстів, виокремлених Д. Волтоном та Е. Краббе.

Підсумок та теоретичні питання. Проаналізувавши контекст переговорів, можна виокремити такі його характерні риси:

По-перше, учасники починають діалог з власною множиною інтересів, пріоритетів та цінностей, які визначають усі ходи аргументації.

По-друге, так само, як в обговоренні, усі діалогові ходи мають практичний характер.

По-третє, сторони виступають єдиними регуляторами правил діалогу.

По-четверте, процес аргументації являє собою торгівлю.

По-п'яте, релевантність визначається шляхом порівняння кожного використаного аргументу з аналогічним ходом в нормативній моделі, ускладнюючи таким чином визначення релевантності в іншому практичному типі діалогу, а саме, в обговоренні.

На нашу думку, контекст переговорів у типології Волтона-Краббе позбавлений недоліків, притаманних типам діалогу, проаналізованим вище. У ньому немає очевидної суперечності між нормативним та дескриптивним компонентами класифікації, він має очевидно виражений та досить оригінальний аргументативний компонент.

Одночасно з цим, практична спрямованість міркувань, що використовуються у контексті переконання, суттєво відрізняє цей тип діалогу від близького за конкурентною складовою діалогу переконання.

Характеристика учасників діалогу з використанням інтересів та бажань також відкриває перспективи для формалізації цього типу контексту. Можливі механізми такої формалізації розглядаються у четвертому розділі цієї дисертації.

V. Дослідження

Дослідження (inquiry) – найбільш раціональний та кооперативний з усіх типів діалогу, виокремлених у класифікації. "Метою дослідження є доведення того, що певне висловлювання є абсолютно точно істинним або хибним, базуючись на засновках, які вважаються істинними та були визнані істинними; або, якщо цю умову не можна виконати, доведення того, що це конкретне висловлювання не може бути доведене істинним (або хибним), навіть у випадку, коли усі необхідні докази були зібрані та оцінені" [142, с. 145].

Таким чином, дослідження – єдиний з усіх типів діалогу, який переймається істинністю висловлювань. У цьому плані він найбільш наближений до діалогу обговорення з тією відмінністю, що останній зосереджений на практичній стороні висловлювань (наприклад, оцінка можливих наслідків певної дії), а обговорення зацікавлене у їхньому теоретичному статусі як істинних або хибних.

Прикладами діалогу дослідження є, в інтерпретації Д. Волтона, наукова праця або публічне слідство, наприклад, розслідування причин авіакатастрофи. Щоправда, обидва цих приклади, як і у випадку попередніх виокремлених дослідником типів діалогу, є лише наближеннями і не повністю відображають усіх властивостей контексту.

Стартова ситуація. Стартовою ситуацією дослідження є необхідність з'ясувати істинність певного висловлювання.

Мета діалогу та учасників. Метою кожного з учасників є пошук доказів для доведення істинності або хибності певного висловлювання. Це відрізняє цей тип діалогу від схожого класу діалогових ігор, де учасники мають визначені ролі верифікатора (того, хто доводить істинність висловлювання) та фальсифікатора (того, хто доводить її хибність). У типології Волтона-Краббе усі учасники діалогу дослідження працюють максимально кооперативно, без спроб схилити результат на свою користь.

Особливості процесу аргументації. Суттєвою особливістю діалогу дослідження є його кумулятивність. Це означає, що "коли певне висловлювання визнається істинним на якомусь етапі аргументації, таке висловлювання має залишатися істинним на всіх наступних етапах дослідження" [142, с. 145].

Саме тут і починаються суперечності між цією нормативною моделлю та реальними прикладами, згаданими вище. Адже в реальному науковому дослідженні дуже часто гіпотези та теорії, які раніше вважалися істинними та доведеними, доводиться відкидати через появу нових фактів. Це нормально для наукового знання, але не має місця у нормативній моделі Волтона-Краббе.

Помічає це і сам дослідник: "сучасний погляд... надає перевагу думці, що дослідження не є хорошою моделлю наукового міркування, або, принаймні, не надто реалістичною в описі того, як саме науковці дійсно міркують на різних етапах наукової аргументації щодо гіпотез... Популярнішим є погляд, що наукова аргументація більше схожа на діалог переконання, де існує конфлікт думок та наявні різні точки зору у різних вчених, які намагаються ствердити власну аргументацію та заперечити аргументацію опонентів" [144, с. 78].

І дійсно, у другій половині ХХ сторіччя багато праць у царині філософії та методології науки почали описувати процес наукового дослідження більш комплексно, зосередивши увагу також на психологічному та соціологічному складниках наукового дослідження.

Властивості учасників діалогу. Головною рисою учасника діалогу дослідження є його нейтральність та зацікавленість лише у з'ясуванні істинності стартового положення. "У дослідженні учасники повинні бути нейтральними дослідниками об'єктивної істини у такій мірі, в якій це можливо" [136, с. 6].

Таким чином, діалог дослідження у класифікації Волтона-Краббе займає непросту позицію. З одного боку, він критикується з боку філософів науки, які стверджують, що настільки спрощені норми віднайдення істини науковою аргументацією вже не відповідають реальності.

З іншого боку, деякі дослідники в царині теорії аргументації (Ф. ван Емерен, Р. Джонсон та Е. Блер), вказують саме на цей різновид діалогу як на такий, що не має аргументативної складової. Д. Волтон, заочно відповідаючи на таку критику, знову пояснює недоліки типології її нормативним характером: "дослідження – це абстрактна нормативна модель раціональної аргументації, тому жоден реальний випадок будь-якого діалогу в існуючому тексті чи дискурсі не зможе повністю виразити усі риси дослідження, які ми описуємо... Попри це, у широкому значенні, подібні приклади будуть підкреслювати ключові характерні риси дослідження як типу структурованої основи аргументації" [144, с. 92].

Визначення релевантності. Релевантність у контексті дослідження визначається відповідно до стадії, у якій знаходиться дослідження. Д. Волтон виокремлює декілька етапів, які проходить діалог дослідження:

На першому етапі визначається проблема, яку необхідно розв'язати.

Другий етап – накопичення необхідних даних, які потрібно перевірити та сформулювати.

Третій етап – формулювання гіпотези, яка відповідає зібраній на другому етапі інформації.

Четвертий етап – тестування, мета якого – знайти нові свідоцтва на користь побудованої гіпотези.

Лише п'ятим етапом є аргументація, де на основі накопичених даних та сформульованої гіпотези робляться висновки щодо стартової проблеми.

Останній етап – звітування про отримані результати, зазвичай у впорядкованій та послідовній формі, для кращого розуміння іншими науковцями.

"Саме тому релевантність у дослідженні – послідовне поняття. Будь-яке міркування або хід у процесі дослідження є релевантними у тій мірі, у якій вони спираються на попередні етапи дослідження. У кожного ходу має бути функція у послідовності запитань та відповідей, які складають аргументацію, що веде дослідження вперед, накопичуючи свідчення, спрямовані на доведення фінального висловлювання, яке репрезентує мету дослідження. Кожне відхилення від цієї обережно сконструйованої, поєднаної мережі кумулятивних накопичень перевірених результатів може нормативно визнаватися діалектично іррелевантним" [144, с. 98].

Щоправда, наведені етапи не повністю накладаються на інтуїціоністську семантику С. Кріпке, яка виступає логічним підґрунтям контексту дослідження. Інтуїціоністська семантика С. Кріпке була обрана Д. Волтоном через те, що вона виражає кумулятивність у науковому мисленні. Достатньо порівняти цитоване вище визначення кумулятивності з наведеним Я. Шрамко визначенням характеристичного для інтуїціоністської логіки принципу збереження, "який полягає в тому, що якщо істинність твердження встановлено..., то воно залишається істинним і в майбутньому". [36, с. 56]

На думку Д. Волтона, "очевидно, що інтуїціоністська логіка як нормативна модель не репрезентує аргументацію у найбільш ранніх стадіях дослідження так само добре, як вона репрезентує аргументацію на пізніших стадіях" [144, с. 99].

Підсумок та теоретичні питання. Проаналізувавши контекст дослідження, можна виокремити такі його суттєві риси:

По-перше, високий рівень раціональності та кооперації.

По-друге, зацікавленість у встановленні істинності висловлювань.

По-третє, кумулятивність, тобто збереження істиннісного значення висловлювання протягом усієї аргументації.

По-четверте, нейтральність учасника діалогу.

Незважаючи на логічне підґрунтя цього контексту, можна зробити висновок, що з усіх типів діалогу, виокремлених у типології Волтона-Краббе, саме дослідження є найбільш проблемним з теоретичної точки зору. Теоретичні питання щодо дослідження можна узагальнити у чотирьох тезах.

(1) Цей тип діалогу не зовсім коректно та надто спрощено репрезентує реальний процес наукового дослідження.

(2) Контекст дослідження не містить помітного аргументативного компоненту.

(3) Діалогічний характер контексту багато в чому є умовним, оскільки учасники діалогу не мають власних переконань, бажань або навіть власної мети, яка відрізнялася б від мети діалогу.

(4) Логічна теорія, яка лежить в основі діалогу дослідження, найбільш адекватно працює всього на двох з шести стадій, виокремлених Д. Волтоном.

VI. Переконання.

Діалог переконання (persuasion) часто безпосередньо асоціюється з поняттями суперечки та аргументації, хоча і є лише одним з можливих різновидів, нехай і найбільш поширеним, аргументативної комунікації. Він полягає у тому, що одна зі сторін, пропонент, намагається переконати іншу сторону, опонента, прийняти певне висловлювання, яке репрезентує точку зору пропонента.

Д. Волтон узагальнює сенс контексту таким чином: "У діалозі переконання кожна сторона має на меті створити міркування, висновок якого буде заперечувати тезу іншої сторони, а в ролі засновків будуть зобов'язання іншої сторони" [142, с. 126]. Іншими словами, вивести з засновків, які приймаються опонентом, висновок, у якому його прагнуть переконати.

До того, як визначити характерні риси діалогу переконання, слід підняти важливе питання, яке полягає у визначенні співвідношення останнього з критичною дискусією. Остання є головним теоретичним конструктом прагма-діалектичного підходу у теорії аргументації. У різних працях Д. Волтон по-різному визначає взаємозв'язок діалогу переконання з прагма-діалектичною критичною дискусією.

Наприклад, у найпершій праці, де викладається його типологія, "Зобов'язання у діалозі", він використовує ці терміни як слова синоніми: "Стартовою ситуацією діалогу переконання (або критичної дискусії) є зіткнення або конфлікт точок зору" [130, с. 68].

Так само в "Неформальній логіці", виданій у 2008 році, він пише, що "третім контекстом аргументації є діалог переконання, який іноді називають критичною дискусією" [136, с. 4].

При цьому в "Новій діалектиці", яка була видана у 1998 році, між цими двома працями, вказується, що "одним особливим типом діалогу переконання є критична дискусія, яка в певних аспектах репрезентує вищий стандарт діалогу переконання" [144, с. 46].

У праці "Релевантність в аргументації" можна зустріти: "критичну дискусію можна розглядати як особливий підтип діалогу переконання, який має додаткові вимоги порівняно з загальним діалогом переконання" [142, с. 130]

Через таку плутанину неможливо достеменно визначити, як саме, на думку Д. Волтона, співвідносяться ці два поняття. З одного боку, вони є синонімами і, характеризуючи діалог переконання, Д. Волтон радить звернутися до праць прагма-діалектики за більш детальним аналізом цієї концепції. З іншого, критична дискусія розглядається як один з різновидів переконання, більш строгий, ніж інші.

Звертає увагу на таку плутанину у науковому доробку Д. Волтона і лідер прагма-діалектичного підходу Ф. ван Еемерен: "їхня [Д. Волтона та Е. Краббе] концепція критичної дискусії відрізняється від прагма-діалектичної концепції і

їй бракує спеціальної функції, яку має ця концепція в прагма-діалектичній теорії" [125, с. 64-65].

У іншій праці Ф. ван Еемерена можна зустріти коментар про те, що Д. Волтон та Е. Краббе помилково ототожнюють діалог переконання та критичну дискусію, "плутаючи поняття, оскільки у прагма-діалектиці термін "критична дискусія" використовується вже багато років, позначаючи теоретичний конструкт, а не тип комунікативної активності або тип діалогу, тому використовуючи термін "критична дискусія" Д. Волтон та Е. Краббе відсилають до прагма-діалектичної концепції, але змінюють її зміст" [121, с. 146].

Детальніше порівняти поняття критичної дискусії та діалогу переконання ми зможемо, охарактеризувавши прагма-діалектичну критичну дискусію у наступному підрозділі дисертації.

Стартова ситуація. Стартовою ситуацією переконання є факт розходження точок зору між учасниками комунікації. Після цього щонайменше одна зі сторін бере на себе обов'язок захищати свою точку зору, переконуючи опонента прийняти її.

Мета діалогу та учасників. Метою діалогу буде розв'язання розходження точок зору вербальним чином, а метою його учасників буде ствердження своєї точки зору або критика точки зору опонента (це залежить від типу розходження точок зору: змішаного, де кожен учасник захищає свою точку зору, або незмішаного, де наявна лише одна точка зору, яка ставиться під сумнів опонентом).

Властивості учасників діалогу. Так само як у переговорах ключовим теоретичним поняттям, необхідним для характеристики діалогу, був інтерес, у діалозі переконання таку ж важливу роль відіграють зобов'язання. Цей термін походить з праці Ч. Гембліна "Помилки" [70] і позначає множину висловлювань, яку учасник діалогу визнає істинними (у цьому випадку нас не цікавить істинність як логічне значення, лише статус цих висловлювань як істинних для учасника діалогу). У праці "Зобов'язання в діалозі" [130] та в пізнішому доробку Д. Волтон розширює це поняття, виокремлюючи три різних типи зобов'язань.

По-перше, це експліцитні, відкриті зобов'язання, які учасник діалогу повинен захищати у випадку критики. Вони доступні для обох учасників, і на них базується аргументація. Саме цей різновид зобов'язань виокремлював Ч. Гемблін.

По-друге, це поступки, які робить одна зі сторін. Вони мають "слабший" характер, ніж відкриті зобов'язання. Так само як і експліцитні зобов'язання, вони можуть стати засновками міркування іншого учасника з метою переконання, але вони не вимагають захисту від людини, яка з ними погодилася. Це ті висловлювання, з якими погоджуються заради уможливлення аргументативного процесу, часто з обмовкою "припустимо, що це так".

По-третє, це приховані зобов'язання, або зобов'язання темної сторони. Так позначаються висловлювання, які не відкриваються і можуть бути невідомі навіть самому учаснику суперечки, якому вони належать. Змістовно вони позначають глибинні переконання, необхідні для того щоб розширити можливості для аргументації.

Ось, як це пояснює Д. Волтон: "загальною проблемою з моделлю аргументації Ч. Гембліна... було витягнення зобов'язань з іншої сторони. Як тільки інша сторона розуміє, що певні зобов'язання можуть бути використані проти неї в подальшій аргументації, вона, звичайно, відмовиться їх визнавати, хіба що гра передбачає певний механізм, який змушує його брати на себе певні зобов'язання" [144, с. 51].

Саме таким механізмом і виступають зобов'язання темної сторони. Вони автоматично переходять на світлу сторону, як тільки учасник діалогу, якому вони належать, відмовляється від зобов'язання щодо одного з висловлювань, яке входить до його поля зобов'язань темної сторони. Це дозволяє іншій стороні використовувати це висловлювання у подальшій аргументації.

Особливості процесу аргументації. Процес аргументації, як було сказано, у діалозі переконання полягає у побудові міркувань, висновками яких є висловлювання, у яких необхідно переконати опонента, а засновками –

висловлювання, які опонентом приймаються, або як зобов'язання, або як поступки.

Проте, обмін такими міркуваннями не вичерпує усієї множини діалектичних ходів, доступних учасникам цього типу діалогу. У його межах вони можуть стверджувати або заперечувати окремі висловлювання, задавати запитання, відмовлятися від попередніх зобов'язань або вимагати від іншої сторони розв'язати суперечності, які виникають у процесі суперечки.

Дві суттєві властивості, якими характеризується цей тип діалогу, це немонотонність та модифікованість (*defeasibility*).

Перша означає, що гра передбачає можливість усунення висловлювань, які раніше приймалися як істинні. Це проявляється в здатності учасників відмовитися від зобов'язання, якого вони притримувалися на початку.

Друга означає, що міркування, які висловлюються учасниками суперечки, не є дедуктивними і тому відкриті для критики та модифікації.

Д. Волтон та Е. Краббе виокремлюють два види діалогу переконання: строгий (*rigorous*) та нестрогий (*permissive*). Перший скорочено називається *RPD* (*rigorous persuasion dialogue*, тобто строгий діалог переконання), другий – *PPD* (*permissive persuasion dialogue*, тобто нестрогий діалог переконання). Детальніше вони будуть розглянуті у наступному розділі дисертаційного дослідження, яке буде присвячене різним формальним моделям репрезентації аргументації. На змістовному рівні зазначимо, що вони відрізняються перш за все можливостями агента.

"У *PPD* правила дозволяють доволі складні та нестрогі ходи. Особа може робити припущення, задавати запитання, пропонувати міркування тощо в межах одного ходу, хоча й існує обмеження на кількість мовленнєвих актів певного типу, дозволених за один хід. Натомість у строгому діалозі переконання кожен хід простий та строго визначений правилами. Учасники можуть задати одне запитання або запропонувати одне міркування, але повинні це зробити, роблячи лише одну дію за хід, або задаючи запитання, або запропонувавши міркування" [144, с. 55].

Остаточно заплутує питання співвідношення діалогу переконання та критичної дискусії ремарка Д. Волтона про те, що "*RPD* – це формальна модель критичної дискусії як типу діалогу, в той час як *PPD* – це формальна модель діалогу переконання" [144, с. 54]. Як буде показано в подальшому, якби це твердження відповідало дійсності, не було б потреби створювати окрему формалізацію для прагма-діалектичної критичної дискусії.

Але той факт, що Е. Краббе, співзасновник цієї типології діалогів, у 2017 році опублікував статтю, присвячену формалізації прагма-діалектичної критичної дискусії [81], в якій жодного разу не був згаданий *RPD*, змушує вкотре визнати, що питання співвідношення прагма-діалектичної критичної дискусії та волтонівського діалогу переконання потребує прояснення.

Визначення релевантності. Релевантність у діалозі переконання, так само як і в деяких попередніх контекстах, визначається комплексно. "Щоб оцінити релевантність аргументації в діалозі переконання, необхідно подивитися не лише на проблему діалогу, але й на стадію, в якій знаходиться діалог, яким був попередній хід (або декілька ходів), і які імпліцитні (приховані) засновки або кроки виводу були використані" [142, с. 128].

Для оцінки окремих висловлювань Д. Волтон вводить поняття доказової релевантності (*probative relevance*). За визначенням, "певне висловлювання у діалозі переконання є доказово релевантним щодо іншого висловлювання, якщо воно може бути використане як аргумент на підтримку цього іншого висловлювання, або якщо воно може бути використане для того щоб висловити сумнів у цьому іншому висловлюванні" [142, с. 127].

Підсумок та теоретичні питання. Проаналізувавши контекст переконання, можна виокремити такі його характерні особливості:

По-перше, розходження точок зору як стартова ситуація діалогу.

По-друге, важливість зобов'язань учасників для конструктивної аргументації.

По-третє, немонотонність та модифікованість.

Головна теоретична проблема, пов'язана з цим типом діалогу, полягає у визначенні співвідношенням між діалогом переконання та прагма-діалектичною критичною дискусією. Існує три варіанти визначення їхнього зв'язку.

Перший варіант, висловлений Д. Волтоном та Е. Краббе, полягає у тому, що діалог переконання є тотожним критичній дискусії.

Другий варіант, висловлений Д. Волтоном, полягає у тому, що критична дискусія є одним з прикладів діалогу переконання, з більш строгими вимогами до раціональності.

Третій варіант, висловлений Ф. ван Еемереном, полягає в тому, що діалог переконання і критична дискусія це теоретичні конструкти різних рівнів, які неможливо порівняти. Згідно з типологією Волтона-Краббе, діалог переконання – лише один з різновидів контексту, у той час як критична дискусія – більш загальний теоретичний конструкт, який визначає умови раціональної аргументації у будь-якому контексті.

На нашу думку, найбільш коректним є третій варіант. По-перше, він не містить суперечностей, які були продемонстровані цитатами з різних праць Д. Волтона. По-друге, дослідження концепції контексту у прагма-діалектиці, проведене у наступному підрозділі, доводить різний теоретичний статус критичної дискусії та діалогу переконання.

Діалектичні зсуви.

Одним з ключових понять типології Волтона-Краббе, яке пізніше стало одним з головних пунктів критики з боку Ф. ван Еемерена, є поняття діалектичного зсуву (*dialectical shift*). Воно є необхідним для повного розуміння цієї типології, оскільки являє собою бажаний інструментарій для віднайдення помилок релевантності в межах складної аргументації.

Починаючи аналізувати типологію Волтона-Краббе, ми зазначали, що головною метою її розробки було прагнення створити теоретичну концепцію, яка б дозволяла оцінювати аргументацію як помилкову залежно від контексту, в якому вона була застосована. Це пов'язано з тим, що деякі аргументи в одних ситуаціях будуть визначатися як помилкові, а в інших – вважатися прийнятними.

Діалектичні зсуви це механізм, який дозволяє реалізувати це прагнення, фіксуючи, в який момент діалог переходить з одного типу в інший, що дозволяє інакше визначати помилки.

У праці "Зобов'язання в діалозі" Д. Волтон та Е. Краббе виокремлюють три типи діалектичних зсувів: з одного типу діалогу на інший, внутрішні (internal) зсуви та тональні зсуви (shifts of flavor) [130, с. 104].

З метою наочності узагальнимо класифікацію діалектичних зсувів у одному переліку:

I. Зсуви з одного типу діалогу на інший:

за легальністю:

I.а. законні;

I.б. незаконні.

за видом:

I.1. *déplacement*;

I.2. *glissement*.

II. Внутрішні зсуви:

II.1. Зсуви ставлення;

II.2. Зсуви проблеми;

II.3. Зсуви участі.

III. Тональні зсуви.

Зсуви з одного типу діалогу на інший. Цей термін позначає ситуацію, коли один тип діалогу, наприклад, переконання, переходить в інший, наприклад, переговори. Як ілюстративний приклад наведемо ситуацію суперечки, де один з учасників, намагаючись переконати іншого, пропонує своєрідний обмін.

За те, що інша сторона поступиться своєю думкою в цьому випадку, він погоджується поступитися їй в чомусь іншому, не пов'язаному безпосередньо з цим діалогом. З точки зору діалогу переконання це є помилкою торгів, оскільки розходження точок зору розв'язується не по суті (on its merits), а шляхом апеляції до сторонніх щодо діалогу речей.

Проте, для діалогу переговорів подібна аргументація не може бути визнана помилковою, оскільки він за визначенням складається з подібних практичних пропозицій та контрпропозицій. Це змушує дослідника, оцінюючи помилковість аргументації, не просто розпізнати сам факт помилки, але й визначити, чи відбувся раніше в діалозі зсув. Залежно від цього названа аргументація може кваліфікуватися як помилкова або ж як доцільна.

Не усі зсуви передбачають перехід від більш раціональних типів діалогу до менш раціональних. Д. Волтон та Е. Краббе пропонують приклад того, як під час дискусії щодо подружнього розлучення діалог переходить від переговорів, де сторони намагаються взяти якомога більше потрібного, віддавши якомога більше непотрібного, до переконання, де сторони намагаються тверезо та раціонально оцінити, з ким буде краще залишити дитину.

Незважаючи на це, найбільш популярними є зсуви у бік меншої раціональності, зокрема перехід від більш раціональних типів діалогу до еристичного діалогу. Як було зазначено, у сварці майже неможливо припуститися помилки, оскільки це найменш регламентований тип контексту. У зв'язку з цим виникає питання щодо того, чи є у такому випадку сенс у розрізненні різних типів діалогу з метою пошуку помилок. Якщо дослідник може фіксувати діалектичний зсув кожного разу, коли учасники діалогу починають використовувати аргументи, неприйнятні у певному типі діалогу, як тоді визначати помилки?

Для відповіді на це питання Д. Волтон та Е. Краббе пропонують розрізнити два різновиди зсувів за легальністю: законні (*licit*) та незаконні (*illicit*). "Деякі зсуви є законними, що означає, що зсув з одного діалогу на інший сприяє якості першого діалогу або принаймні не блокує або заважає його прогресу. Інші зсуви є незаконними, що означає, що поява другого діалогу блокує або заважає реалізації мети першого діалогу" [142, с. 150]. Саме останні складають основу помилок в аргументації. Як пояснює Д. Волтон, "глибше розуміння багатьох так званих неформальних помилок може бути досягнуто лише завдяки розумінню, що вони включають в себе діалектичні зсуви" [130, с. 108].

Науковець пропонує такий алгоритм для розпізнавання діалектичних зсувів: "Для того щоб вирішити, чи був зсув законним чи незаконним у окремому прикладі аргументації, ми спочатку маємо визначити первинний контекст діалогу. Потім ми маємо визначити новий контекст і визначити, чи був зсув законним чи незаконним, озирнувшись на мету та стандарти оригінального контексту. Чи виконує цей новий діалог старі цілі, чи принаймні дозволяє рух у бік їхнього досягнення, або ж блокує їх? Чи був зсув погодженим між оригінальними учасниками діалогу, або він був одностороннім, нав'язаним однією стороною?" [144, с. 202]

Окрім цього, Д. Волтон пропонує розрізняти діалектичні зсуви з одного діалогу на інший за тим, яким чином один діалог замінює інший. Для цього науковець використовує два французькі слова: *déplacement* та *glissement*. Перше з них можна перекласти як "зміщення", друге – "зісковзування". Вони позначають, відповідно, чіткий та ясний перехід від одного типу діалогу до іншого у першому випадку та поступову та непомітну зміну у другому.

Внутрішні зсуви. Другим типом діалектичних зсувів є внутрішні зсуви. Цим терміном позначаються зсуви, які не змінюють тип діалогу, тобто його мета та правила залишаються такими самими. Д. Волтон та Е. Краббе виокремлюють три різновиди внутрішніх зсувів.

Перший позначає перехід від незмішаного до змішаного розходження точок зору. Оponent замість того щоб просто сумніватися в точці зору, яка стала причиною суперечки, пропонує власну точку зору, яка суперечить стартовій. Відповідно, замість того щоб просто ставити запитання та вимагати пропонента захищати свою позицію, він також має запропонувати аргументацію на підтримку своєї точки зору. Такий перехід називається *зсувом ставлення*.

Другий тип внутрішнього зсуву полягає у зміні теми суперечки. Наприклад, діалог переконання, який почався з дискусії щодо зовнішньої політики країни, може поступово перейти в суперечку щодо її соціальної політики, при цьому тип діалогу та склад учасників залишиться незмінним. Такі зсуви, подібно до зсувів між діалогами, також впливають на визначення

релевантності аргументації, але трохи іншим чином. Релевантність аргументів щодо правил діалогу залишається незмінною, проте їхня тематична релевантність має бути переглянута. Знову-таки, у разі законного зсуву аргументація, релевантна до нової теми діалогу, не буде вважатися помилковою. Цей тип зсувів називається *зсувом проблеми*.

Третій різновид внутрішніх зсувів полягає у зміні складу суперечки. Він має місце, наприклад, у ситуації, де третій учасник, який на початку суперечки займав нейтральну позицію слухача, включається в дискусію, стаючи на одну з наявних позицій. Такий вид внутрішніх зсувів називається *зсувом участі*.

Тональні зсуви. Так само як і внутрішні зсуви, вони не змінюють тип діалогу, його мету та правила. Натомість вони змінюють так званий тон (flavor) діалогу. Цей термін є одним з багатьох компромісів між дескриптивним та нормативним характером типології Волтона-Краббе.

"Реальна дискусія, або текст, або аргументативний дискурс, може бути переважно одного типу діалогу, але мати обертони (присмаки) іншого типу діалогу змішаними в одній комунікативній ситуації. З абстрактної, або чисто формальної точки зору, структура діалогу має бути або як у переконання, або, наприклад, як у дослідження, і не може об'єднувати обидві. Але з практичної, або дескриптивної, точки зору класифікувати певну комунікативну ситуацію як один тип діалогу або інший, як передбачається виключною та чіткою типологією, у деяких випадках буде помилковим спрощенням того, що насправді відбувається" [130, с. 82].

Д. Волтон та Е. Краббе усвідомлювали проблемність такого поняття, тому одразу зазначили, що "залишається дослідити, чи є поняття тону поняттям, придатним для використання у систематичному описі діалогів" [130, с. 116]. Той факт, що ані в "Новій діалектиці" [144], ані в "Неформальній логіці" [136], ані в "Релевантності в аргументації" [142], які вийшли пізніше, ніж "Зобов'язання в діалозі" [130], поняття тону не згадується, свідчить про те, що ця концепція не пройшла випробування часом навіть у доробку одного з її авторів.

Близьким до поняття діалектичного зсуву є поняття *функціонального вбудовування* (functional embedding). Це також комбінація різних типів діалогу в межах однієї комунікативної ситуації, але вона відрізняється тим, що змінює тип діалогу, не змінюючи мети стартового діалогу.

Прикладом такої комбінації є, наприклад, допит свідка, який відповідає діалогу пошуку інформації, під час судового засідання, яке можна класифікувати як діалог переконання зі змішаним розходженням точок зору. У цьому випадку діалог пошуку інформації необхідний для того щоб отримати нові висловлювання, які будуть використовуватися як засновки у подальшому розвитку діалогу переконання.

Окрім того, Д. Волтон та Е. Краббе пропонують виокремлювати низку змішаних діалогів, які зустрічаються у реальному житті та не можуть бути вичерпно описані одним з шести типів діалогу, виокремлених у їхній типології. Проте, метою цього підрозділу був лише опис шести базових контекстів та їхніх визначальних характеристик, тому зупинятися на інших ми не будемо.

Як короткий висновок щодо типології Волтона-Краббе, викладеної в цьому підрозділі, пропонуємо схему авторства самих авторів концепції, яку можна зустріти в усіх працях Д. Волтона, де зачіпається тема контексту. У ній кожен тип діалогу визначається за допомогою стартової ситуації, мети учасників та мети діалогу.

Табл. 1. Характеристика типів діалогу

Тип діалогу	Вихідна ситуація	Мета учасника	Мета діалогу
Переконання	Конфлікт точок зору	Переконати опонента	Розв'язати або прояснити розбіжності
Дослідження	Потреба в знайденні доказів	Знайти та перевірити докази	Довести або спростувати істинність гіпотези

Переговори	Конфлікт інтересів	Отримати бажаний результат	Раціональний компроміс, визнаний обома сторонами
Пошук інформації	Потреба в інформації	Отримати або передати інформацію	Обмін інформацією
Обговорення	Дилема або ситуація вибору	Скоординувати цілі та засоби	Визначити найкращий з можливих варіантів дії
Сварка	Персональний конфлікт	Образити опонента	Виявити глибинну причину конфлікту

Окрім того, задля підкреслення головних характеристик усіх різновидів діалогу ми пропонуємо власну зведену таблицю, де в скороченому вигляді викладаємо суттєві риси шести базових типів діалогу. Ця таблиця наочно підкреслює ключові розбіжності між різними типами діалогу. Ще раз зазначимо, що всі ці різновиди поєднує колабораційний елемент, без якого жоден діалог взагалі є неможливим, проте сварка займає особливе місце, оскільки там він зведений до абсолютного мінімуму.

Табл. 2. Порівняння рис типів діалогу

Тип діалогу	Визначені правила	Конкурентний елемент	Зацікавленість у пошуку істинності або об'єктивності
Переконання	Наявні	Наявний	Наявна
Дослідження	Наявні	Відсутній	Наявна
Переговори	Відсутні	Наявний	Відсутня
Пошук інформації	Наявні	Відсутній	Відсутня
Обговорення	Відсутні	Відсутній	Наявна
Сварка	Відсутні	Наявний	Відсутня

2.2. Місце та значення контексту аргументації у прагма-діалектиці

Для того щоб визначити вплив контексту на процес аргументації, варто спочатку звернутися до теоретичної моделі критичної дискусії, щоб зрозуміти яким прагма-діалектичний підхід бачить «ідеальний» перебіг аргументації.

У праці «A Systematic Theory of Argumentation: The pragma-dialectical approach» [117, с. 60-62] Ф. ван Еемерен та Р. Гроотендорст наводять градацію стадій розв'язання розбіжності в точках зору, яку вони називають *стадіями критичної дискусії*. Їх виокремлюють чотири: стадія конфронтації, стадія відкриття дискусії, стадія аргументації та завершальна стадія. Як зазначають дослідники, подібний розподіл не завжди може виражатися настільки відкрито, як сформульовано в теоретичній системі, але тим чи іншим чином всі ці стадії обов'язково присутні в процесі аргументації. Для їхньої характеристики цих стадій ми зазначимо (1) їхні суттєві риси, (2) важливість для розв'язання розходження точок зору та (3) те, яким чином вони виявляють себе на практиці.

На *стадії конфронтації* учасникам стає зрозуміла наявність певної точки зору, яка не сприймається обома учасниками однаково чинно. Це породжує змішане або незмішане розходження точок зору. Автори концепції зазначають, що на практиці якраз саме ця стадія майже завжди залишається не проголошеною і приймається імпліцитно. Її наявність необхідна для самого виникнення аргументації, тому що без розходження точок зору аргументація неможлива.

Стадія відкриття дискусії полягає в з'ясуванні учасниками, наскільки багато спільного вони мають, задля узгодження правил дискусії відносно цінностей, які вони поділяють, світоглядних позицій, які вони сповідують тощо.

У результаті вони створюють «зону узгодженості», тобто певний обсяг інформації, який всі учасники дискусії приймають. Залежно від того, наскільки ця зона буде широкою, визначається можливість насиченості дискусії. Фактично, це базис, апелювання до якого в процес дискусії визнаються всіма сторонами. Відсутність цієї зони унеможливило критичну дискусію, навіть якщо наявне розходження точок зору, тому що учасникам не буде на основі чого будувати безпосередньо процес аргументації.

Цю зону нескладно порівняти з тим, як Д. Волтон визначав мету діалогу переконання. Для нього це була побудова міркування, засновками якого будуть висловлювання, які приймає опонент, а висновком – точка зору, яку намагається захистити пропонент. У цьому ж випадку засновки переконливого міркування якраз будуть знаходитися у цій "зоні узгодженості".

Також саме на цій стадії учасники визначають собі ролі протагоніста (того, хто захищає певну точку зору) та антагоніста (того, хто критикує цю точку зору, або захищає протилежну їй).

Як правило, ця стадія також відбувається імпліцитно, тому що в більшості практичних випадків аргументації спільні погляди навіть не потребують окремого визначення з огляду на те, що учасники дискусії знаходяться у спільному середовищі, або вважають, що їхні погляди автоматично розділяються іншим учасником. Ця стадія аргументативного дискурсу дуже сильно залежить від контексту, як буде вказано нижче.

"На практиці стадія відкриття дискусії відповідає тим частинам дискурсу, де учасники виявляють себе як сторони суперечки і визначають, чи мають вони фундамент для змістовної комунікації" [117, с. 61].

На *стадії аргументації* протагоніст пропонує аргументи на захист своєї точки зору, причому вони повинні визначатися тими сумнівами, які виникають у антагоніста, і бути спрямованими саме на захист своєї позиції перед ним. Роль антагоніста полягає у визначенні, чи приймає він запропоновану аргументацію, чи вважає її достатньо переконливою, щоб зняти свої зауваження.

У антагоніста можуть бути сумніви в тому числі і щодо аргументів, запропонованих протагоністом. У такому разі він може висунути претензії і до них також. Різні варіанти перебігу подій можуть призвести як до надзвичайно простої, так і до надзвичайно складної моделі аргументації.

Раціонально розв'язати розходження точок зору вербальним чином без стадії аргументації неможливо і зазвичай саме вона привертає головну увагу в процесі аналізу суперечки на предмет пошуку помилок.

Як правило, ця стадія є єдиною, яка є достатньо експліцитною і доступною для аналізу. Незважаючи на це, для повноцінного критичного аналізу деякі її частини необхідно відновлювати у повному вигляді.

Останньою, а точніше, підсумковою стадією аргументативного процесу є завершальна стадія, або *стадія закриття дискусії*. Вона полягає у з'ясуванні сторонами до яких висновків вони прийшли за результатами аргументації. Це виражається або в тому, що точка зору протагоніста вважається захищеною і тоді антагоніст знімає всі свої заперечення, або ця точка зору повинна бути відкинута.

Це фінальний етап розв'язання розходження точок зору, після якого воно може вважатися усуненим. Звичайно, не всі варіанти суперечки передбачають необхідність завершення комунікації саме таким чином. Як буде показано пізніше, у деяких випадках на завершальній стадії критичної дискусії можлива ситуація, коли розходження точок зору не буде розв'язаним, і сторони можуть повернутися до своїх стартових позицій.

На практиці це полягає в тому, що одна зі сторін приходить до висновку, щодо якого у іншій стороні немає жодних заперечень. У разі, якщо такі заперечення наявні, вважається, що висновку не було досягнуто і, відповідно, аргументація не призвела до жодного результату.

До того ж варто зазначити, що ця стадія може стосуватися лише якоїсь з позицій, які були поставлені під сумнів, і так само можливо, щоб нова аргументація почалася з приводу інших позицій. Але в такому разі це вже буде частиною окремого аргументативного процесу.

Правила критичної дискусії.

Іншою невід'ємною характеристикою критичної дискусії є її правила, які регулюють її перебіг та поведінку учасників. Оскільки на деякі з них будуть спиратися формальні моделі критичної дискусії, ми вважаємо за потрібне навести їх у повному обсязі [див. 117, с. 136-157].

Правило 1:

а) Спеціальні умови не накладаються ані на пропозиційний зміст асертивів, якими виражається точка зору, ані на пропозиційний зміст негативних комісивів, які ставлять її під сумнів.

б) Висловлюючи ці асертиви та негативні комісиви, жодні спеціальні попередні умови не накладаються на позицію або статус промовця або письменника та слухача або читача.

Правило 2:

Учасник дискусії, який поставив під сумнів точку зору іншого учасника дискусії на стадії конфронтації, завжди може вимагати від цього учасника захищати свою точку зору.

Правило 3:

Учасник дискусії, який був змушений іншим учасником дискусії захищати свою точку зору, висловлену на стадії конфронтації, завжди зобов'язаний відповісти на цей виклик, за винятком ситуації, коли інший учасник дискусії не готовий прийняти спільні засновки та правила дискусії; учасник дискусії залишається зобов'язаним захищати свою точку зору доти, допоки він від неї не відмовиться або допоки він успішно не захистить її від критики іншого учасника дискусії на основі узгоджених засновків та правил дискусії.

Правило 4:

Учасник дискусії, який на стадії відкриття дискусії прийняв виклик іншого учасника щодо захисту своєї точки зору, буде виконувати роль протагоніста, а інший учасник буде виконувати роль антагоніста, за винятком ситуації, якщо вони домовляться інакше; цей розподіл ролей буде зберігатися до кінця дискусії.

Правило 5:

Учасники дискусії, які будуть виконувати ролі протагоніста та антагоніста на стадії аргументації, до початку цієї стадії узгоджують такі правила: як саме протагоніст має захищати стартову точку зору, як саме антагоніст її атакуватиме, а також в якому разі протагоніст успішно захистив свою точку зору та в якому разі антагоніст успішно її атакував. Ці правила будуть діяти протягом усієї дискусії, і не можуть бути оскаржені жодною стороною під час дискусії.

Правило 6:

а) Протагоніст завжди може захищати свою точку зору, яку він приймає під час первинного розходження точок зору або під час подальших розходжень, шляхом виконання комплексних мовленнєвих актів аргументації, які потім вважаються тимчасовим захистом цієї точки зору.

б) Антагоніст завжди може атакувати точку зору, ставлячи під сумнів пропозиційний зміст, обґрунтовальну або спростувальну силу аргументації.

в) Протагоніст та антагоніст не можуть захищати або атакувати точку зору жодним іншим чином.

Правило 7:

а) Протагоніст успішно захистив пропозиційний зміст комплексного мовленнєвого акту аргументації від атаки антагоніста тоді, коли застосування процедури інтерсуб'єктивної ідентифікації дає позитивний результат, або якщо пропозиційний зміст був прийнятий обома сторонами в окремому випадку як результат підпорядкованої дискусії, де протагоніст успішно захистив позитивну точку зору щодо цього пропозиційного змісту.

б) Антагоніст успішно атакував пропозиційний зміст комплексного мовленнєвого акту аргументації тоді, коли застосування процедури інтерсуб'єктивної ідентифікації дає негативний результат, а протагоніст не захистив точку зору щодо цього пропозиційного змісту у підпорядкованій дискусії.

Правило 8:

а) Протагоніст успішно захистив комплексний мовленнєвий акт аргументації від атаки антагоніста на його обґрунтовальну та спростувальну силу тоді, коли застосування процедури інтерсуб'єктивного виводу або (після застосування процедури інтерсуб'єктивної експліцитизації) застосування процедури інтерсуб'єктивного тестування дає позитивний результат.

б) Антагоніст успішно атакував обґрунтовальну або спростувальну силу аргументації тоді, коли застосування процедури інтерсуб'єктивного виводу або

(після застосування процедури інтерсуб'єктивної експліцитизації) застосування процедури інтерсуб'єктивного тестування дає негативний результат.

Правило 9:

а) Протагоніст остаточно захистив стартову точку зору або підпорядковану точку зору шляхом комплексного мовленнєвого акту аргументації тоді, коли він успішно захистив одночасно пропозиційний зміст, поставлений під сумнів антагоністом, і обґрунтовальну або спростувальну силу, поставлену під сумнів протагоністом.

б) Антагоніст успішно атакував точку зору протагоніста тоді, коли він успішно атакував або пропозиційний зміст, або обґрунтовальну або спростувальну силу комплексного мовленнєвого акту аргументації.

Правило 10:

Антагоніст впродовж усієї дискусії зберігає право поставити під сумнів як пропозиційний зміст, так і обґрунтовальну або спростувальну силу кожного комплексного мовленнєвого акту аргументації протагоніста, який ще не був успішно захищений.

Правило 11:

Протагоніст впродовж усієї дискусії зберігає право захищати як пропозиційний зміст, так і обґрунтовальну або спростувальну силу кожного комплексного мовленнєвого акту аргументації, який він виконав і ще не захистив успішно від кожної атаки антагоніста.

Правило 12:

Протагоніст впродовж усієї дискусії зберігає право відмовитися від будь-якого комплексного мовленнєвого акту аргументації, тим самим знявши з себе обов'язок його захищати.

Правило 13:

а) Протагоніст та антагоніст можуть виконати такий самий мовленнєвий акт або такий самий комплексний мовленнєвий акт з однаковою роллю в дискусії всього один раз.

б) Протагоніст та антагоніст повинні по черзі робити хід шляхом (комплексних) мовленнєвих актів з певною роллю в дискусії.

в) Протагоніст та антагоніст не можуть виконати більше одного ходу шляхом (комплексних) мовленнєвих актів за один раз.

Правило 14:

а) Протагоніст зобов'язаний відмовитися від стартової точки зору у разі, коли антагоніст остаточно атакував її (шляхом, описаним у правилі 9) на стадії аргументації (і також притримувався інших правил дискусії).

б) Антагоніст зобов'язаний відмовитися від сумніву у стартовій точці зору якщо протагоніст остаточно захистив її (шляхом, описаним у правилі 9) на стадії аргументації (і також притримувався інших правил дискусії).

в) У всіх інших випадках протагоніст не зобов'язаний відмовлятися від стартової точки зору, а антагоніст не зобов'язаний знімати сумнів щодо стартової точки зору.

Правило 15:

а) Учасники дискусії мають право на будь-якій стадії дискусії вимагати від іншого учасника дискусії прояснити декларатив, або зробити це самостійно.

б) Учасник дискусії, якого інший учасник вимагає прояснити декларатив, зобов'язаний виконати цю вимогу.

З точки зору прагма-діалектики цих правил достатньо, щоб гарантувати мінімальний рівень раціональності, достатній для розв'язання розходження точок зору вербальними засобами. Саме до цього рівня раціональності відсилає Д. Волтон коли пише про те, що зразком нормативного діалогу переконання є критична дискусія.

Проте, самі автори цієї концепції не вважають, що це є найвищим можливим рівнем раціоналізації. "Ці правила не гарантують, що розходження точок зору на практиці завжди може бути розв'язане завдяки використанню цих правил. Це, звичайно, вимагає більшого" [с. 157].

Аналізуючи наведені правила, одразу привертає увагу наявність поняття, яке не зустрічалось у діалозі переконання, який багато в чому збігається з

концепцією критичної дискусії. Це поняття інтерсуб'єктивних процедур, які, як видно з правил 7 та 8, відіграють ключову роль у вирішенні успішності атаки чи захисту певної точки зору чи цілого міркування.

Першою з них є *процедура інтерсуб'єктивної ідентифікації*. Її мета – з'ясувати, чи є висловлювання, щодо пропозиційного змісту якого був висловлений сумнів, тотожним одному з висловлювань, визнаних обома учасниками прийнятними на стадії конфронтації. Вона полягає в тому, що учасники проводять спільне та незалежне дослідження, за результатами якого роблять висновок про тотожність висловлювання, щодо якого проводилася процедура, з якимось із висловлювань, що входять до "зони узгодженості".

Ця процедура уможлиблює один з класичних різновидів критики аргументації: критику змісту. Єдиним обмеженням, яке є наслідком такого рішення, є питання введення нової інформації, що є, як буде показано, слабким місцем значної кількості формальних моделей аргументації. Оскільки процедура інтерсуб'єктивної ідентифікації дозволяє перевірити пропозиційний зміст висловлювання лише відносно висловлювань, які були узгоджені перед початком дискусії, учасники потребують якихось регулятивів щодо нової інформації, якої не буде в "зоні узгодженості".

"Для того щоб використовувати нову інформацію під час критичної дискусії, її учасникам необхідно домовитися під час стадії відкриття дискусії, яким чином вони будуть визначати прийнятність певного висловлювання. Методи, які будуть прийняті, можуть складатися з консультації з усними або письмовими джерелами (енциклопедіями, словниками, науковими статтями) або спільного сприйняття (шляхом експерименту)" [117, с. 146-147].

Таким чином, стадія відкриття дискусії має бути розширена за рахунок включення не лише прийнятних для обох учасників висловлювань, але й за рахунок прийнятних для обох учасників методів перевірки нової інформації.

Іншою класичною, ще аристотелівською можливістю критики аргументації є критика форми. Для уможливлення цього виду критики в прагма-діалектичній критичній дискусії використовується *процедура*

інтерсуб'єктивного виводу. Її мета – перевірити логічну правильність міркування, яке покладено в основу аргументації. Для забезпечення цієї процедури необхідні логічні правила. Прикладом таких логічних правил Ф. ван Еемерен називає діалогову логіку Ерлангенської школи, помітними представниками якої є згадані в першому розділі К. Лоренц та П. Лоренцен.

"Оскільки перевірка правильності міркувань полягає у з'ясуванні, чи є запропоновані протагоністом вивідні структури прийнятними, ми будемо називати цю процедуру процедурою інтерсуб'єктивного виводу" [117, с. 148].

Проте, перевірки міркування на правильність недостатньо для повної оцінки його прийнятності. Саме тому Ф. ван Еемерен пропонує дві додаткові незалежні процедури.

Першою є *процедура незалежної експліцитизації*. Вона полягає у тому, що учасники дискусії спільно та старанно відновлюють міркування, що складає основу аргументації, у повному вигляді.

Другою є *процедура інтерсуб'єктивного тестування*. Вона полягає у з'ясуванні, чи є відновлене та перевірене на логічну правильність міркування прийнятним для всіх учасників. Можлива ситуація, коли навіть повне та правильне міркування буде неприйнятним.

Як такий приклад Ф. ван Еемерен наводить міркування за аналогією, яке у деяких судових засіданнях (які працюють у рамках англо-американського прецедентного права) буде переконливим та прийнятним, а у деяких (які працюють у рамках кодифікованого права) міркування такого типу не дозволяються.

Фактично, усі зазначені процедури демонструють необхідність стадії відкриття дискусії для повного та раціонального розв'язання розходження точок зору, оскільки усі передбачають апеляцію до конвенцій, встановлених на цьому етапі. Навіть процедура інтерсуб'єктивного виводу, яка перевіряє логічну правильність міркування, звертається до логічних правил, які мають бути визначені на етапі відкриття дискусії.

Таким чином, у короткому огляді прагма-діалектичної критичної дискусії, ми виокремили її суттєві характеристики, виражені у вигляді п'ятнадцяти правил та чотирьох стадій. Ці характеристики відіграють засадничу роль у формалізації дискусії та імплементації до неї поняття контексту.

Вже у праці "A Systematic Theory of Argumentation: The pragma-dialectical approach" [117], яка датована 2003 роком, дослідники зазначають, що у випадках інституціоналізованих контекстів на вищенаведену модель аргументації накладаються певні норми, залежно від виду комунікативної активності. "Коли аргументативний дискурс відбувається у більш-менш інституціоналізованому контексті, у якому зразки дискусії певною мірою визначаються формальними чи неформальними процедурами, особливі очікування можуть накладатися на те, яким чином організований цей текст чи дискурс" [117, с. 112].

Ці особливості були розглянуті детальніше в пізніших працях Ф. ван Еемерена, а саме в таких: "Стратегічне маневрування в аргументативному дискурсі: розширюючи прагма-діалектичну теорію аргументації" ("Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse – Extending the Pragma-dialectical Theory of Argumentation") в 2010 [123] та "У контексті. Надаючи контекстуалізації гідне місце у вивченні аргументації" ("In Context. Giving Contextualization its Rightful Place in the Study of Argumentation") в 2011 [121].

З метою уникнути плутанини, за яку Ф. ван Еемерен критикував класифікацію Волтона-Краббе, нідерландський науковець максимально детально визначає співвідношення між різними видами контексту.

Так, типом комунікативної активності він називає, як зазначалося, макро-контекстуальний рівень аргументації. Прикладами типів комунікативної активності є, наприклад, судова промова, політичні дебати, ділові переговори. Усі вони мають певний рівень інституціоналізації та конвенціоналізації, достатній для їхнього визначення.

Проте, подібних прикладів все одно надто багато для загального теоретичного огляду. Через це дослідник об'єднує типи комунікативної активності у жанри, а останні співвідносить з певними галузями комунікативної

активності. Таким чином, ділові переговори й мирні переговори між країнами є різними типами комунікативної активності, які, попри це, можна узагальнити до одного жанру – переговорів. Останній, у свою чергу, вважають відповідним такій галузі комунікативної активності, як дипломатична комунікація.

Для прояснення співвідношення між наведеними термінами, розглянемо таблицю, запропоновану Ф. ван Емереном у [123, с. 143].

Табл. 3. Галузі, жанри та типи комунікативної активності

Галузі комунікативної активності	Жанри комунікативної активності	Типи комунікативної активності
Юридична комунікація	Судовий вирок	- Судове засідання - Арбітраж - Судовий виклик
Політична комунікація	Обговорення	- Президентські дебати - Парламентські дебати - Час питань з прем'єр-міністром
Комунікація з метою розв'язання проблем	Медіація	- Медіація щодо опіки - Консультація - Неформальна інтервенція
Дипломатична комунікація	Переговори	- Мирні переговори - Торгівельна угода - Дипломатичний меморандум
Медична комунікація	Консультація	- Консультація доктора - Лікарський рецепт - Рубрика "Здоров'я"
Наукова комунікація	Диспут	- Рецензія на книгу - Наукова стаття - Презентація на конференції
Комерційна комунікація	Промоушн	- Реклама - Нахвалювання товару - Оголошення
Міжособистісна комунікація	Спілкування	- Бесіда - Любовний лист - Вибачення

Лише перші чотири жанри з наведених розглядаються Ф. ван Емереном з метою визначення їхніх головних характеристик та впливу на стадії критичної

дискусії. Це пов'язано з тим, що лише їхні складники належать до "типів аргументативної активності".

Як зазначалося у першому розділі, недостатня аргументативна складова деяких типів діалогу, виокремлених у типології Волтона-Краббе, була одним з пунктів критики Ф. ван Еемерена. Запропонований нідерландським дослідником дескриптивний підхід до теорії контексту визначає конвенціоналізацію та інституціоналізацію як головні показники, які виокремлюють різні контексти.

У такому разі любовний лист також необхідно визначити як окремий контекст. Однак його складно проаналізувати з точки зору теорії аргументації. Саме тому він не визнається аргументативним за своєю суттю, і Ф. ван Еемерен відмовляє йому у теоретичній концептуалізації, яку отримують перші чотири жанри комунікативної активності.

Аналізуючи запропоновану Ф. ван Еемереном характеристику типів аргументативної активності, ми будемо виокремлювати у кожному з них стадії критичної дискусії з метою дослідити, як саме вони змінюються залежно від контексту.

І. Судовий вирок.

Головною рисою контексту вироку (*adjudication*) є покладання на третю сторону, у якої є влада розв'язати розходження точок зору тим чи іншим чином. "Типи комунікативної активності, які належать до цього жанру, зазвичай розуміються як такі, що виносять розходження точок зору, яке перетворилося на чітко визначений диспут, на спільний розсуд, де суддя приймає обґрунтоване рішення на користь однієї з сторін після того, як вислухає обидві сторони процесу (і суд присяжних, якщо це передбачається правовою процедурою)" [123, с. 147].

Стадія конфронтації. У контексті вироку стадія конфронтація проходить у формі регламентованого диспуту, при цьому визначають третю сторону (суддю), якій надають право виносити рішення щодо результату аргументації.

Після формування проблеми (тобто справи, щодо якої виноситься рішення) та визначення точок зору, які захищають сторони (вони приписуються згідно з законодавством певної країни), розпочинається стадія відкриття дискусії.

Стадія відкриття дискусії. У юридичному макро-контексті особливістю стадії відкриття дискусії є значною мірою експліцитна, відкрита та розгалужена система правил, яка кодифікує більшість умов проведення аргументації. При цьому ті аргументативні дії, які можуть проводити обидві сторони, так само обмежені законодавством, в рамках відбувається судовий процес.

Експліцитність цього типу аргументативної активності пов'язана з тим фактом, що за нормами правової документації, сторони повинні якнайширше висвітлювати свої дії – як схеми захисту, так і схеми звинувачення. У цьому контексті вони не можуть замовчувати мотиви або певні засновки, оскільки це загрожує не лише порушенням правил критичної дискусії, але й цілком реальною юридичною відповідальністю за порушення законодавства.

Стадія аргументації. Стадія аргументації в цьому контексті полягає у звертанні від фактів та їхня інтерпретація в термінах, до яких застосовуються правові норми. Іншими словами, факти та дії, тлумачення яких стає безпосереднім предметом аргументації, витлумачуються відповідно до чинного законодавства.

Мета учасників дискусії на цій стадії – довести третій стороні (тому що аргументація спрямована на третю сторону, яка й приймає рішення про її результат), що подію треба витлумачувати відповідно до законодавства саме так, а не інакше.

Отже, має місце суперечка не щодо наявності якоїсь події. Так само не йдеться про зміну цієї події, або заміну її певних елементів. Питання полягає у тому, яким чином ця дія відповідає законодавству. Майстерність учасника цієї суперечки буде проявлятися у здатності знайти якомога більш адекватне тлумачення для наявного випадку та довести третій стороні, що саме це тлумачення є правильним.

Стадія закриття дискусії. Стадія закриття дискусії в цьому контексті полягає у винесенні третьою стороною мотивованого рішення щодо проблемної дії. Умотивованість цього рішення полягає в тому, що ця третя сторона повинна так само обґрунтувати та аргументувати свою позицію, як й учасники дискусії на стадії аргументації.

При цьому ця третя сторона може бути не лише суддею, як було зазначено вище, але й іншими органами винесення судового рішення, наприклад, судом присяжних. У будь-якому разі, через те, що рішення приймається третьою стороною, аргументація учасників суперечки обов'язково буде спрямована на неї, відштовхуючись від її власних переконань, історії винесених вироків та поглядів на судочинство.

Ще однією важливою рисою заключної стадії в цьому жанрі комунікативної активності є неможливість повернення до вихідної ситуації (initial situation). Це не означає неможливість оскарження вироку (для цього, як ми знаємо, використовують апеляційні та касаційні судові інстанції), а лише неможливість встановлення такої самої ситуації, яка була наявна до процесу судової аргументації. Суддя може зняти обвинувачення або їх ствердити, може відстрочити термін винесення рішення, може навіть відмінити слухання. Але, навіть у результаті всіх цих дій повернення до стартової ситуації є неможливим.

II. Обговорення.

Якщо судовий вирок був жанром комунікативної активності у правовому контексті, то для Ф. ван Еемерена політичний контекст породжує такий жанр комунікативної активності, як обговорення (deliberation). "Термін обговорення відповідає варіативному жанру емоційних аргументативних типів комунікативної активності, які варіюються від пленарних дебатів у парламенті до неформальної дискусії на політичному форумі в інтернеті, які починаються зі змішаного розходження точок зору між сторонами щодо проблем, на які у них та у слухаючої, читаючої чи глядацької аудиторії розходяться погляди" [123, с. 147-148].

Термін "обговорення" не вперше зустрічається у тексті цього дисертаційного дослідження, проте у цьому випадку він істотно відрізняється від того тлумачення, яке йому надавали у своїй класифікації Д. Волтон та Е. Краббе. Визнає це і Ф. ван Емерен: "Моє розуміння жанру обговорення, яке відрізняється від Д. Волтона та Е. Краббе., включає також дебати, які визначаються як (1) конфронтація (2) у рівний та адекватний час (3) між поєднаними учасниками (4) з визначеними твердженнями (5) з метою переконати аудиторію" [123, с. 142]. Як зазначалося, у класифікації Волтона-Краббе дебати не включені до жодного з виокремлених типів діалогу та займають проміжне місце між обговоренням та сваркою.

Стадія конфронтації. У контексті обговорення на стадії конфронтації буде наявне змішане розходження точок зору, при цьому також рішення про результат дискусії покладається на третю сторону, яка не присутня в дискурсі. Але, на відміну від судового вироку та юридичного контексту, ця третя сторона позбавлена можливості брати активну участь у процесі аргументації.

Йдеться про електорат, або ту аудиторію, яка має право голосу та може віддати його за одного з учасників суперечки. Неможливість прямого контакту з третьою стороною, як це було в судовому процесі, змінює стиль цього аргументування. Щоправда, сучасні технології роблять можливим наблизити електорат до політиків, що повинно враховуватися в аналізі подібних контекстів.

Стадія відкриття дискусії. Стадія відкриття дискусії в політиці є дуже імпліцитною і спирається на інтерсуб'єктивні правила між учасниками. Їхня особливість – невизначеність і залежність від місцевих традицій та того стилю поведінки, який притаманний політикам.

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки в дебатах між кандидатами на посаду президента прямі звинувачення в порушенні законів є неприйнятними і за відсутності належних доказів засуджуються як наклеп, що тягне за собою юридичну відповідальність. У той же час існують країни, де політики майже не несуть відповідальності за слова та звинувачення, наявні і їхніх аргументаціях.

Через це, незважаючи на всю експліцитність, ця стадія в політиці зазвичай обумовлюється тими традиціями, які не сформульовані формально, але впливають на процес аргументації.

Іншою особливістю цього контексту є велика кількість імпліцитних і експліцитних поступок з боку учасників суперечки. У процесі публічної аргументації (а політична аргументація без публіки буде вже мати перед собою інші цілі, і тому не буде вважатися політичною) учасники неодноразово відмовляються від власних слів, або переводять хід дискусії на іншу тему.

Подібна ситуація неможлива в юридичному контексті, де кожна відмова від своїх попередніх тверджень, або визнання правильності точки зору чи певного аргументу опонента потребує обов'язкового засвідчення.

Натомість, в політиці часто учасники суперечки відмовляються визнавати навіть очевидні речі, а іноді не погоджуються з тим рішенням, яке винесла третя сторона на заключній стадії. Про це буде сказано трохи пізніше.

Стадія аргументації. Сам процес аргументації проходить як захист опонентами взаємовиключних або протилежних позицій шляхом критичного обміну думками. Відмінність цього етапу від аналогічного в інших контекстах полягає у більш вільному та критичному обміні аргументами, який, попри це, не настільки регламентований та фіксований нормами і виконує переважно риторичні, аніж діалектичні цілі.

Стадія завершення дискусії. Завершальна стадія полягає у винесенні рішення третьою стороною шляхом виборів. При цьому можливе повернення до вихідної ситуації як наслідку вільного рішення кандидатів. Окрім того, можливий варіант одночасного винесення рішення з боку електорату і повернення учасниками суперечки до вихідної ситуації. Іншою можливістю є відмова однієї з сторін прийняти результат. Вона може продовжувати заперечувати точку зору опонента і стверджувати свою, навіть не зважаючи на фактичне завершення процесу аргументації.

У цитаті, наведеній на початку аналізу контексту обговорення, Ф. ван Емерен не випадково говорить про політичні форуми в інтернеті як

окремий різновид обговорення. У 2010 році його учень М. Левінські захистив дисертацію, темою якої якраз було дослідження таких форумів з метою виокремлення їхніх суттєвих ознак порівняно з загальнішим політичним контекстом обговорення.

II.1. Політичний інтернет-форум як окремий приклад обговорення.

Характеристика такого специфічного контексту, як політичний інтернет-форум, дозволяє, на нашу думку, підкреслити особливості дескриптивної концепції контекстів, що пропонується прагма-діалектикою. Окрім того, це прояснює співвідношення між жанром комунікативної активності, яким є обговорення, та типом комунікативної активності, яким є політичний інтернет-форум (див. табл. 3).

Стадія конфронтації. М. Левінські починає свій аналіз зі стадії конфронтації, якої, як він з'ясовує, у форматі онлайн-дискусії з політичних питань немає. Точніше, експліцитно вона не виражена. Більш того, дискусії на форумах взагалі можуть не містити суперечки, а перетворитися в обмін думками, які не зустрічають супротиву і тому не породжують дискусію.

Прикладом подібних випадків є ситуації вузько тематичних форумів, на кшталт форуму прихильників окремої музичної групи або футбольного клубу, або, як у випадку досліджуваної праці, певної партії, коли учасники дискусії погоджуються між собою в більшості моментів.

Іншим прикладом є маленькі інтернет-форуми, де користувачі збираються майже "в сімейному колі", і для яких підтримання порядку та спокою на форумі є важливішим, аніж утвердження якоїсь думки.

Але, як зазначає дослідник, імовірність таких мирних обговорень неймовірно мала, враховуючи, що "від 10 до 76 відсотків повідомлень у політичних онлайн дискусіях містять той чи інший прояв незгоди, який визначається як "дискусія" або "атака на постера"¹ [82, с. 85].

¹ Термін "постер" тут і далі у характеристиці контексту політичних інтернет-форумів позначає користувача, який робить записи на форумі, тобто пише "пости".

На жаль, більшість користувачів розглядають інтернет як місце для вираження своєї незгоди, аніж для вираження погодження. Це виглядає тим більш незвично, якщо брати до уваги той факт, що в повсякденному спілкуванні людина більш схильна до згоди з опонентом, аніж до конфронтації. Але саме політика і саме в інтернеті не може не викликати суперечностей.

М. Левінські зазначає, що ці суперечності висловлюються дуже просто, без усіякого побоювання образити автора точки зору або розпалити дискусію. У інтернеті кожен учасник дискусії має свободу оскаржувати будь-яку думку будь-якого учасника дискусії, що тягне за собою велику кількість образ та висловлювань, які є неприпустимими в повсякденному дискурсі.

Так званий "флеймінг", тобто провокування і розпалювання сварки за допомогою лайливих виразів та образ, є такою самою невід'ємною частиною онлайн-форумів, як і нав'язлива реклама з боків сторінки. Деякі користувачі можуть не бажати вступати в таку дискусію, хоча більшість учасників це не зупиняє, і вони продовжують процес аргументації на іншому рівні.

Ще однією особливістю такої виду комунікативної активності є різний соціальний статус людей, які висловлюють свої точки зору. Ці відмінності тут настільки великі, як в жодному іншому типі комунікативної активності, де опоненти, як правило, рівні за статусом.

Окрім того, кожна точка зору, яка викликає дискусію, може створювати декілька позицій, з приводу кожної з яких може точитися окрема дискусія. У такому разі на фінальному етапі неможливо зібрати більш-менш повну картину суперечки, оскільки велика кількість суперечливих позицій можуть відчутно суперечити одна одній, позбавляючи дослідника можливості поєднати їх у межах однієї реконструкції критичної дискусії.

Стадія відкриття дискусії. Розкриваючи особливості стадії відкриття дискусії у контексті політичних інтернет-форумів, М. Левінські узагальнює мету цієї стадії критичної дискусії до ознайомлення учасників дискусії з її правилами.

Науковець припускає, що правила сервісу спільнот Google, де він і набирав емпіричний матеріал для своїх досліджень, та правила політичного розділу і є

тими джерелами, які визначають правила аргументації. М. Левінські навіть намагається знайти аналогії між правилами користування інтернет-форумами та правилами критичної дискусії, сформованими в прагма-діалектиці.

Так, наприклад, третій пункт наведених ним правил виглядає таким чином: "Повідомлення, єдиною метою яких є образа, зневаження, атака або погроза іншому учаснику спільноти, не будуть толеруватися і підлягатимуть видаленню" [82, с. 94]. Там само М. Левінські вказує на те, що можливим засобом покарання є позбавлення користувача права висловлюватися (тимчасово), або ж взагалі видалення його зі спільноти.

На думку автора, такі обмеження відповідають сформульованим в прагма-діалектиці порушенням, як то аргументи *ad hominem* і *ad baculum*. Аргумент *ad baculum*, або "аргумент до палки" – це помилка, яка має місце в суперечці, коли сперечальник погрожує супротивнику з метою перешкодити йому вільно аргументувати свою точку зору" [33, с. 101].

Аргумент *ad hominem*, або "аргумент до людини" – це помилка, яка має місце в суперечці, коли сперечальник застосовує особисті напади на опонента з метою відвернути увагу від змісту того, що говорить супротивник, і подати його особу як предмет зауважень та критики" [33, с. 102].

До того ж, на думку М. Левінські, правило 4 ("повідомлення, які містять приватну або особисту інформацію про іншого учасника спілкування, який бажає залишитися анонімним, будуть видалені і можуть призвести до видалення зі спільноти" [82, с. 94]) призводить до того, що учасники суперечки абстрагуються від соціальних ролей та позицій в ієрархії заради дискутування з приводу певної проблеми. Таким чином зі спілкування усуваються фактори, здатні вплинути на раціональне розв'язання розходження точок зору.

Хоча тут, варто зізнатися, португальський дослідник надто прагне привести усталені норми інтернет-спілкування до правил критичної дискусії. Адже відомо, що анонімність і пов'язана з нею свобода вираження думок – одне з головних джерел привабливості інтернету для користувачів. Особливо, звичайно, це стосується інтернет-форумів.

Через це подібні правила створені радше задля забезпечення безпеки користувачів, аніж з метою піклування про релевантність та раціональність дискусії. Окрім того, подібне обмеження дозволяє в черговий раз уникнути атак на співбесідника, усуваючи можливість аргументів *ad hominem*.

Є ще п'яте правило: «поведінка, яка є руйнівною для форуму, включаючи, але не обмежуючись зміною назви теми, не буде толеруватися. Єдиним виключенням з цього правила є випадок, коли автор теми вирішує змінити назву за власним уподобанням» [82, с. 94].

Ці норми, на думку М. Левінскі, забезпечують релевантність діалогу та не дозволяють змінювати тему дискусії.

Окрім названих чітко прописаних правил дослідник виокремлює ще два важливі фактори, які обумовлюють поведінку на форумі: «нетикет» (*netiquette*), тобто етикет спілкування в мережі, та власні правила цього форуму.

На думку автора, перший пункт, нетикет, був заснований ще на початку широкого поширення інтернету і відтоді є основою будь-якої дії, спрямованої на взаємодію з кимось в мережі. Він чітко не прописаний, повсякчас порушується, проте становить собою невід'ємне ядро спілкування в світовій мережі.

Правила форуму також формуються з часом і справляють вплив як на форми спілкування між собою учасників форуму, так і на зміст. Наприклад, на одному форумі може бути прийнятна майже офіційна дискусія, де кожен учасник повинен поважати іншого і до кожного свого аргументи наводити вагомі посилання для підтвердження. Іноді навпаки, панує товариська та вільна атмосфера, де людина, яка буде надто повно та сухо викладати своїх думки, не буде сприйнята на форумі. Саме тому в інтернеті прийнято не починати брати активну участь в житті форуму, доки новачок в режимі «луркінгу», тобто пасивного споглядання, не зрозуміє базові норми поведінки в цій спільноті.

Щоправда, такі дії зустрічають певну пересторогу з боку інших дослідників. Так, П. ван ден Ховен (P. Van den Hoven) пише, що наведені аналогії є поспішними і уподібнюють спілкування в інтернеті, яке є переважно

грубим, беззмістовним і безцільним, аргументативному дискурсу з чітко визначеними метою та результатом [116, с. 257].

Відповідно до настанов прагма-діалектичного підходу М. Левінські визначає стадію відкриття дискусії за допомогою визначення матеріальних умов проведення аргументації.

Головною з них є сподівання на здоровий глузд. Передбачається, що більшість учасників дискусії не потребують специфічних знань для участі в цьому різновиді комунікативної активності.

Окрім того, значну роль відіграють референції та крос-референції – відсилання до інших джерел в інтернеті, думок поважних людей, аналітиків тощо. Хоча правило, що в інтернеті може бути оскаржене все що завгодно, діє і тут, і надалі дискусія може перейти в русло обговорення, наскільки можна вважати істинними слова того чи іншого авторитету.

Проте, можна стверджувати однозначно, і М. Левінські на цьому неодноразово наголошує, що вимога підтвердження іншими посиланнями – обов'язкова для інтернет-дискусій, навіть якщо авторитет цього посилання пізніше також буде викликати сумнів.

Додаткова незручність та невизначеність цієї стадії в цьому контексті полягає в тому факті, що по-перше, не можна зважати на наявність спільного «бекграунду» у всіх учасників дискусії, враховуючи, що вони можуть бути з різних країн або регіонів, які можуть суттєво відрізнятись навіть у межах однієї країни.

У контексті політичних інтернет-форумів не існує регулятивів, які б визначали розмір повідомлення або обмежували порядок, в якому учасники дискусії наводять свої аргументи та критикують аргументи іншої сторони. Можливий якийсь формат, який би був характерним для певної спільноти, але він радше зберігає характер усталеної практики, аніж нормативу поведінки.

З одного боку, подібна неструктурованість може вести до ускладнення задачі дослідника з репрезентації дискусії. Для цього необхідно відрізнити релевантні повідомлення від тих, що не допомагають розв'язати розходження

точок зору. Щоправда, М. Левінські зазначає, що користувачі, зацікавлені в аргументативному аспекті онлайн-форумів, самотужки намагаються спілкуватися таким чином, щоб можна було легше віднайти як власні думки, так і думки опонента.

Таким чином, ця стадія залишається майже повністю на розгляд окремого користувача і всі рішення щодо того, як буде відбуватися дискусія, приймаються імпліцитно та можуть бути не зрозумілі або не сприйняті опонентом.

Стадія аргументації. Як зазначає М. Левінські, інструменти аналітичного огляду здатні перетворити хаотичне та неупорядковане на перший погляд тло аргументації на чітку реконструкцію аргументативного процесу, де аргументи будуть релевантними як щодо точки зору, так і щодо інших коментарів і виконуватимуть функції критики точки зору або контраргументів.

Подібна система уможлиблюється появою «колективного антагоніста», тобто компанії користувачів, які об'єднуються разом заради критики точки зору.

На противагу їм утворюється команда користувачів, яка ставить собі за мету захистити стартову точку зору. При цьому користувачі з однієї команди не обов'язково повинні погоджуватися один з одним за всіма пунктами. Окрім того, в процесі аргументації вони навіть можуть почати суперечку між собою з приводу інших позицій.

Ще одна особливість інтернет-дискусій полягає в тому, що початкова точка зору критикується не з однієї, а з максимально можливої кількості сторін. Часто буває, що критика спрямовується не лише на зміст повідомлення, а і на його форму. Таким чином, одне з відгалужень дискусії може стосуватися з'ясування граматичної правильності написаного постером повідомлення.

Іншою особливістю онлайн-дискусії, яка полегшує командну стратегічну роботу, є той факт, що всі експліцитні, наявні аргументи збережені як множина послідовних повідомлень, що дозволяє користувачу, який щойно доєднався до дискусії і обрав собі одну з двох «команд», прослідкувати всю аргументацію від початку до кінця (що може зайняти досить довгий час), і поставити під сумнів

якийсь аргумент, висунутий опонентом деякий час назад і сприйнятий без заперечень.

Таким чином, подібна дискусія має в собі потенціал постійно підживлюватися новими учасниками, які можуть повністю увійти в курс справи, що є неможливим у випадку буденної аргументації, де попередні кроки зазвичай не зберігаються.

Стадія завершення дискусії. Коментуючи характеристики стадії завершення дискусії, якій на практиці відповідає фактичний результат, то М. Левінські відверто визнає, що подібну стадію в цьому різновиді аргументативної активності виокремити неможливо.

Причина полягає в тому, що форуми не передбачають можливості певного закриття дискусії, як це, наприклад, пропонують інші жанри. Навпаки, та сама принципова відкритість діалогу, про яку було зазначено в розгляді попередньої стадії, передбачає, що дискусія ніколи не буває закритою. Деякі з учасників можуть завершити свою участь у дискусії, побажавши тим, хто залишився, доброї ночі, або сповістивши про відмову від претензій. Однак, це стається нечасто. Більшість дискусій завершуються тим, що тема застаріває (що в інтернеті відбувається досить швидко), і користувачі втрачають інтерес до неї.

Проте, навіть якщо мав місце один з варіантів "завершення", то до загального висновку дискусії це не матиме жодного відношення – це закриє лише одну з безлічі гілок та секцій, які мають місце під час кожного обговорення, у той час як усі інші так і залишаться незамкненими.

Підсумок та теоретичні висновки. З метою спрощення порівняння контексту політичних інтернет-форумів з жанром обговорення, узагальнено визначені М. Левінські характеристики кожної стадії.

Стадія конфронтації у контексті політичних інтернет-форумів визначається: (1) імпліцитним характером; (2) значною кількістю провокацій та образ; (3) різним соціальним статусом учасників дискусії; (4) розгалуженістю стартової точки зору.

Стадія відкриття дискусії у контексті політичних інтернет-форумів визначається наявністю різних регуляторів, серед яких правила форуму, "нетикет" та здоровий глузд. При цьому лише правила форуму належать до приписів, виконання яких суворо контролюється, тому цю стадію також варто визнати значною мірою імпліцитною.

Стадія аргументації у контексті політичних інтернет-форумів має такі суттєві риси: (1) колективний протагоніст та антагоніст; (2) критика точки зору з максимально можливою кількістю сторін; (3) збереження усіх виражених аргументів назавжди, що полегшує включення у дискусію нових учасників.

Стадія завершення дискусії у контексті політичних інтернет-форумів не наявна у тому сенсі, який передбачається характеристикою стадій критичної дискусії.

Порівнюючи контекст політичних інтернет-форумів з "родовим" жанром обговорення, можна визначити декілька відмінностей. Вони переважно стосуються стадій конфронтації та завершення дискусії. У обох випадках відмінності стосуються наявності третьої сторони, здатної вирішувати результат дискусії.

Це дозволяє підняти питання щодо співвіднесення жанру комунікативної активності та типу комунікативної активності. Якщо наявність третьої сторони є характеристикою жанру у цілому, то як може контекст, що належить до цього жанру, не володіти цією характеристикою? Якщо ж у межах одного жанру можливі різні варіації, то чи можливо робити якісь узагальнення стосовно суттєвих рис того чи іншого жанру комунікативної активності?

На нашу думку, характеристики окремого жанру комунікативної активності, виокремлені Ф. ван Емереном, є радше рисами, притаманними найбільш характеристичному типу комунікативної активності у цьому жанрі, аніж рисами, притаманними усім типам комунікативної активності, що належать до цього жанру. І відмінності між жанром обговорення та політичними інтернет-форумами є підтвердженням цієї точки зору.

У той же час стадії відкриття дискусії та аргументації у контексті політичних інтернет-форумів та жанру обговорення переважно мають спільні риси: (1) імпліцитність і невизначеність правил аргументації, (2) експліцитність поступок, (3) вільний і критичний обмін аргументами, який виконує радше риторичні, аніж діалектичні цілі.

III. Медіація

Медіація як жанр комунікативної активності в контексті проблемної аргументації також має свої особливості. Загалом до неї відносять ситуації, де "розходження точок зору переросло в конфлікт, який сторони не можуть розв'язати своїми силами, тому вони мають звернутися до третьої сторони, яка повинна вести себе як нейтральний посередник, що скеровує учасників у їхньому більш-менш кооперативному пошуку раціонального і взаємно прийняттого розв'язання проблеми" [123, с. 148]. Прикладами медіації є, наприклад, шлюбна консультація або медіація у встановленні опіки над дитиною. Саме останній приклад Ф. ван Емерен вважає найбільш показовою ілюстрацією цього контексту.

Стадія конфронтації. Стадія конфронтації в цьому контексті починається з того, що конфлікт між учасниками зайшов у глухий кут, для виходу з якого необхідно звертання до третьої сторони, яка буде не зацікавлена не стільки в ствердженні якоїсь з точок зору, а у виході з ситуації, що склалася. При цьому третя сторона не має можливості якось впливати на результат аргументації.

Це відрізняє цей жанр комунікативної активності від уже розглянутого нами вироку, де також наявна третя сторона. Проте, якщо у судовому контексті ця третя сторона приймає рішення щодо результатів дискусії, тут остаточне рішення все ж таки залишається за двома сторонами, між якими виникло вихідне розходження точок зору. Однак, наявність цієї третьої сторони справляє помітний вплив на перебіг дискусії.

"Незважаючи на те, що всі зацікавлені сторони знають, що посередницька третя сторона не має жодної юрисдикції щодо розв'язання конфлікту, і знаходиться там виключно заради пропагування раціонального відношення обох

сторін до дискусії, очевидно, що наявність нейтрального стороннього учасника має виразний вплив на поведінку учасників" [123, с. 149].

Особливий інтерес подібний вид комунікативної активності являє з точки зору стратегічного маневрування, адже фактично складається ситуація, за якої два учасники суперечки настільки захопилися риторичними цілями, що зійшли з рейок стратегічного маневрування (*derailments of strategic maneuvering*), і їм необхідне втручання третьої сторони, зацікавленість котрої в прийнятті певного раціонального та поміркованого рішення повинна допомогти сторонам у досягненні компромісу.

Стадія відкриття дискусії. На цій стадії Ф. ван Еемерен визначає наявність імпліцитних, але строгих правил, згідно яких і буде регулюватися процес аргументації. Швидше за все, ці правила визначає третя сторона. Вони повинні бути прийняті обома учасниками процесу заради досягнення згоди. Якщо з боку сторін наявні якісь поступки, то вони відкрито не зізнаються, відмовляючись визнавати правоту опонента. Від повторного глухого куту сторони в такому разі рятує лише наявність третьої сторони та її жорсткі регулятиви щодо аргументації.

Стадія аргументації. Процес аргументації в цьому жанрі комунікативної активності є, на відміну від інших, досить спонтанним та полягає у вільному обміні зауваженнями та коментарями обома сторонами.

Стадія завершення дискусії. На цій стадії у жанрі медіації учасники дискусії мають можливість або погодитися з рішенням, запропонованим посередником-третьою стороною, або відхилити його і повернутися до вихідної ситуації.

У випадку політичного контексту одна зі сторін також могла не погодитися з рішенням третьої сторони і форсувати повернення до вихідної ситуації, але рішення електорату все одно не втрачало чинності і завершувало процес аргументації. Тут, незважаючи на те, що третя сторона також може запропонувати варіант розв'язання проблеми, подібна пропозиція не буде мати обов'язковий характер і повинна бути визнана обома учасниками. Таким чином,

право на винесення остаточного рішення тут зберігається за учасниками аргументативного дискурсу.

IV. Переговори

Останнім різновидом контексту та жанру комунікативної активності, які розглядає Ф. ван Еемерен, є переговори. За словами дослідника, приклади цього комунікативного жанру можна знайти переважно у двох царинах: діловій та міжнародній.

У першому випадку – це ділові переговори, предметом яких буде підписання якихось угод, наприклад, контракту про постачання матеріальних благ в обмін на гроші, або трудового контракту.

У другому випадку – це мирні переговори між різними країнами з метою розв'язання якихось конфліктів, наприклад, переговори у Мінську щодо тимчасово окупованих районів Луганської та Донецької областей України.

Стадія конфронтації. Стадія конфронтації у контексті переговорів починається з конфлікту інтересів, але без залучення третьої сторони – усі питання вирішуються між сторонами. Варто зазначити, що конфлікт інтересів відрізняється від інших різновидів конфронтації, наприклад, змішаної розбіжності в точках зору в політиці, тим, що сторони суттєво зацікавлені у вирішенні певного питання. Це стосується не лише їхніх поглядів на якусь проблему, а на розподіл певних матеріальних благ. Отже, мова вже йде не про захист точки зору, а захист власної претензії на щось.

Таким чином, аналізуючи переговори, прагма-діалектичний підхід уподібнюється класифікації Волтона-Краббе, також роблячи наголос на практичному характері аргументації. Окрім того, так само як і Д. Волтон, Ф. ван Еемерен, описуючи цей різновид контексту, вживає поняття інтересів. "Вихідну ситуацію таких аргументативних типів краще описувати як конфлікт інтересів радше ніж звичайне розходження точок зору" [123, с. 149].

Стадія відкриття дискусії. У цьому жанрі відкриття дискусії відбувається як формування набору напівекспліцитних правил, при цьому поступки, які можливі серед учасників дискусії, характеризуються своєю несталістю та

змінністю. Проте, вони зберігають свою експліцитність незалежно від їхнього характеру.

Головною особливістю стадії відкриття дискусії у переговорах є конститутивний характер правил аргументації. Це означає, що, на відміну від, наприклад, судового вироку з його чітко зафіксованими та зовнішньо встановленими правилами, або обговорення з його нечітким набором регулятивів, тут правила встановлюються самими учасниками суперечки, але після цього вже не змінюються.

"Зазвичай у типах комунікативної активності, які використовують цей жанр комунікативної активності, сторони спочатку вільні встановлювати свій власний формат, але як тільки вони його визначили, він стає обов'язковим. Конститутивні правила прикладу переговорів закріплюються одразу після свого прийняття" [123, с. 150].

Стадія аргументації. У жанрі переговорів стадія аргументації зводиться до обміну пропозиціями, контрпропозиціями або іншими комісивами. На відміну від інших різновидів комунікативної активності, характеристикою цього різновиду є той факт, що зміна своїх висловлювань не означає відмову від захисту своєї позиції. Навпаки, позиція учасника суперечки залишається незмінною, хоча його висловлювання та реакція на висловлювання опонента може змінюватися протягом усього процесу.

Стадія завершення дискусії. На завершальній стадії переговорів укладається висновок, визнаний обома учасниками суперечки. Якщо такого рішення не приймається, існує лише один варіант – повернення до вихідної ситуації. Рішення, прийняте без згоди опонента, вважається недійсним в рамках цього різновиду дискурсу і є порушенням правил дискусії.

Як підсумок Ф. ван Еемерен пропонує таку зведену таблицю головних характеристик розглянутих жанрів комунікативної активності:

Табл. 4. Характеристики жанрів комунікативної активності

Критична дискусія	Стадія конфронтації	Стадія відкриття дискусії	Стадія аргументації	Стадія завершення дискусії
Жанр комунікативної активності	Вихідна ситуація	Процедурні та матеріальні стартові позиції	Засоби аргументації та критики	Можливий результат
Судовий вирок	Диспут; рішення приймається третьою стороною	Експліцитні кодифіковані правила; експліцитні усталені поступки	Факти та аргументи виражаються у формі, передбаченій законодавством	Третя сторона вносить вмотивоване рішення щодо диспуту; повернення до вихідної ситуації неможливе
Обговорення	Змішане розходження точок зору; рішення приймається неактивною третьою стороною	Глибоко імпліцитні правила з обох сторін; експліцитні та імпліцитні поступки з обох сторін	Аргументація спрямована на захист суперечливих тверджень в критичному обміні думками	Рішення про результат аргументації приймається третьою стороною; можливе повернення до вихідної ситуації
Медіація	Конфлікт в глухому куті; третя сторона активна, але не має права вирішувати результат	Імпліцитно нав'язані правила дискусії; жодних експліцитних поступок	Аргументація відбувається шляхом спонтанних розмовних обмінів думками	Взаємоузгоджений висновок шляхом опосередкованої угоди між конфліктуючими сторонами; можливе повернення до вихідної ситуації
Переговори	Конфлікт інтересів; третя сторона відсутня,	Напівекспліцитні відкриті правила; змінні та	Аргументація відбувається шляхом висунення пропозицій,	Компроміс сторін у вигляді взаємоприйнятої угоди; за

	рішення приймається учасниками процесу	умовні експліцитні поступки	контрпропоз ицій або інших комісивів	відсутності такого ситуація повертається до вихідної ситуації
--	---	-----------------------------------	---	--

ВИСНОВКИ

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячений розгляду двох головних концепцій контексту в сучасній теорії аргументації з метою виокремлення їхніх суттєвих рис та прояснення відмінностей між діалогом переконання у класифікації Волтона-Краббе та прагма-діалектичною критичною дискусією.

Типологія Волтона-Краббе була розроблена з метою розробки нового інструментарію для оцінки неформальних помилок. Дослідники виокремили шість базових типів діалогу, та декілька проміжних, що поєднують риси одразу декількох типів. До базових типів діалогу належать сварка, обговорення, пошук інформації, переговори, дослідження та переконання. Аналіз характеристик цих контекстів дозволив виявити низку теоретичних питань, пов'язаних з типологією Волтона-Краббе.

Головною теоретичною проблемою сварки як окремого типу діалогу виступає її надзвичайно низький рівень раціональності, що ставить питання про необхідність нормативного визначення її особливостей. Виокремлення її як окремого типу діалогу потрібно перш за все для уможливлення діалогових зсувів як інструментарію для аналізу аргументації.

Головними теоретичними проблемами обговорення як контексту аргументації є майже відсутній аргументативний компонент та незрозумілий характер, що поєднує риси нормативного та дескриптивного підходу. З одного боку, раціональні учасники обговорення повинні сперечатися щодо найкращого варіанту вирішення проблеми (нормативний компонент). З іншого, виокремлення типових для цього типу діалогу помилок притаманне дескриптивній типології.

Пошук інформації як тип діалогу також позначається нестачею аргументативного компонента, яке до того ж доповнюється своєрідністю визначення релевантності. Метою типології Волтона-Краббе було створення інструментарію для визначення помилок у різних контекстах, і така відмінність у визначенні релевантності в межах одного контексту суперечить цій меті.

Головними теоретичними проблемами діалогу дослідження є некоректна та спрощена репрезентація реального процесу наукового дослідження; відсутність явно вираженого аргументативного компонента; умовність діалогічного характеру, пов'язана з відсутністю характеристичних рис агентів-учасників діалогу; та неповна відповідність нормативної моделі діалогу з логічною теорією, яка складає її основу.

Також було визначено, що підставою для обрання інтуїціоністської семантики С. Кріпке в якості логічного фундаменту діалогу дослідження є подібність кумулятивності, притаманної діалогу дослідження, до принципу збереження, який є характеристичним для інтуїціоністської логіки.

Головна теоретична проблема, пов'язана з діалогом переконання, полягає у визначенні співвідношення між цим типом діалогу та прагма-діалектичною критичною дискусією. Існує три варіанти визначення їхнього зв'язку.

Перший варіант, висловлений Д. Волтоном та Е. Краббе, полягає у тому, що діалог переконання є тотожним критичній дискусії.

Другий варіант, висловлений Д. Волтоном, полягає у тому, що критична дискусія є одним з прикладів діалогу переконання, з більш строгими вимогами до раціональності.

Третій варіант, висловлений Ф. ван Еемереном, полягає в тому, що діалог переконання і критична дискусія це теоретичні конструкти різних рівнів, які неможливо порівняти. Згідно з типологією Волтона-Краббе, діалог переконання – лише один з різновидів контексту, у той час як критична дискусія – більш загальний теоретичний конструкт, який визначає умови раціональної аргументації у будь-якому контексті.

Ілюстрацією останнього положення стала прагма-діалектична концепція контексту, основою якої є видозміна характеристик критичної дискусії залежно від контексту, який Ф. ван Еемерен воліє називати типом комунікативної активності. У цьому випадку стадії конфронтації ставиться у відповідність вихідна ситуація, стадії відкриття дискусії – процедурні та матеріальні стартові позиції, стадії аргументації – засоби аргументації та критики, а стадії завершення дискусії – можливий результат.

Проаналізувавши наведені дослідником приклади, можна зробити висновок, що на теоретичному рівні поняття діалогу переконання та критичної дискусії істотно різняться, і поняття контексту найбільш наглядно демонструє відмінність між ними. У типології Волтона-Краббе різні контексти лягають на тло більш загальної теорії діалогів, а у їхній основі можуть бути різні логічні теорії (інтуїціоністська семантика С. Кріпке у дослідженні та діалогова логіка Ерлангенської школи у діалозі переконання). У прагма-діалектичній концепції контексти лягають на нормативну модель критичної дискусії, що не дозволяє ототожнити її теоретичний статус з діалогом переконання у типології Волтона-Краббе.

Аналіз прагма-діалектичної концепції контексту продемонстрував невизначеність співвідношення між жанрами та типами комунікативної активності. Порівняння жанру обговорення та політичних інтернет-форумів як окремого типу комунікативної активності підкреслило невідповідність деяких рис. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що характеристика певного жанру комунікативної активності Ф. ван Еемереном відповідає не усім типам комунікативної активності, що належать до цього жанру, а лише фіксує особливості найбільш характеристичного для нього типу комунікативної активності.

РОЗДІЛ 3. ГОЛОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячений визначенню того, що саме позначається терміном "формальний", а також виокремленню суттєвих рис двох найпоширеніших підходів до формалізації аргументації: формально-діалектичного та семантичного.

3.1. Що означає термін "формальний"?

Поняття "форми", "формальності" та "формалізації" вже досить давно невідривно супроводжує не лише дослідження у царині логіки, але й саму логіку. Іноді словосполучення "формальна логіка" використовується як синонім до слова "логіка", а деякі науковці, наприклад, Я. Хінтикка або А. Уйомов, взагалі вважають, що логіка може бути лише формальною, інакше вона перестає бути логікою. [32, с. 90]

Зазвичай під цією характеристикою розуміється зосередження логіки як науки про міркування лише на формі міркування, а не на його змісті. Цю характеристику можна зустріти, наприклад, у енциклопедії "Britannica", де формальна логіка визначається як "абстрактне вивчення висловлювань, тверджень або стверджувальних речень та дедуктивних міркувань. Ця дисципліна абстрагується від змісту цих елементів з метою дослідження структури або логічних форм, які вони втілюють" [75].

Поява у середині ХХ ст. досліджень у царині неформальної логіки та підвищення інтересу до аналізу аргументації примусили науковців більш уважно поставитися до визначення того, що ж саме мається на увазі, коли мова йде про формальну систему.

Найбільш впливовим поглядом на це питання слід визнати працю Е. Барта та Е. Краббе "Від аксіоми до діалогу: філософське вивчення логіки та аргументації" ("From Axiom to Dialogue: A Philosophical Study of Logics and Argumentation) [50], яка була видана у 1982 році. У ній дослідники визначають три головні значення терміну "формальний", які позначають, відповідно,

"formal₁", "formal₂" та "formal₃". Ці виокремлені дослідниками значення досі використовуються для характеристики формальних систем, хоча вони пізніше і були розширені іншими тлумаченнями.

Першим значенням слова "формальний", або "formal₁", є платонівське розуміння форми, або ейдосу. "У метафізичних версіях або прочитаннях традиційної логіки ці форми, сутності, субстанції, або ідеї, що розглядаються як принципи або модуси конструкції загальної природи, були головним предметом, головними філософськими об'єктами дослідження" [50, с. 14]. У сучасних логічних дослідженнях це значення терміну "формальний" зазвичай ігнорується, оскільки логіка як наука давно полишила царину метафізики. Попри це, для більш повної картини і в інших працях, де підіймається ця тема [80, 134], вказується і це застаріле значення.

Формальними у другому значенні ("formal₂") називають системи, у межах яких граматично та синтаксично визначають правильно побудовані вирази. На відміну від першого значення, це тлумачення досі зберігає свою актуальність для логіки, оскільки однією з умов коректної побудови формальної системи є визначення правильно побудованих формул. Бути формальним у другому значенні означає мати "строге визначення правильно сформульованих лінгвістичних виразів та способу, у який вони можуть бути скомбіновані" [126, с. 250]. Проявом такого визначення формальності є, наприклад, правила творення у класичній формальній логіці, які визначають, як мають виглядати правильно побудовані формули класичної логіки.

Як у згаданій праці Е. Барт та Е. Краббе, де вперше було наведено це розрізнення значень формальності, так і у пізнішому звертанні до цього питання у Д. Волтона, наголошується на синтаксичному характері формальності другого типу. Д. Волтон та Т. Гордон (Т. Gordon) пишуть, що "друге значення позначає правильно побудовану формулу, наприклад, у логіці висловлювань або логіці предикатів. Це значення є синтаксичним за своєю природою" [134, с. 510].

Е. Барт та Е. Краббе розглядають це значення в історичному ракурсі як таке, що прийшло на зміну першому. На їхню думку, саме зміна розуміння

поняття формального відрізняє традиційну логіку від сучасної. Так, мета-логічним принципом традиційної логіки є інтуїція про те, що "дедукція – це перехід у постульованому логічному просторі від ідентичних істин про певні форми₁ [у першому значенні] або від певних загальних сутностей до істин про види або індивіди, які втілюють ці форми₁ або загальні сутності. Види впливають з сутності; вони логічно нижчі, тобто менш загальні (більш конкретні), ніж загальні сутності" [50, с. 18].

У головному мета-логічному принципі сучасної логіки, який визначають Е. Барт та Е. Краббе, можна помітити зміну характеру слідування з метафізичного на синтаксичний. Саме цю зміну і схоплює друге значення терміну "формальний". "Натуральна або аксіоматична формальна₂ [у другому значенні] дедукція (або деривація, або доведення) – це послідовність речень, таких, що у певній формальній₂ логіці σ кожне речення у цій послідовності, за виключенням засновків, логічно слідує з попередніх завдяки синтаксису логіки σ , який включає правила використання логічних констант (логічних сполучників, кванторів тощо); формальне₂ міркування може називатися формально₂ правильним лише відносно певної системи σ (правильним завдяки формі₂ речень, сконструйованих за синтаксичними принципами σ , що входять до його складу)" [50, с. 18].

Третє визначення формальності ("formal₃") пов'язане вже не стільки з суто логічними, скільки з діалектичними системами. Його Е. Барт та Е. Краббе використовують для позначення процедур, що регулюються певними встановленими правилами. "Ми будемо говорити про формальні₃ [у третьому значенні] процедури тоді, коли ми матимемо на увазі процедури, які певним чином регульовані... тобто такі, що відбуваються згідно з певним набором правил" [50, с. 19].

Дослідники одразу ж наголошують, що таке витлумачення відрізняється від розуміння граматичних та синтаксичних правил, яке наводилося у другому значенні "формального". Натомість тут мають на увазі радше регулятивні

правила, які визначають, наприклад, хід діалогу та доступні його учасникам ходи.

Третє визначення формальності безпосередньо пов'язано з підходом формальної діалектики, що виник у 70-ті роки після праці Ч. Гембліна "Помилки" ("Fallacies") [70]. Е. Барт та Е. Краббе навіть уточнюють, що формальна діалектика є формальною³ діалектикою, тобто системою, яка характеризується наявністю не лише граматичних та синтаксичних, але й регулятивних правил. На думку науковців, будь-яка вербальна діалектика повинна бути формальною у третьому значенні, оскільки лише це дозволяє визначити переможця у дискусії.

Незважаючи на те, що саме це визначення завдячує своєю появою формальній діалектиці, сам фундатор підходу використовував трохи інше поняття "формального", яке пізніше було класифіковано як "formal₄". Праця Е. Барта і Е. Краббе визначала лише перші три значення.

"Четверте значення (formal₄) позначає апіорні шляхи встановлення правил системи формальної діалектики" [80, с. 246] – таке визначення дають цьому значенню Е. Краббе та Д. Волтон у пізнішій статті.

Передумовою появи цього значення слід визнати вже неодноразово згадані в дисертації проблеми щодо співвідношення нормативного та дескриптивного. Для Ч. Гембліна "формальне" є якраз еквівалентом "нормативного" у цій теоретичній побудові. Він пише, що "формальний підхід полягає у створенні простої системи точних, але не обов'язково реалістичних правил, і плануванні властивостей діалогів, які будуть відбуватися відповідно до них" [70, с. 256].

Можна помітити, чому Е. Барт та Е. Краббе, прагнучи відтворити саме це значення, наголошували на наявності регулятивних правил. Проте, пізніше виявилось, що наявності самих лише правил недостатньо для повного відображення цього значення. Врешті-решт, формальна система може мати конститутивні правила, і при цьому не повністю виконувати ті функції, які, на думку Ч. Гембліна, мала виконувати формальна діалектика.

Як пізніше зазначають Е. Краббе та Д. Волтон, "формальний₄ [у четвертому значенні] підхід має бути доповнений емпіричним підходом, який вивчає, як саме люди аргументують у судових процесах, парламентських дебатах та в усіх знайомих ситуаціях, де відбуваються діалоги" [80, с. 246].

Враховуючи тему нашого дисертаційного дослідження, нас будуть цікавити виключно системи, які є формальними у четвертому значенні, тобто такі, що здатні нормативно задати аргументацію, схожу на знайому нам буденну. І, враховуючи коментар Е. Краббе та Д. Волтона, помітно, наскільки важливим є поняття контексту для найбільш повного вираження цього значення "формальності".

П'ятим значенням формальності є "formal₅", який позначає "суто логічні" діалектичні системи, тобто такі, що не передбачають матеріальних ходів. Матеріальні ходи визначаються як "ходи, що залежать від значення якогось нелогічного терміну, і тому залежать не лише від логічної форми, але й від фактів або інтерпретації. Формальні₅ [у п'ятому значенні] ходи не мають такої залежності" [80, с. 246].

Це визначення формальності найменше відповідає викладеним у попередньому розділі підходам, оскільки значна частина з них передбачають апеляцію до матеріальної складової. У типології Волтона-Краббе це можуть бути практичні міркування у діалозі обговорення або торгівля матеріальними речами у діалозі переговорів. У прагма-діалектиці звертання до матеріального іманентне вже самій критичній дискусії, де описані процедури тестування якраз полягають у звертанні до визначених на етапі відкриття дискусії матеріальних критеріїв оцінки. Через це формалізація у п'ятому значенні залишається для "чистих" логічних систем, які не виступають предметом нашого дослідження.

Наостанок зазначимо, що наведена класифікація, хоча і є найбільш впливовою, не є єдиною або вичерпною. Так, у праці "Формалізація неформальної логіки" ("Formalizing Informal Logic") [134] Д. Волтон та Т. Гордон наводять сім значень "формальності", які дечим відрізняються від п'яти, виокремлених Е. Барт та Е. Краббе. Перші два збігаються з розкритими вище та

позначають, відповідно, ідеальні форми певних понять та правильно побудовану формулу. Проте, вже з третього значення вони відрізняються.

"Третє значення позначає формальну систему, з множиною аксіом та правил виводу, які використовуються для виведення теорем з аксіом" [134, с. 510]. Як можна було побачити у наведеному мета-логічному правилі сучасної логіки, у класифікації Е. Барт та Е. Краббе це тлумачення все ще включається у смислове значення "формальності₂", в той час як Д. Волтон та Т. Гордон визначають його окремо.

"Четверте значення відповідає формальній логіці, яка є видом формальної системи. П'яте значення позначає формальну теорію, тобто аксіоматизацію теорії у формальній логіці. Шосте значення це математична структура, що складається з множин та операцій над множинами. Прикладом буде алгебраїчна структура. Сьомим значенням буде формальна процедура, наприклад, така, яку використовують у судовому розгляді справ" [134, с. 510].

Таким чином, визначивши головні значення терміну "формальний" ми можемо перейти безпосередньо до опису головних рис формальних систем репрезентації аргументації. Класифікація Е. Барт та Е. Краббе дозволить нам визначити, формальними у якому значенні будуть розглянуті нами системи.

3.2. Можливості формальної діалектики для експлікації контексту аргументації

Попри значну різноманітність, усі формально-діалектичні системи мають такі спільні риси: усталена множина учасників (агентів), перелік можливих локуцій (дій учасників) та сукупність правил. Залежно від того, яку саме систему ми розглядаємо (у систем є усталені назви латинськими літерами), вона може мати різний набір правил. Зазвичай правилами регулюються порядок та процедура кроків аргументації, вимоги щодо реакції на дії опонента та операції з полем зобов'язань.

Саме набір правил становить головну підставу для розрізнення різних систем. Наприклад, система¹ Ч. Гембліна **H** у найпростішій своїй формі передбачає 5 локуцій, 5 синтаксичних правил (правил діалогу) та 5 правил зміни поля зобов'язань. Система Д. МакКензі **DC**, в свою чергу, має ті самі 5 локуцій, проте через 8 синтаксичних правил та 6 правил зміни поля зобов'язань надає інший інструментарій для роботи з діалогами.

До того, як характеризувати формальні системи, вважаємо за потрібне адресувати ще один термінологічний момент. А саме, визначимо переклад таких англійських термінів як "*proposition*", "*statement*" та "*assertion*", що використовуються в усіх розглянутих нижче системах. Перший з них буде, згідно з усталеною українськомовною традицією, перекладатися як "*висловлювання*". Відповідником до слова "*statement*" ми будемо вважати іменник "*твердження*". Англійському іменнику "*assertion*" відповідатиме український іменник "*ствердження*", а дієслово "*assert*" буде перекладатися як "*ствердити*" чи "*стверджувати*".

Система H та її правила. Як приклад розглянемо найпершу та, можливо, найпростішу з таких систем, а саме **H** Ч. Гембліна, яку він викладає у праці "Помилки" [70, с. 265-267]. Вона передбачає двох учасників: W (White) та B (Black). Кожен з них має власне поле зобов'язань, де ще до початку діалогу розміщуються усі аксіоми мови спілкування. Окрім того, до нього додаються твердження за спеціальними правилами. Під час свого ходу кожен учасник (на відміну від, наприклад, діалогових ігор Лоренца-Лоренцена або формальної гри для прагма-діалектичної критичної дискусії, тут учасники симетричні та не мають усталених ролей) може використовувати такі локуції:

- 1) Твердження S (Statement S);
- 2) Немає S, T, ...X (No commitment S, T, ...X);
- 3) Запитання S, T, ...X? (Question S, T, ...X?);
- 4) Чому S? (Why S?);

¹ Тут і далі терміни "гра" та "система" щодо формалізмів, що моделюють аргументацію, можуть замінюватися, оскільки кожна діалогова гра є формальною системою.

5) Розв'яжи S (Resolve S).

Діалог регулюється п'ятьма синтаксичними правилами:

S1: Кожен учасник виголошує лише одну локуцію за крок, за винятком "Немає", яка може йти разом з "Чому?"

S2: За локуцією "Запитання S, T, ...X?" повинна слідувати одна з альтернатив:

- а) "Твердження $\neg(S \vee T \vee \dots \vee X)$ ";
- б) "Немає $S \vee T \vee \dots \vee X$ ";
- в) "Твердження S" або "Твердження T" або ... або "Твердження X";
- г) "Немає S, T, ..., X".

S3: За локуцією "Чому S?" повинен йти один з варіантів:

- а) "Твердження $\neg S$ ";
- б) "Немає S";
- в) "Твердження T", де T еквівалентне S за визначенням;
- г) "Твердження T, $T \rightarrow S$ ".

S4: Єдиним випадком, коли можна використовувати локуцію "Твердження S, T" є випадок (г), описаний у S3.

S5: За локуцією "Розв'яжи S" повинен йти один з двох варіантів:

- а) "Немає S";
- б) "Немає $\neg S$ ".

Перераховані правила доповнюються п'ятьма операціями з полем зобов'язань:

C1: Локуція "Твердження S" розташовує S в полі зобов'язань промовця, за виключенням випадків, якщо воно вже там знаходиться, і в полі зобов'язань слухача, за виключенням випадку, коли наступна локуція стверджує $\neg S$ або "Немає S". У разі, коли відповіддю слухача є "Чому S?", включення S до поля зобов'язань відкладається до моменту, коли промовець надасть прийнятне обґрунтування.

C2: Локуція "Твердження S, T" розташовує як S, так і T в полях зобов'язань промовця і слухача з тими самими, як в C1.

C3: Локуція "Немає $S, T, \dots X$ " видаляє з поля зобов'язань промовця будь-який S, T, \dots , або X , які там знаходяться, і не є аксіомами.

C4: Локуція "Запитання $S, T, \dots X$?" розташовує твердження $S \vee T \vee \dots \vee X$ у полі зобов'язань промовця, за винятком ситуації, якщо воно вже там знаходиться, і в полі зобов'язань слухача, за винятком ситуації, коли він відповідає "Твердження $\neg(S \vee T \vee \dots \vee X)$ " або "Немає $S \vee T \vee \dots \vee X$ ".

C5: Локуція "Чому S ?" розташовує S в полі зобов'язань слухача, за винятком ситуації, коли воно вже там знаходиться або він відповідає "Твердження $\neg S$ " або "Немає S ".

Проаналізувавши наведені характеристики, можна зробити такі висновки про формальність цієї гри:

1. Вона не є формальною у першому значенні, оскільки не цікавиться формою у філософському сенсі.

2. Вона є формальною у другому значенні, оскільки правила локуцій визначають правильно побудовані вирази.

3. Вона є формальною у третьому значенні, оскільки вона регулюється структурними правилами S1-S5, які визначають процедуру аргументації.

4. Вона є формальною у четвертому значенні, оскільки вона є нормативною, тобто задає правила для функціонування діалогу, а не описує існуючі.

5. Вона є формальною у п'ятому значенні, оскільки займається суто логічними поняттями, не маючи матеріального компоненту.

Зважаючи на предмет дисертаційного дослідження, ми не зацікавлені у повній характеристиці всіх властивостей систем формальної діалектики, лише в оцінці їхньої застосовності для формалізації поняття контексту. І, аналізуючи гру **H**, можна прийти до висновку, що вона придатна лише для відображення діалогу переконання у типології Волтона-Краббе, і через свою простоту взагалі не здатна відобразити прагма-діалектичну критичну дискусію, не кажучи про її специфікації у вигляді різних контекстів.

Більш того, правила, викладені вище, не сприяють навіть коректному відображенню цього типу, оскільки не вимагають від учасників брати участь в діалозі, переконувати іншого в своїй точці зору, та навіть не фіксують наявності розходження останніх.

Система PPD та її правила. Саме для уточнення цього компоненту, а також для підкреслення інших цікавих рис формально-діалектичних ігор, пов'язаних з контекстом переконання, ми розглянемо іншу, більш пізню гру авторства Д. Волтона та Е. Краббе. Це *PPD*, розглянута нами у попередньому розділі дисертації, проте тепер вже у формальному вираженні.

Дозволені локуції у *PPD* поділяються на чотири групи.

I група – *твердження* (statements). Вони бувають двох видів: ствердження (assertions) та поступки (concessions). Перші позначаються як $a(P)$, другі – як $c(P)$.

II група – *елементарні міркування*. Вони формально записуються як ΔsoP ($\Delta otjeP$).

III група – *запитання*. Вони поділяються на чотири види:

- 1) Вимоги, що позначаються $con(P)?$
- 2) Екстрактори, що позначаються $serious(P)?$
- 3) Конфронтації, що позначаються $resolve(P,Q)$
- 4) Виклики, що позначаються $P??$

IV група – *відмови*. Вони можуть стосуватися як поступок (і в такому разі позначатися $nc(P)$), так і власних стверджень (і тоді позначатися $na(P)$).

Кожен хід учасника виглядає як кортеж такого типу: $\langle nc(P) / na(P), c(P), resolve(P, Q), con(P)? / serious(P)?, \Delta soP, P?? \rangle$, при цьому дозволені декілька елементів одного типу, і не обов'язково кожен з цих типів повинен бути використаним на кожному кроці.

Як було зазначено, ключову роль у цій системі грають зобов'язання та поля зобов'язань, які різняться за якістю. Їхнє функціонування визначають шість правил зобов'язань. Перерахуємо їх:

1. Кожен учасник (B, W) має три поля зобов'язань. Вони позначаються як Dx , Ax_n та Cx_n , де індекс n позначає щойно завершений етап дискусії.

D_X позначає множину зобов'язань темної сторони учасника X , які лишаються незмінними протягом усього діалогу. Його елементами є якісь висловлювання.

A_{X_n} та C_{X_n} містять формули мови \mathcal{L} . Ці формули називають зобов'язаннями світлої сторони. Елементи A_{X_n} – це ствердження учасника X , а елементи C_{X_n} – його поступки. Формули C_{X_n} , які не повторюються у A_{X_n} , називають простими поступками учасника X .

2. До початку діалогу відбуваються певні підготовчі ходи, де визначається зміст AW_0 , CW_0 , AB_0 та CB_0 . Щоб помістити формулу як в A_{X_0} , так і в C_{X_0} , X використовує локуцію $a(P)$. Щоб помістити формулу лише в C_{X_0} , X використовує локуцію $c(P)$. Локуції $a(P)$ дозволені лише під час підготовчих ходів.

3. Підготовчі ходи формулюють таким чином, щоб як мінімум виконувалися умови (1) $AB_0 \neq \emptyset$, (2) $CW_0 \cap AB_0 = \emptyset$, і (3) $CB_0 \cap AW_0 = \emptyset$. Очевидними є також умови (4) $AB_0 \subseteq CB_0$ та (5) $AW_0 \subseteq CW_0$.

4. Локуції відмови поділяються на два види:

4а. Відмова $nc(P)$ прибирає P одночасно з множини стверджень промовця та множини його поступок (якщо воно там є). Формально це означає, що, якщо X промовляє $nc(P)$ на n -ному етапі діалогу, то $P \notin A_{X_n}$ і $P \notin C_{X_n}$;

4б. Відмова $na(P)$ видаляє P з множини стверджень промовця, але не з множини його поступок.

5. $c(P)$ вводить P до множини поступок промовця, але не до множини його стверджень.

6. $\Delta_{so}P$ включає усі елементи явних засновків міркування $\Delta_{so}P$ до множини стверджень та до множини поступок промовця.

Так само багатша гра **PPD** і на структурні правила, яких виокремлюють 13.

1. Сторони ходять по черзі. W робить перший хід у діалозі.

2. Кожна сторона у свій перший хід ставить під сумнів або приймає кожне стартове ствердження іншої сторони.

3. Для кожного ходу:

а. Якщо попередній хід містив локуцію $resolve(P,Q)$, то промовець повинен використати локуції $nc(P)$ або $nc(Q)$;

б. Якщо попередній хід містив локуцію $con(P)?$, то промовець повинен використати локуції $c(P)$ або $nc(P)$;

в. Якщо попередній хід містив локуцію $serious(P)?$, то промовець повинен сказати локуції $c(P)$ або $nc(P)$, за винятком ситуації, коли висловлювання P знаходиться також у його полі зобов'язань темної сторони. У такому разі він повинен сказати локуцію $c(P)$;

г. Якщо попередній хід містив міркування ΔsoP , то промовець повинен для кожного Q , яке містилося у міркуванні ΔsoP і при цьому не є його поступкою або до цього не було поставлено ним під сумнів, сказати $c(Q)$ або $Q??$;

д. Якщо попередній хід містив $P??$, то промовець має запропонувати міркування ΔsoP , або сказати $nc(P)$ чи $na(P)$.

4. Правила використання відмови також поділяються на декілька видів:

4а. Якщо висловлювання P міститься у полі зобов'язань темної сторони учасника X , і X був атакований екстрактором $serious(P)?$, то локуція $nc(P)$ недоступна йому до кінця діалогу.

4б. $nc(P)$ може бути використана лише у двох випадках: якщо попередній хід містив $con(P)?$ чи $serious(P)?$, або ж P є поступкою промовця.

4в. $na(P)$ може бути використана лише тоді, коли P є ствердженням промовця.

5. Твердження $c(P)$ дозволяється лише в тому випадку, коли P не є поступкою промовця і або P є ствердженням іншої сторони, або попередній хід містив $con(P)?$ чи $serious(P)?$

6. Запит $resolve(P,Q)$ можна використати лише тоді, коли P та Q є відвертими суперечностями і обидва є поступками слухача.

7. Запит $con(P)?$ можна використати лише тоді, коли одне зі стверджень промовця не міститься серед множини поступок слухача, і P не є поступкою слухача.

8. Запитання *serious(P)*? можна використати лише тоді, коли попередній хід містив *nc(P)* чи *P??*

9. Δ soP може використовуватися лише тоді, коли P не входить до множини поступок слухача, і якийсь з попередніх ходів містив *P??*

10. *P??* може використовуватися лише тоді, коли P є ствердженням слухача, яке до того не ставилося під сумнів, і не є поступкою промовця (після завершення ходу).

11. На кожному ході використання локуцій *nc(P)*, *na(P)*, *c(P)*, *P??* має бути таким, щоб після завершення ходу істинним було таке:

а. Для кожного елементарного міркування $\{P_1, \dots, P_n\}$ soC слухача, якщо P_1, \dots, P_n та $(P_1 \wedge \dots \wedge P_n) \rightarrow C$ є поступками промовця, то висновок міркування також є поступкою промовця.

б. Кожне ствердження слухача, яке не було поставлено під сумнів, стає поступкою промовця.

в. Для кожного міркування Δ промовця, і для кожного Q, яке є елементом Δ , якщо промовець відмовляється від Q, то він повинен відмовитися і від усіх елементів Δ , які є явними або неявними безпосередніми засновками для Q (принаймні як від стверджень). Окрім того, якщо Q функціонує у складі Δ як безпосередній засновок для P, то промовець має відмовитися і від усіх інших засновків, які підтримують P. Ця процедура є рекурсивною. (Щоправда, необов'язково відмовлятися від елемента у випадку, коли він функціонує як засновок якогось елементарного міркування промовця, яке не є частиною міркування на підтримку Q або іншим засновком наряду з Q у Δ).

12. Стартова теза, від якої відмовилися, не може бути повторно стверджена.

13. Кожен хід і кожен діалог є обмеженими щодо кількості припустимих символів.

Окрім того, на додачу до трьох типів правил, які були у грі Н Ч. Гембліна, Д. Волтон та Е. Краббе формулюють ще одне правило зовсім нового типу, а саме правило перемоги та поразки: "Наприкінці діалогу, якщо X відмовився від своєї

стартової тези P , X програє, а інша сторона перемагає відносно до P ; щоправда, якщо інша сторона приймає P у своє поле поступок до кінця діалогу, X виграє, а інша сторона програє відносно до P . В усіх інших випадках це нічия відносно до P " [149, с. 33].

Ця більш складна діалогова гра помітно відрізняється від запропонованої Ч. Гембліном, як за кількістю правил та можливих локуцій, так і за побудовою. До того, як зробити більш докладне порівняння, зазначимо, що ця гра, так само, як і гра H , є формальною за чотирма з п'ятих значень: від "formal₂" до "formal₅", не відповідаючи лише одному критерію, пов'язаному з Платоном.

Системи H та PPD : компаративний аналіз. Першою помітною відмінністю PPD від системи H є вимога починати конфлікт, яка фіксується у третьому правилі зобов'язань та другому структурному правилі. Перше з них забезпечує на формальному рівні ситуацію розходження точок зору, де одна сторона не визнає твердження іншої сторони, що позначається як $CW_0 \cap AW_0 = \emptyset$, і $CB_0 \cap AW_0 = \emptyset$. Друге забезпечує початок діалогу, змушуючи учасників сумніватися та захищати тези, які не розділяються опонентом.

Іншою відмінністю є згадане ускладнення поля зобов'язань поняттям зобов'язань темної сторони. Останні є особливо цікавими з точки зору формалізації іншого різновиду контексту – не макро-контексту, теоретичний аналіз якого був здійснений у попередньому розділі, а мікро-контексту, який згадувався у першому розділі.

Тут варто зазначити особливий характер темного боку поля зобов'язань. Як можна було побачити, наприклад, у правилі 11a, зобов'язання світлого боку примушують гравця приймати деякі твердження, запропоновані співрозмовником, лише через те, що вони пов'язані відношенням безпосереднього слідування з твердженнями, які вже містяться у його полі зобов'язань.

У той же час зобов'язання темного боку таких властивостей не мають. Єдиним засобом, який дозволяє змінити статус зобов'язання темного боку є демонстрація суперечності між зобов'язанням світлого та темного боків. У

такому разі відбувається дещо контрінтуїтивне необхідне перенесення зобов'язання з темного боку поля на світлий. Як пояснює сам Волтон, таке правило є "своєрідним покаранням, оскільки порушник може не встигнути відмовитися від свого експліцитного зобов'язання A , і A може бути використано як засновок іншим учасником" [131, с. 98].

У неформальній репрезентації це означатиме, що, зустрівшись з попередніми зобов'язаннями, які суперечать твердженням, висловленим у досліджуваному діалозі, учасник надає опоненту можливість побудувати виграшну аргументацію. Застосуємо це до прикладу політичного ток-шоу.

Припустимо, що один з учасників ретельно підготувався, вивчивши усі попередні заяви свого опонента, серед яких було і твердження A , висловлене декілька років тому. Він не може використати цей матеріал, доки не змусить свого опонента або ствердити $\neg A$, або заявити, що він ніколи не говорив A . У такому випадку наш учасник вказує на суперечність, автоматично переносячи зобов'язання A з темного боку на світлий. Після цього він може або використати твердження A для доведення своєї точки зору, як дозволено у формалізованій грі, або застосувати аргумент *ad hominem*, запитавши, чи можна зважати на аргументацію людини, яка суперечить сама собі.

На основі цього можна дійти висновку, що інструментарій формальної діалектики у вигляді зобов'язань дозволяє адекватно формалізувати мікро-контекст і навіть надає додаткові можливості у вигляді зобов'язань темного боку, здатних розширювати лінгвістичний контекст до всіх попередніх тверджень учасника. Більш докладно це питання розглядається у статті "Можливості формалізації контексту засобами формальної діалектики" [26].

Що стосується макро-контексту, то розглянуті нами формально-діалектичні системи недостатньо виразні для формалізації якихось інших типів діалогу, окрім переконання. Попри це, діалогова гра як метод формалізації дає перспективний інструментарій для моделювання реальної аргументації. Головна перевага діалогової гри порівняно з більш раннім діаграмним методом у тому, що вона репрезентує комунікативний та діалектичний компонент аргументації.

А саме, дозволяє розглядати аргументацію не лише як міркування, яке покладене в її основу, а аргументацію як переконання іншої людини, яка також бере активну участь у діалозі.

Оскільки, як було визначено у попередньому розділі, контекст аргументації справляє значний вплив на діалектичний компонент аргументації, саме діалогові ігри стали передовим засобом для формалізації контексту аргументації. І для того щоб більш повно відобразити вплив контексту на перебіг аргументації, необхідно зробити два розширення до наведених формально-діалектичних ігор.

По-перше, розробити формалізовану систему виводу, на якій би базувалася аргументація.

По-друге, збагатити поняття учасника діалогу, наділивши його власними характеристиками. Ці два напрями отримали свій розвиток у теоріях штучного інтелекту та мульти-агентних систем, розкривши нові можливості для формалізації процесу аргументації.

3.3. Семантична модель аргументації в теоріях штучного інтелекту

У межах теорій штучного інтелекту сформувалося те, що ми пропонуємо називати семантичним підходом до формалізації аргументації. Термін "семантичний" було обрано через те, що основою цього підходу є побудова семантичних моделей аргументаційних систем, які складаються з множин аргументів та відношень, які встановлюється між ними. Основою для оцінки аргументації тут виступає побудова множин прийнятних міркувань, які називають розширеннями.

Аргументаційні семантики Ф.М. Данга. Перша подібна формалізація була запропонована Ф.М. Дангом у 1995 році у статті "Про прийнятність аргументації та її фундаментальну роль у немонотонному міркуванні, логічному програмуванні та іграх з n-ною кількістю гравців" ("On the acceptability of arguments and its fundamental role in nonmonotonic reasoning, logic programming and n-person games") [62]. Вона стала основою подальших розробок в цьому

напрямі, серед яких варто виокремити проект *ASPIC+* та дослідження Тулузо-Ліверпульської групи.

Мотивацію звернутися до проблем аргументації в царині комп'ютерного програмування Ф.М. Данг пояснив так: "Аргументація становить значний компонент людського інтелекту. Здатність аргументувати одне з одним є для людей неодмінною для розуміння нових проблем, для проведення наукових досліджень, для вираження, уточнення та захисту своїх поглядів у повсякденному житті" [62, с. 322].

При цьому дослідник підкреслює, що, незважаючи на важливу роль у розв'язанні соціальних та економічних проблем, аргументацію не дуже важко імплементувати у логічне програмування. Для цього її "можна розглядати як логічне програмування з запереченням як невдачею" [62, с. 324].

Ф.М. Данг починає формалізацію з визначення структури аргументації (argumentative framework):

$$AF = \langle AR, attacks \rangle,$$

де AR – це множина міркувань, а $attacks$ (атакує) – це бінарне відношення у AR , тобто $attacks \subseteq AR \times AR$.

У випадку двох міркувань A та B , $attacks(A,B)$ означає, що A атакує B .

На цьому етапі дуже легко помітити подібність структури аргументації Ф.М. Данга до моделі семантики можливих світів С. Кріпке, яка також складається з пари, де перший елемент – множина можливих світів, а другий – бінарне відношення між ними.

Далі Ф.М. Данг визначає умови прийнятності міркувань та припустимості їх множин. Він пояснює свою інтуїцію для формалізації цих властивостей таким чином:

"Для раціонального агента G міркування A буде прийнятним за умови, якщо G зможе захистити A від усіх атак на A . Далі, резонно припустити, що раціональний агент зможе прийняти лише прийнятну аргументацію. Це означає, що множина міркувань, прийнятих раціональним агентом, буде множиною міркувань, яка може захиститися від усіх атак на себе" [62, с. 326].

Виходячи з цього, Ф.М. Данг пропонує такі визначення:

- міркування $A \in AR$ вважається *прийнятним* (acceptable) відносно множини S тоді і тільки тоді, коли для кожного міркування $B \in AR$ вірно, що якщо B атакує A , то B атакується S ;
- множина S вважається *несуперечливою* (conflict-free) за умови, що у множині S не існує міркувань A та B таких, що A атакує B ;
- несуперечлива множина міркувань S вважається *припустимою* (admissible) тоді і тільки тоді, коли кожне міркування в S є прийнятним відносно S .

Незважаючи на те, що виразні можливості формалізації Ф.М. Данга значно багатші, лише цих визначень достатньо, щоб сформулювати головні семантики прийнятності, еволюцію яких можна буде згодом прослідкувати у доробку Тулузо-Ліверпульської групи.

Група науковців, у складі якої був і Ф.М. Данг, у статті "Абстрактний, теоретико-аргументативний підхід до міркувань за замовчуванням" ("An abstract, argumentation-theoretic approach to default reasoning") [46] пропонує п'ять різних семантик, або розширень, які визначають умови прийняття аргументації раціональним агентом:

- *наївна семантика* (naive semantics), найпростіша з усіх, передбачає прийняття будь-якої припустимої несуперечливої множини міркувань;

- *стабільна семантика* (stable semantics), вимагає не лише припустимості та несуперечливості множини, але й передбачає, що кожне міркування, яке не входить в названу множину, атакується цією множиною;

- *припустима семантика* (admissibility semantics) передбачає, що множина може захиститися від усіх атак, тобто атакує усі множини міркувань, які атакують цю множину;

- *преференційна семантика* (preferential semantics) вважає прийнятною лише максимальну множину міркувань, тобто таку, яка не може бути підмножиною якоїсь іншої несуперечливої припустимої множини міркувань;

- повна семантика (complete semantics) є своєрідним посередником між прийнятною та преференційною семантикою, вважаючи прийнятною лише таку множину міркувань, яка є припустимою та містить усі припущення, які вона захищає.

Кожна з цих семантик має також довірливу (credulous) та скептичну (sceptical) версії. Наведені вище визначення стосуються довірливих версій. Скептичні версії відрізняються тим, що ускладнюють умови прийнятності. "Можна визначити скептичні семантики як такі, що приймають висновок тоді і тільки тоді, коли він підтримується у кожному довірливому "прийнятному" розширенні, де "прийнятність" розуміється у рамках максимальних несуперечливих, стабільних, припустимих, преференційних та повних розширень" [46, с. 89]. Інакше кажучи, скептична версія прийматиме висновок лише за умови, якщо він триматиметься в усіх прийнятних множинах відповідної довірливої семантики.

Таким чином, у найпростішій неформальній репрезентації можна сказати, що формалізація Ф.М. Данга передбачає раціонального агента, який може мати до десяти (якщо включати як скептичні, так і довірливі версії розширень) умов прийняття аргументації. Навіть при побіжному розгляді особливостей цієї системи помітно, наскільки вона є абстрактною та непридатною до аналізу реальних прикладів аргументації, у межах яких і виявляє себе контекст. Через це для застосування її з метою формалізації контексту необхідно її збагачення. Варіанти, придатні для моделювання реальної аргументації, – це проект *ASPIC+* та праці Тулузо-Ліверпульської групи.

Система ASPIC+. *ASPIC* (Argumentation Service Platform with Integrated Components) – це проект, фінансований Євросоюзом з 2004 по 2007 рік, метою якого була розробка служб (services), заснованих на знанні, які базувалися б на семантично багатих логічних формалізмах, названих аргументаційними системами. У ролі такого фундаменту виступила концепція Ф.М. Данга, яку доповнили двома видами правил виводу та замінили відношення атаки (attacks) у найпершому визначенні структури (*AF*) відношенням поразки (defeat).

Одним з учасників проекту був Г. Праккен, який у своїх пізніших працях пропонує систему під назвою *ASPIC+*. Незважаючи на те, що ця система не отримала підтримки від деяких учасників оригінального проекту, зокрема Л. Амгуд [43], вона зберігає головні відмінності *ASPIC* від концепції Ф.М. Данга. Вона також супроводжується коментарями Г. Праккена, які дають неформальне тлумачення деяких елементів, зокрема з точки зору теорії аргументації. Саме тому ми викладемо головні характеристики цього проекту на прикладі *ASPIC+*.

Г. Праккен пише, що "сама по собі аргументаційна структура Ф.М. Данга надто абстрактна і для створення моделі реального міркування необхідно використовувати прикладну версію його підходу" [103, с. 93]. *ASPIC+* і пропонується як така прикладна версія.

Основою формалізації *ASPIC+* виступає аргументаційна система (argumentation system). Вона складається з чотирьох елементів:

$$AS = (\mathcal{L}, \bar{\quad}, R, \leq), \text{ де}$$

- \mathcal{L} – це мова логіки;
- $\bar{\quad}$ це функція протилежності від \mathcal{L} до $2^{\mathcal{L}}$;
- $R = R_s \cup R_d$ – це множина строгих (R_s) та нестрогих (R_d) правил виводу, таких що $R_s \cap R_d = \emptyset$;
- \leq – часткове упорядкування R_d .

Вже на цьому етапі можна помітити низку відмінностей між формалізацією Ф.М. Данга та *ASPIC+*.

По-перше, множина міркувань замінюється у визначенні множиною усіх висловлювань формалізованої мови. Це дозволяє визначити множину міркувань як підмножину всіх висловлювань заданої мови.

По-друге, задається функція протилежності, за допомогою якої потім визначається заперечення. У концепції Ф.М. Данга заперечення, незважаючи на свою роль, формулюється лише після того, як задаються різні ускладнені семантики.

По-третє, одразу визначаються правила виводу та їхнє часткове упорядкування, яке застосовується у певних ситуаціях атаки.

Названі відмінності не є запереченням або навіть розширенням формалізації, запропонованої Ф.М. Дангом, оскільки вони зустрічаються і у в'єтнамського дослідника, як в засадничій статті, так і в пізнішому доробку. Проте, це, як і було зазначено, є деталізацією, уточненням концепції Ф.М. Данга. Воно дозволяє змістити акцент з побудови різних семантичних розширень на процес аргументації як критики міркувань. "Аргументація як логічне програмування" замінюється на "аргументацію як критику міркувань".

Введення двох різновидів правил виводу дозволяє урізноманітнити відношення атаки. У Ф.М. Данга воно могло встановлюватися лише між міркуваннями, у *ASPIC+* можлива атака не лише на них, але і на відношення виводу, яке встановлюється між засновками та висновками.

Правила виводу поділяються на два види: *строгі* (strict) та *нестрогі*, або *модифіковані* (defeasible). Ті та інші задаються разом з аргументаційною системою і не можуть бути змінені під час аргументації.

Строгі не можуть бути піддані сумніву і розглядаються як рівнозначні. Вивід на основі таких правил формально позначаються стрілкою \rightarrow .

Нестрогі, у свою чергу, відкриті для критики (слово "defeasible" у прямому перекладі означає саме це) та можуть мати різний статус одне відносно одного, який так само визначається під час задання системи (\leq). Формально вивід на основі нестрогих правил позначається стрілкою \Rightarrow .

Подібний статус нестрогих правил відкриває нові можливості для відношення атаки, яке тепер буває трьох видів: *підсікаюча атака* (undercutting attack), *спростовуюча атака* (rebutting attack) та *підриваюча атака* (undermining attack). Для того щоб визначити їх, необхідно ввести ще декілька формалізмів.

Засновки міркування A позначаються як $\text{Prem}(A)$. Вони являють собою формули заданої мови \mathcal{L} , які використовуються для побудови аргументації.

Висновок міркування A позначається як $\text{Conc}(A)$, а $\text{Sub}(A)$ позначає усі проміжні міркування, тобто такі формули, які підтримують висновок, але мають власні засновки.

Цього достатньо, щоб визначити три наведені відношення атаки.

Міркування A *підсікає* (undercuts) міркування B (через B') тоді і тільки тоді, коли $\text{Conc}(A) \in \bar{B}'$ для якогось $B' \in \text{Sub}(B)$ у формі $B_1'', \dots, B_n'' \Rightarrow \psi$.

Міркування A *спростовує* (rebut) міркування B (через B') тоді і тільки тоді, коли $\text{Conc}(A) \in \bar{\varphi}$ для якогось $B' \in \text{Sub}(B)$ у формі $B_1'', \dots, B_n'' \Rightarrow \varphi$. Міркування A протилежно спростовує міркування B тоді і тільки тоді, коли $\text{Conc}(A)$ протилежний φ .

Міркування A *підриває* (undermines) міркування B (через φ) тоді і тільки тоді, коли $\text{Conc}(A) \in \bar{\varphi}$ для якогось $\varphi \in \text{Prem}(B)$ (за виключенням аксіом). Міркування A протилежно підриває міркування B тоді і тільки тоді, коли $\text{Conc}(A)$ протилежний φ або якщо φ є припущенням.

У неформальній репрезентації перший різновид атаки можна охарактеризувати як атаку на саме відношення виводу. Г. Праккен пропонує розглядати це як ситуацію часткового розходження точок зору, коли опонент "каже, що існує якась виняткова ситуація, в якій правила нестроного виводу не можуть бути застосовані без виведення протилежного висновку" [103, с. 101].

Другий різновид атаки, в такому разі, буде прикладом ситуації повного розходження точок зору, коли опонент не лише критикує міркування пропонента, але й пропонує інший висновок з застосуванням такого ж правила виводу.

Третій вид атаки спрямовується на атомарну формулу, яка входить до засновків міркування, яке критикується. Так само як об'єктом підсікаючої атаки не може бути строге правило, так і об'єктом підриваючої атаки не може бути аксіома.

Аналогічні атаки можна зустріти також у межах традиційної логіки, де критику міркування можна вести за трьома напрямками: критикувати засновки, критикувати висновки або критикувати форму, тобто саме відношення виводу.

Як було зазначено, головним відношенням в *ASPIC+* виступає не атака, а поразка, яка визначає успіх кожної атаки. Для цього необхідно розширити аргументаційну теорію, яка до цього складалася лише з аргументаційної системи AS. Г. Праккен доповнює її також базою знань KB та відношенням упорядкування \preceq , яке стосується усієї множини міркувань, які можна вивести з KB.

Міркування A успішно *спростовує* (rebuts) міркування B якщо A спростовує B через B' і або A протилежно спростовує B' , або $A \not\prec B'$.

Міркування A успішно *підриває* (undermines) міркування B якщо A підриває B через φ і або A протилежно підриває B , або $A \not\prec \varphi$.

Упорядкування визначає пріоритет між різними міркуваннями у тих місцях, де вони суперечать одне одному. Виходячи з цього зрозуміло, чому у відношення підсікання немає спеціального визначення поразки: воно не пропонує висновку, який би суперечив міркуванню пропонента.

ASPIC+ пропонує формальний інструментарій, який, хоч і базується на підході Ф.М. Данга, але більш зосереджений на процесі аргументації як критики міркувань, що підкреслюється деталізацією різних правил виводу та різних видів атак. У Тулузо-Ліверпульському варіанті формалізації головна увага зосереджується на інших характеристиках аргументації, а саме на агенті, який бере участь у цьому процесі.

Формалізація Тулузо-Ліверпульської групи. На основі концепції Ф.М. Данга виникає ще один підхід, який збагачує запропоновану ним формалізацію інструментарієм з формальної діалектики. Г. Праккен називає групу дослідників, які працюють в межах цього підходу, Тулузо-Ліверпульською групою. Самі дослідники (серед яких С. Парсонс, Д. Вулдрідж та інші) зазвичай називають свої дослідження формальними мульти- або інтерагентними діалогами [див. 89, 97, 98, 99].

Як основа пропонуються такі поняття:

\mathcal{L} – пропозиційна мова, в межах якої відбувається діалог;

Σ – можливо суперечлива множина формул пропозиційної мови, незамкнена щодо відношення логічного слідування.

З них формується пара $A = (H, h)$, яка і становить собою міркування (A), де:

H – це підмножина або сукупність підмножин Σ ;

h – висловлювання пропозиційної мови \mathcal{L} .

H виконує роль підтримки (support) міркування A , а h – висновку (conclusion) міркування A .

На цьому етапі істотних відмінностей від попередніх підходів немає: міркування складається з підтримки та висновку, і формулюється заданою мовою. Відмінності починаються далі.

Так, замість атаки у Ф.М. Данга або поразки в *ASPIC+*, у концепції Тулузо-Ліверпульської групи головним відношенням виступає підсікання (undercut). Воно формулюється таким чином: міркування A_1 вважається підсіченим тоді і тільки тоді, коли існує інше міркування A_2 , висновком якого є заперечення одного з елементів підтримки A_1 .

На цьому етапі важливо уникнути термінологічної плутанини. Незважаючи на спільну назву, відношення підсікання у *ASPIC+* та Тулузо-Ліверпульської групи має зовсім різний характер.

У першому випадку воно використовується для атаки на саме правило виводу, що лежить в основі аргументації.

У другому воно призначене для позначення атаки на конкретний аргумент, який складає підтримку міркування. У *ASPIC+* така атака називається підриванням і передбачає попереднє упорядкування. У Тулузо-Ліверпульській групі для цього використовується відношення переваги (preference).

Аргументаційна система (AS) визначається саме цими трьома елементами і формально записується таким чином:

$$AS = \langle A(\Sigma), \text{Undercut}, \text{Pref} \rangle.$$

До цієї системи додається поняття множини прийнятних міркувань S , яка визначається як така мінімальна несуперечлива сукупність формул, яка здатна

захистити кожен зі своїх елементів. Це значить, що використовується визначення прийнятної множини з формалізації Ф.М. Данга.

Головною особливістю Тулузо-Ліверпульського підходу є збагачення формалізації Ф.М. Данга інструментарієм формальної діалектики. Для цього процес аргументації розглядається як діалог між двома агентами, які традиційно позначаються як P (Pro) та C (Contra). У кожного з них є власна можливо суперечлива множина формул Σ_p та Σ_c , закрита для опонента. Також у кожного з них є власне поле зобов'язань (CS_p та CS_c відповідно), до якого мають доступ усі учасники діалогу. Туди вносяться всі твердження, висловлені агентами під час діалогу.

Дії учасників діалогу обмежуються декількома операціями: *ствердити* (assert), де агент додає до свого поля зобов'язань певне твердження або множину тверджень; *прийняти* (accept), де агент приймає твердження або множину тверджень, висловлених опонентом; *оспорити* (challenge), де агент вимагає від опонента навести розгорнуті засновки до висловленого ним твердження; *запитати* (question), де агент дізнається про наявність або відсутність у опонента певного твердження, та *відмовити* (reject). У доробку, представленому цим підходом, ці локуції мають таке стандартне формальне вираження:

ствердити(p), де p – будь-яка формула мови \mathcal{L} . Постулюється з метою надання інформації. Змінює поле зобов'язань промовця, додаючи туди формулу p , залишає без змін поле зобов'язань слухача. Формально зміна поля зобов'язань учасників відображається таким чином:

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \cup \{p\} \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C).$$

ствердити(S), де S – множина формул \mathcal{L} , яка являє собою підтримку міркування. Змінює поле зобов'язань промовця, додаючи туди множину формул S , залишає без змін поле зобов'язань слухача. Формально зміна поля зобов'язань учасників відображається таким чином:

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \cup S \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C).$$

прийняти(p), де p – будь-яка формула мови \mathcal{L} . Зміна поля зобов'язань формально позначається як

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \cup \{p\} \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C).$$

прийняти(S), де S – будь-яка множина формул мови \mathcal{L} . Зміна поля зобов'язань формально позначається як

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \cup S \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C).$$

оспорити(p), де p – будь-яка формула мови \mathcal{L} . Зміна поля зобов'язань формально позначається як

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C).$$

запитати(p), де p – будь-яка формула мови \mathcal{L} . Зміна поля зобов'язань формально позначається як

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C).$$

Цей перелік локуцій майже повністю збігається з діалектичною грою **H** Ч. Гембліна за тим виключенням, що тут відсутня операція No, яка видаляє певне твердження з поля зобов'язань. Натомість пропонується або ствердження певної формули, або ствердження її заперечення, або ствердження невизначеності.

Додатково ця система збагачується поняттям про різні моделі поведінки агентів. Дослідниками пропонуються три моделі ствердження та три моделі прийняття під час діалогу.

Серед позицій ствердження виокремлюють *впевненого* (confident) агента, який стверджує будь-яку пропозицію p , для якої здатен побудувати міркування (S, p) ; *обережного* (careful) агента, який стверджує пропозицію p в тому випадку, коли він здатен побудувати для неї міркування (S, p) , але не може побудувати сильніше міркування для її заперечення $\neg p$; та *вдумливого* (thoughtful) агента, який стверджує пропозицію p лише в тому випадку, коли здатен побудувати для неї прийнятне міркування (S, p) . Прийнятним є те міркування, яке належить до множини прийятних міркувань, яка була визначена вище.

На перших стадіях розвитку цієї формалізації виокремлювалися лише дві моделі ствердження: *впевнена* та *вдумлива*, проте заради симетрії з позиціями прийняття аргументів додали *обережного* агента. Формалізацію можливо розширити до *бездумного* (thoughtless) агента, який би стверджував будь-яку пропозицію, яку він знайде у власній базі знань, проте змістовно це не буде

відрізнитися від дій впевненого агента і не збагатить виразних можливостей концепції.

Ставлення до прийняття тверджень опонента також виражається трьома моделями поведінки: *довірливий* (credulous) агент приймає будь-яке твердження p , для якого наведене міркування; *обачний* (cautious) агент приймає будь-яке твердження p в разі якщо він не здатен побудувати сильніше міркування для твердження $\neg p$; *скептичний* (skeptical) агент приймає лише те твердження p , для якого побудована прийнятне міркування.

Їх також можна збагатити *допитливим* (querulous) агентом, який би задовільнився лише в тому разі, якщо для всіх аргументів, що підтримують твердження опонента, були б побудовані власні аргументи і так ad infinitum, але це також змістовно не збагачує формалізацію, фактично дорівнюючи діям скептичного агента.

Такий підхід є цікавою видозміною семантик прийняття аргументації, пропонованих Ф.М. Дангом. Попри те, що в обох випадках суб'єктом виступає раціональний агент, формалізація Ф.М. Данга цікавиться не самим агентом, а семантикою, в межах якої формалізується аргументація. А значить, що кожна схема прийняття аргументації передбачає зміну не агента, а семантики, в якій відбувається аргументація (яка, нагадаємо, для Ф.М. Данга є різновидом логічного програмування).

Тулузо-Ліверпульський підхід натомість для диференціації стратегій прийняття аргументації пропонує змінювати не систему, в якій відбувається діалог, а характеристики агентів. Це робить формалізацію значно простішою для неформального вираження з точки зору теорії аргументації. Окрім того, це дозволяє збагатити агента не лише власною поведінкою, але і відкриває можливості для його подальшого ускладнення, наприклад, створення його власної мети у діалозі, його бажань та переконань.

ВИСНОВКИ

Третій розділ був присвячений визначенню поняття формалізації та аналізу головних підходів до формалізації аргументації з метою виокремлення ключових рис, необхідних для формалізації поняття контексту.

На основі впливових праць у цьому напрямі, були виокремлені п'ять значень слова "формальний": як такий, що позначає платонівську форму; як такий, що побудований за певними граматичними та синтаксичними правилами; як такий, що побудований за певними регулятивними правилами; як нормативний, тобто такий, що протистоїть дескриптивному; як суто логічний, тобто такий, що не пов'язаний з матеріальними компонентами.

Виходячи з предмету нашого дослідження, було вирішено використовувати лише ті системи, що є формальними у четвертому значенні. Це, однак, не виключає того, що вони можуть бути формальними і в інших значеннях. Так, розглянуті ігри *H* та *PPD* є формальними одночасно у другому, третьому, четвертому та п'ятому значеннях.

Аналіз двох наведених ігор дозволив визначити головні риси діалогових ігор: множину учасників (агентів), що мають власне поле зобов'язань, та сукупність правил, які регулюють поведінку агентів у діалозі, визначають дозволені ходи та фіксують зміни поля зобов'язань після цих ходів. Було зроблено висновок, що діалогові ігри є найбільш перспективним напрямом формалізації контексту аргументації через їхній динамічний, діалектичний та комунікативний компоненти.

З метою збагатити виразність формально-діалектичної діалогової гри були розглянуті підходи до формалізації аргументації в межах теорій штучного інтелекту та мульти-агентних систем. Увагу було зосереджено на трьох прикладах: аргументаційна система Ф.М. Данга, перша у своєму роді; *ASPIC+*; та формалізація Тулузо-Ліверпульської групи. Головний інтерес для нашої роботи становлять останні два підходи, оскільки саме їхній інструментарій дозволяє збагатити формально-діалектичні діалогові ігри.

ASPIC+ пропонує формалізацію, яка уможлиблює різні варіанти критики аргументації: критику форми, критику засновків та критику висновку. Ці компоненти розширюють можливості учасників суперечки, які знаходяться у діалозі переконання.

Тулузо-Ліверпульська група поєднує аргументаційну семантику Ф.М. Данга з формально-діалектичними діалоговими іграми, одночасно з цим ускладнюючи характеристику агента. Саме в межах цього підходу найбільш продуктивно відбувається робота з контекстами аргументації, оскільки запропоновані ними формалізми дозволяють виразити більш складні контексти діалогу, які потребують не лише логічної складової, але і матеріальної. Прикладами таких діалогів є переговори або обговорення з типології Волтона-Краббе.

РОЗДІЛ 4. ДІАЛОГОВІ ПРОТОКОЛИ ЯК СПОСІБ МОДЕЛЮВАННЯ КОНТЕКСТІВ АРГУМЕНТАЦІЇ

Цей розділ дисертаційного дослідження присвячений аналізу спроб формалізації поняття контексту аргументації та оцінці їхніх виразних можливостей та обмежень. Для цього будуть розглянуті наявні формальні репрезентації окремих типів діалогу з типології Волтона-Краббе, та запропоновані власні ідеї щодо можливостей формалізації поняття контексту в прагма-діалектиці.

4.1. Методологічні передумови формалізації контекстів

До того, як розглянути конкретні приклади формалізації різних типів діалогів, варто в цілому окреслити інструментарій що дозволяє це робити. У попередньому розділі були проаналізовані системи, що дозволяють формалізувати діалог переконання: *H*, *PPD*, *ASPIC+*. Проте, для формалізації інших типів діалогу їхніх виразних можливостей недостатньо. Саме тому системи, що підтримують формалізацію різних типів діалогу, потребують подальшого ускладнення.

Особливістю таких систем є наявність мета-рівня, на якому задаються не правила окремого діалогу, а правила самої аргументаційної системи, до яких належать, наприклад, правила відкриття та закриття діалогів різного типу. Натомість правила конкретного типу діалогу визначаються діалоговим протоколом. Розроблена формальна система підтримує різні діалогові протоколи. Це дозволяє переходити від одного типу діалогу до іншого, не змінюючи систему.

Така ситуація найточніше відповідає ситуації реальної аргументації, де в межах однієї суперечки може відбуватися перехід між різними типами діалогу. Д. Волтон та Е. Краббе у своєму доробку називали цей процес діалектичними зсувами, і система, що має мета-рівень, дозволяє формально репрезентувати цей компонент їхньої типології.

В межах цього розділу ми охарактеризуємо дві формальні системи: діалогові фрейми (dialogue frames) К. Ріда, що є першою спробою імплементації типології Волтона-Краббе до формальних систем аргументації; та діалоговий каркас (dialogue framework) П. МакБерні та С. Парсонса, який здається нам більш гнучким та цікавим інструментом для формалізації контекстів.

Після цього ми розкриємо проблемність визначення поняття діалогового протоколу та визначимо, яке саме з цих визначень більше підходить для виразу різних контекстів аргументації.

Охарактеризувавши поняття діалогового протоколу, ми проаналізуємо протоколи для формалізації різних типів діалогу з типології Волтона-Краббе. На основі їхньої критичної оцінки буде зроблений висновок щодо можливостей застосування такого інструментарію для формалізації прагма-діалектичного розуміння контексту.

У нашому аналізі наявних формалізацій ми будемо звертатися лише до тих формальних систем, що підтримують різні типи діалогу, оскільки метою нашого дисертаційного дослідження є саме дослідження контексту. Такі системи, як *CAS* (Carneades Argumentation System), у розробці якої брав участь сам Д. Волтон [див. 134], або *Perseus*, розроблений польськими науковцями на чолі з К. Буджинською (K. Budzyńska) [див. 55, 56], та інші формальні системи, що не підтримують різні типи діалогів, нами розглядатися не будуть.

4.2. Формалізація типології діалогів Волтона-Краббе: можливості та обмеження

Діалогові фрейми К. Ріда.

Як зазначалося, типологія Волтона-Краббе надійно ствердилася як найперша та найбільш впливова класифікація контекстів аргументації, тому з появою інтересу до формалізації аргументації з боку дослідників штучного інтелекту саме вона отримала формальне вираження. Перша спроба її формалізації була запропонована К. Рідом у праці "Діалогові фрейми у комунікації агентів" ("Dialogue Frames in Agent Communication") [109].

Діалоговий фрейм визначається як кортеж з чотирьох елементів: (1) типів діалогу, (2) тем діалогу, (3) учасників діалогу і (4) висловлювань, якими обмінюються учасники. При цьому кожне висловлювання являє собою пару з твердження та його підтримки. Діалоговий фрейм певного типу ініціюється послідовністю *запит-прийняття* (propose-accept) і закінчується поступкою або прийняттям теми одним з агентів залежно від особливостей конкретного типу діалогу.

Формально це записується таким чином:

$$F = \langle \langle t, \Delta \rangle \in D, \tau \in \Delta, \{u_{x_0 \rightarrow y_0}^0, \dots, u_{x_n \rightarrow y_n}^n\} \rangle, \text{ де}$$

- F – це діалоговий фрейм;
- t – це тип діалогу;
- D – це множина типів діалогів;
- τ – це тема діалогу;
- x_0 та y_0 – це учасники діалогу;
- $u_{x_i \rightarrow y_i}^i$ – це i -те висловлювання між агентами-учасниками, де x_i –

автор висловлювання.

Незважаючи на піонерський статус, запропонований підхід мав низку недоліків, які де в чому збігалися з недоліками самої типології Волтона-Краббе.

Як зазначалося, одним з головних пунктів критики цієї типології з боку Ф. ван Емерена був її невизначений характер, який з одного боку був нормативним, з іншого – мав значний відтінок дескриптивності. Порівняємо це з зауваженнями П. МакБерні та С. Парсонса щодо концепції К. Ріда: "Його формалізм, хоча й надзвичайно гнучкий, є дескриптивним і не генеративним; діалогові фрейми аналогічні записам на плівку людських розмов замість того щоб бути правилами синтаксису та семантики, які використовують люди в записаних розмовах" [91, с. 321].

Обидва зауваження, авторами яких є науковці з різних галузей знання, підкреслюють одну і ту саму властивість, яку поділяють типологія Волтона-Краббе та її формалізація за допомогою діалогових фреймів – непотрібна

дескриптивність. Це не є недоліком для неформальної логіки, яка працює з аналізом прикладів реальної аргументації і визначає свою успішність перш за все можливостями проаналізувати готову аргументацію, тобто виконати дескриптивну функцію.

Але як підхід Волтона-Краббе, так і формалізація К. Ріда претендують на нормативний характер, який дозволив би будувати аргументацію за певними заданими правилами. Особливо актуально це для дослідників у царині мульти-агентних систем, які зацікавлені в тому, щоб навчити агентів аргументувати як люди, а не просто формально записати визначені Д. Волтоном та Е. Краббе приклади різних типів діалогу. Саме це спонукало П. МакБерні та С. Парсонса імплементувати типологію Волтона-Краббе в мульти-агентні системи іншим чином.

Діалоговий каркас П. МакБерні та С. Парсонса.

Для формалізації вони пропонують тришаровий формалізм, який отримав назву "діалоговий каркас", або "діалоговий фреймворк" [див. 89].

Перший шар отримав назву "*тематичний*" (topic layer). Він складається з висловлювань, виражених певною формалізованою мовою \mathcal{L} , щодо яких відбувається аргументація. Теми можуть стосуватися як об'єктів реального світу, так і певних станів. Окрім того, мова логіки \mathcal{L} може окрім маленьких латинських літер p, q, r, s , що позначають пропозиційні змінні, підтримувати також темпоральні або деонтичні модальні оператори.

Другий шар отримав назву "*діалоговий*" (dialogue layer). У ньому і відбувається моделювання різних типів діалогів, запропонованих типологією Волтона-Краббе. З цією метою для кожного з них формуються різні компоненти, серед яких виокремлюють (1) правила ініціації діалогу, (2) дозволені локуції, (3) правила комбінації висловлювань, (4) зобов'язання та (5) правила завершення діалогу.

На першому з цих етапів визначається тип діалогу.

На другому – легальні діалогові ходи у визначеному типі діалогу.

На третьому – необхідні умови використання локуцій (наприклад, заборона заперечення якогось факту одразу після його ствердження або вимога використати локуцію пояснення одразу після критики або питання з боку опонента).

На четвертому – встановлюються функції приписування зобов'язань учасникам діалогу.

На п'ятому – визначаються умови, виконання яких завершує діалог.

Кожен з цих компонентів діалогу змінюється залежно від того, який тип діалогу був обраний на етапі ініціації дискусії. Наприклад, діалог переконання буде автоматично завершено після того як або пропонент забере назад своє початкове твердження, або опонент зніме зауваження щодо твердження. Іншим прикладом може бути заборона локуцій ствердження для одного з учасників діалогу пошуку інформації в разі якщо один агент зосереджений виключно на здобутті нової для себе інформації.

Третій шар називається "*контрольним*" (control layer) і складається з трьох компонентів: (1) атомарні типи діалогів, (2) контрольні діалоги та (3) комбінації діалогів.

Перший компонент, подібно до множини D у діалогових фреймах К. Ріда, визначає можливі типи діалогів. Як і К. Рід, П. МакБерні та С. Парсонс не беруть до уваги еристичний діалог, формалізуючи п'ять інших типів.

Другий компонент визначає правила та дозволені локуції метадіалогу, в межах якого починаються та завершуються діалоги різного типу (тобто перший та останні етапи діалогового шару) а також приймається рішення про завершення самого контрольного діалогу.

Третій компонент охоплює можливі комбінації між атомарними діалогами, серед яких автори виокремлюють ітерацію, послідовність, паралелізацію, включення і тестування.

Контрольний шар виступає головною відмінністю між концепцією діалогових фреймів К. Ріда та діалоговим фреймворком МакБерні-Парсонса, оскільки у першому формалізмі рішення про ініціацію, завершення та включення

діалогів були елементами самих діалогів, в той час як другий формалізм передбачає локуцію *PROPOSE_RETURN_CONTROL* для того щоб перенести це на окремий програмний шар, присвячений метадіалоговим питанням.

П. МакБерні та С. Парсонс виокремлюють п'ять різновидів діалогових комбінацій:

1. Ітерація (iteration). Якщо G – це діалог, то G^n – діалог, який складається з n -кратного повторення G , кожен випадок доводиться до нормального завершення.

2. Секвенування (sequencing). Якщо G та H – діалоги, то $G;H$ – це діалог, який складається з виконання G до нормального завершення і потім негайного виконання H .

3. Паралелізація. (parallelization) Якщо G та H – діалоги, то $G \cap H$ – діалог, який складається з виконання G та H одночасно, допоки обидва не будуть нормально завершені.

4. Вбудовування (embedding). Якщо G та H – діалоги, а $\Phi \subseteq M^1 \times M^2 \dots \subseteq \Theta^G \times \Theta^G$ – це послідовність дозволених локуцій у G , то $G[H|\Phi]$ – це діалог, який складається з виконання G допоки Φ не буде виконаний, після чого він миттєво переключається на діалог H , який виконується до завершення, слідом за чим діалог G негайно продовжується з місця, на якому він був перерваний, і продовжується до нормального завершення. У час між початком та завершенням діалогу G , він залишається відкритим.

5. Тестування (testing). Якщо p – це правильно побудована формула у мові \mathcal{L} , то $\langle p \rangle$ – це контрольний діалог, який полягає у тестуванні істинності p . Якщо виявляється, що p є хибним, то відкритий наразі діалог на найнижчому рівні вбудовування (або діалоги, якщо відкриті паралельні діалоги) негайно завершується. В іншому випадку діалог продовжується.

Незважаючи на це, обидва підходи досить близькі і схожі в своєму прагненні сформулювати найзагальнішу канву для праці з різними типами діалогів. Сама ж праця проявляється у формулюванні діалогових протоколів, які і визначають особливості формалізації кожного з типів контексту.

Поняття діалогового протоколу.

У статті "Формальна загальна установка для діалогових протоколів" ("A Formal General Setting for Dialogue Protocols") Л. Амгуд, С. Белаббес і Х. Праде дають таке визначення: "Протокол – це множина правил, які регулюють поведінку взаємодіючих агентів для того щоб створювати діалоги. Вони визначають, наприклад, множину мовленнєвих актів, дозволених у діалозі, і дозволені відповіді на них" [41, с. 13].

Дослідники виокремлюють сім параметрів, які визначають діалоговий протокол: (1) мова логіки; (2) множина мовленнєвих актів; (3) множина агентів; (4) функція відповіді; (5) змінна, яка визначає можливість повернення до попередніх тверджень; (6) функція чергування та (7) функція визначення кількості дозволених тверджень за свій хід.

1. Мова логіки (\mathcal{L}) використовується учасниками діалогу. Нею формулюються правильно побудовані формули, множина яких позначається $Wff(\mathcal{L})$, та міркування, множина яких позначається $Arg(\mathcal{L})$. Дослідники зазначають, що існує декілька визначень того, що таке міркування і спрощують його до "приводу вірити твердженням".

2. Множина мовленнєвих актів, або локуцій (позначається SA) складається з усіх можливих тверджень, які може висловити агент.

3. Множина агентів (Ag) складається з елементів $\{a_1, \dots, a_n\}$, кожен з яких позначає учасника діалогу.

4. $Reply: SA \rightarrow 2^{SA}$ називається функцією відповіді. Вона відображає множину можливих локуцій у множину очікуваних відповідей. Наприклад, у протоколі, запропонованому у статті "Механіка деяких формальних інтер-агентних діалогів" ("The mechanics of some formal inter-agent dialogues") [100], передбачається, що на локуцію *запитати*(p) можливі лише три відповіді: *ствердити*(p), *ствердити*($\neg p$) або *ствердити*(U). Останнє означає, що агент з якоїсь причини не може дати відповідь на запитання.

5. $Back \in \{0,1\}$ позначає змінну, яка фіксує можливість повернення до попередніх тверджень. Якщо $Back = 1$, це означає, що агентам дозволено

повертатися до попередніх ходів, або для того щоб змінити своє попереднє твердження, або щоб відповісти на локуцію опонента. Якщо $\text{Back} = 0$, це означає, що агенти можуть відповідати лише на попередні локуції і не можуть змінювати висловлені твердження.

6. Функція чергування $\text{Turn}: T \rightarrow \text{Ag}$ визначає чергування ходів агентів, де $T = \{t_1, \dots, t_k, \dots \mid t_i \in \mathbb{N}, t_i < t_{i+1}\}$. Переважна більшість протоколів передбачає, що агенти ходять по черзі, але дослідники вказують на можливість інших зразків.

7. $N_Move: T \times \text{Ag} \rightarrow \mathbb{N}$ – це функція, яка визначає, скільки діалогових ходів може зробити кожен з агентів під час своєї черги. Наприклад, у разі, якщо йому дозволяється висловити більше одного твердження, він може одночасно ствердити висловлювання та одразу надати аргументи на його користь.

Цих характеристик достатньо, щоб створити діалог, але недостатньо, аби диференціювати між різними його типами. Для цього дослідники окрім семи характеристик протоколу пропонують також розрізняти предмет діалогу та його мету.

Предметом діалогу є $\varphi \in \text{Wff}(\mathcal{L})$ або $\varphi \in \text{Arg}(\mathcal{L})$, де $\text{Wff}(\mathcal{L})$ – це множина правильно побудованих формул у мові \mathcal{L} , а $\text{Arg}(\mathcal{L})$ – множина міркувань. Залежно від цього визначається і мета діалогу.

Метою діалогу завжди є приписування певного значення $v(\varphi)$ до предмету діалогу. У разі якщо предметом діалогу є $\varphi \in \text{Wff}(\mathcal{L})$, значення обирається з певного діапазону V , в іншому випадку $v(\varphi)$ приймає значення прийнято (accepted), відхилено (rejected) та невизначено (undecided).

"Природа діапазону V залежить від типу діалогу. Наприклад, предмет діалогу перемовин з метою обрати час та місце для організації зустрічі буде мати значення з $V_1 \times V_2$, де V_1 – це множина дат, а V_2 – множина місць. Предмет діалогу дослідження з метою спитати вік президента отримає значення з множини віку V_1 . Щодо діалогів переконання, чия мета полягає у приписуванні значення прийнятності до міркування, можливі значення це "прийнято", "відхилено" та "невизначено"[41, с. 17].

Проте, наведені характеристики – не єдиний можливий підхід до узагальнення поняття діалогового протоколу.

У своїй праці "Формальні системи для діалогу переконання" ("Formal systems for persuasion dialogue") Г. Праккен пропонує визначення головних елементів діалогової системи, одним з яких виступає протокол. Він пише, що протокол "специфікує дозволені ходи на кожному етапі діалогу" [106, с. 167]. Це відповідає функції Reply, виокремленій у вищенаведеній класифікації.

Дослідник також пропонує виокремити у протоколі функцію чергування та функцію завершення. Причому хід визначається ним як "максимальна послідовність дій в діалозі, які виконує один і той самий гравець" [106, с. 168], що включає не лише функцію Turn з визначення Л. Амгуд, С. Белаббес і Х. Праде, але і N_Move.

Але найбільш суперечливою частиною визначення протоколу у розглянутих працях є сам статус протоколу. Фактично, Г. Праккен зводить поняття протоколу до трьох функцій, Reply, Turn та N_Move, а логічну мову та множину учасників (агентів) виносить за межі протоколу, включаючи їх до складу діалогової системи. У той же час Л. Амгуд та інші у своїй праці явно відносять ці характеристики саме до протоколу (π), формально характеризуючи його як кортеж:

$$\pi = \langle \mathcal{L}, SA, Ag, Reply, Back, Turn, N_Move \rangle.$$

Ці відмінності дозволяють Г. Праккену стверджувати про наявність двох поглядів на те, чи повинен діалоговий протокол регулювати поведінку агента.

"Можна сперечатися з приводу того, чи правила щодо поведінки агентів повинні бути частиною протоколу, чи лише частиною евристики учасника.

Згідно з одним підходом, діалоговий протокол повинен лише забезпечувати послідовність діалогів; згідно ж з іншим, він повинен також забезпечувати раціональність агентів, що беруть участь у діалозі.

Другий підхід дозволяє правилам протоколу регулювати внутрішню базу переконань агента і тому такі протоколи не мають спільної семантики. Перший підхід не дозволяє таких правил протоколу і натомість вивчає поведінку агента

щодо ствердження та прийняття як проблему інтеракції між діалоговою системою і стратегіями та евристикою учасника" [106, с. 174].

Прихильниками першого підходу є Д. Волтон та сам Г. Праккен. Прихильниками другого є представники Тулузо-Ліверпульської групи. Це питання є досить цікавим з теоретичної точки зору, оскільки безпосередньо пов'язане з визначенням ролі контексту в аргументації. Детальніше про поняття діалогового протоколу можна прочитати у статті "Діалогові протоколи як спосіб моделювання контекстів аргументації" [25].

Теоретичні наслідки визначення поняття діалогового протоколу.

Як було зазначено, типологія Волтона-Краббе визначає контекст за допомогою трьох елементів: мети діалогу, мети учасників та стартової позиції. І зазначена розбіжність у визначенні діалогового протоколу відповідає одному з цих трьох елементів, а саме меті учасника.

Якщо виносити особисту евристику учасника діалогу за межі протоколу, ми не маємо можливості повністю відтворити якийсь з типів контексту, оскільки позбавлені інструментів, щоб примусити учасника мати певну мету. Тим не менш, це не заважає Д. Волтону та Г. Праккену намагатися формально відтворити окремі контексти, зокрема діалог переконання.

Це піднімає питання, яке до цього у аналізі теоретичних проблем, пов'язаних з типологією Волтона-Краббе, не поставало. А саме, якщо ми можемо відтворити один з типів контексту без одного з його елементів, то чи є він взагалі необхідним для характеристики цього контексту? Таким чином, якщо ми можемо формалізувати діалог лише за допомогою фіксації його мети та стартової позиції, чи потрібно взагалі використовувати мету учасників як один з характеризуючих елементів різних контекстів?

На нашу думку, переконливою відповіддю на це питання буде той факт, що підхід Тулузо-Ліверпульської групи дозволяє формалізувати значно більшу кількість контекстів діалогу, ніж формальні системи прихильників першого підходу. Останні зосереджуються переважно на діалозі переконання, який доволі

адекватно може бути заданий навіть у межах формальної діалектики, без застосування аргументаційної семантики.

Діалогові протоколи для пошуку інформації, дослідження та переконання.

Для ілюстрації останньої тези розглянемо діалогові протоколи, які пропонуються в межах прихильників другого підходу для формалізації різних типів діалогу. Формальний інструментарій, який буде для цього використовуватися, був описаний у попередньому розділі дисертаційного дослідження.

Протокол для діалогу пошуку інформації виглядає таким чином:

1. A запитує(p).
2. B відповідає *ствердити*(p), *ствердити*($\neg p$) або *ствердити*(U), де U – показник того, що B з якоїсь причини не може дати відповідь.
3. A або приймає відповідь B , якщо це дозволяється його рівнем довірливості, або намагається *оспорити*(p). У разі якщо B відповів U , діалог автоматично завершується, не виконавши поставленої мети.
4. B відповідає на виклик *ствердити*(S), де S – це підтримка міркування, яке стало об'єктом локуції опонента.
5. Діалог повертається на третій крок для кожної пропозиції, допоки всі твердження не будуть прийняті пропонентом A .

Варто зазначити, що до цих правил додається ще обов'язкова умова, що пропонент A не може мати у власному полі зобов'язань формулу p , яка стає предметом діалогу. A , окрім того, не може мати жодного міркування, висновком якого є p або $\neg p$.

Як можна побачити, після *запиту* на першому кроці, A може використовувати лише дві локуції, *прийняти* та *оспорити*. Ці вимоги відображають особливості самого типу діалогу, який характеризується нерівністю розподілу інформації між співрозмовниками: один завжди знає більше, ніж інший, і агент з нестачею інформації прагне отримати знання, якого йому не вистачає.

По-іншому виглядає протокол *діалогу дослідження*:

1. A стверджує($q \rightarrow p$) для якогось q або U .
2. B приймає($q \rightarrow p$), якщо його рівень довірливості йому дозволяє, або оспорує($q \rightarrow p$).
3. A відповідає *ствердити*(S), де S – підтримка міркування для останньої пропозиції, яку оспорював B .
4. Після *оспорення* повторювати крок 2 для кожної пропозиційної формули $s \in S$, замінюючи $q \rightarrow p$ на s .
5. B стверджує(q) або $r \rightarrow q$ для якогось r , або U .
6. Якщо множина міркувань, яка входить до поля зобов'язань обох учасників, містить міркування для p , яке є прийнятним для обох агентів, то спочатку A , а потім B приймають p , після чого діалог успішно завершується.
7. Повертаємося до кроку 5, де змінюємо ролі A та B і замінюємо q на r і r на якусь t .

Як пояснюють самі науковці, "це є, по суті, серією імплікованих діалогів пошуку інформації" [100, с. 8]. Обов'язковою умовою стартової ситуації є відсутність міркування на підтримку p у обох агентів.

Незважаючи на те, що *переконання* є у класифікації Волтона-Краббе найбільш раціональним типом діалогу, у протокольному виразі він складається всього з чотирьох кроків:

1. A стверджує(p).
2. B приймає(p), якщо йому дозволяє цей рівень довірливості, якщо ні, то B стверджує($\neg p$), якщо йому це дозволено, або, в іншому випадку, оспорує(p).
3. Якщо B стверджує($\neg p$), то повертаємося до кроку 2, змінивши ролі агентів і з $\neg p$ замість p .
4. Якщо B оспорує, то:
 - а) A стверджує(S) як підтримку до p ;
 - б) Повертаємося до кроку 2 для кожного $s \in S$.

Цей протокол дозволяє моделювати декілька різновидів діалогу переконання, як з повним, так і з частковим розходженням точок зору. У

першому випадку агенти починають діалог з протилежними пропозиційними формулами p та $\neg p$ у полі зобов'язань, після чого намагаються переконати опонента змінити своє переконання. У другому випадку B не має власного переконання у p або $\neg p$, тому він змушує A викласти підтримку для стверджених на першому кроці формул. Це є, по суті, віддзеркаленням першого типу діалогу з тою різницею, що *оспорити* хоче опонент, а не пропонент.

Переваги та недоліки.

Головною характеристикою розглянутих трьох діалогів є неспіввимірність інформації між учасниками, яка формально виражається у різному полі зобов'язань, з яким агенти починають діалогу.

У діалозі пошуку інформації у пропонента повинна бути відсутня певна формула (або множина формул), яку він хоче знайти у співрозмовника. Якщо співрозмовник нею не володіє, діалог автоматично завершується невдало.

У діалозі дослідження ведеться пошук не просто формули, а антецедента, який би привів до отримання знання про невідомий обом учасникам консеквент. Фактично діалог дослідження моделюється як серія діалогів пошуку інформації, яка успішно закінчується коли у полі зобов'язань одного з учасників знайдеться антецедент до досліджуваних формул.

Переконання ж моделюється як діалог пошуку інформації з оберненими ролями, де неспіввимірність інформації виражається у суперечливих формулах (p у одного агента та $\neg p$ у іншого) або, подібно до пошуку інформації, нестачі інформації в одного з учасників.

Наведені приклади протоколів є умисно спрощеними, і автори розуміють їхню обмеженість. "Головним обмеженням є поведінка множини кроків, притаманних усім діалогам. Один агент стверджує висловлювання p , інший або миттєво його приймає, або кидає йому виклик, після чого стикається з новою множиною висловлювань S . $s \in S$ після цього або поодиноці приймаються, або їм також кидають виклик, і діалог закінчується наприкінці цього кроку або з прийнятими p та S , або без прийнятих p і щонайменше одного s (адже як тільки хоча б одне s відхиляється, діалог повинен завершитися невдачею)" [99, с. 21].

Однак ці діалоги, попри все, схоплюють головні риси різних контекстів з типології Волтона-Краббе та дають основу для їхнього теоретичного осмислення.

Привертає увагу той факт, що за теоретичним визначенням типів діалогу, яке аналізувалося у другому розділі, неспіввимірність інформації між учасниками притаманна лише діалогу пошуку інформації. У той же час у формальному вираженні щонайменше два інші типи діалогів можна задати за допомогою неспіввимірності.

Зазначимо, що вже у розробленій Д. Волтоном та Е. Краббе грі *PPD* така неспіввимірність також мала місце у вигляді попередніх правил заповнення поля зобов'язань, які гарантували, що учасники матимуть різну множину формул, що, у свою чергу, забезпечувало розходження точок зору.

Фактично, формальна репрезентація підкреслює основу майже будь-якої суперечки – усунення розбіжностей в епістемічній характеристиці учасників. Можна сказати, що з такої точки зору процес суперечки спрямований на те, щоб максимально уподібнити її учасників.

Діалогові протоколи для переговорів.

Цей процес можна ще більш ускладнити, якщо звернутися до багатших варіантів формалізації типології Волтона-Краббе. Їх ми знайдемо, якщо розглянемо діалогові протоколи для формалізації діалогу переговорів. Вони розширюють епістемічну базу агента до трьох компонентів: переконання (beliefs), бажання (desires) та наміри (intentions). Скорочено це позначається як BDI.

У розглянутих вище формальних системах єдиними особистими характеристиками агента були (1) його поле зобов'язань, що містило усі висловлювання, які він повинен був захищати, та (2) його характеристики ствердження та прийняття, що визначалися у формальних системах Тулузо-Ліверпульської групи. BDI уподібнює зобов'язання агента до переконань, і додає також його власні бажання та наміри.

Як зазначалося у другому розділі дисертації, однією з головних характеристик такого типу діалогу як переговори є той факт, що лише його учасники визначають прийнятність використовуваних аргументів. Вони діють самі і дозволяють діяти іншому відповідно до своїх інтересів. Терміну "інтерес" неодноразово вживався як Д. Волтоном, так і Ф. ван Еемереном у характеристиці цього типу контексту.

Саме для цього Л. Амгуд та інші, формалізуючи цей різновид контекстів, використовують ускладнену епістемічну базу. Адже інтереси агентів у переговорах можна відобразити як наміри, відповідно до яких учасники діалогу і будуть визначати свою поведінку.

До стандартних локуцій Тулузо-Ліверпульського підходу, викладених у попередньому розділі (с. 138-139), Л. Амгуд, С. Парсонс та Н. Моде додають вимогу та обіцянку. Їм пропонується таке формальне вираження:

вимагати(p), де p – будь-яка формула мови \mathcal{L} . Ця локуція змінює поля зобов'язань агентів таким чином:

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C) \cup \{p\}.$$

обіцяти($p \Rightarrow q$), де p та q – формули мови \mathcal{L} . Формальне вираження зміни поля зобов'язань виглядає таким чином:

$$CS_i(P) = CS_{i-1}(P) \cup \{q\} \text{ і } CS_i(C) = CS_{i-1}(C) \cup \{p\}.$$

Прояснимо, у чому полягає відмінність між цими локуціями та стандартними. На формальному рівні вони додають виголошену формулу не до поля зобов'язань промовця, а до поля зобов'язань слухача, що змушує останнього або погодитися, або відмовитися від неї. Це безпосередньо пов'язано і з теоретичним розумінням цих процесів.

Оскільки єдиним критерієм прийнятності аргументів у діалозі переконання є сам учасник діалогу, то формули, що використовуються у цих локуціях, обираються відповідно до множини намірів обох учасників. "Висловлювання, яке вимагається, відрізняється від висловлювання, яке стверджується, у тому, що воно не може бути доведеним як істинне або хибне. Рішення щодо того, чи

приймати його, залежить від того, як воно пов'язано з намірами слухача" [42, с. 340].

Так само "суб'єктивною" буде і раціональність використання локуції *обіцяти*. "Агент робить обіцянку тоді, коли йому потрібно щось від іншого, і він має щось, що йому не потрібно (тому що ця річ непотрібна для виконання його намірів), що він може запропонувати у відповідь" [42, с. 340].

Цей елемент додатково підкреслює придатність формалізації Тулузо-Ліверпульського підходу для відображення саме цього типу контексту. Так, контроль над агентом не дозволяє розробити для цієї формалізації "публічну" семантику. Однак, як зазначено, оскільки у цьому контексті неможливо визначати істинність або хибність висловлювань, "публічна" семантика поступається місцем залежним від агентів критеріям.

Іншою важливою характеристикою переговорів як окремого типу контексту є його матеріальна спрямованість. Зазначена формалізація прирівнює формули, які стосуються якихось предметів матеріального світу, до зобов'язань, і так само розташовує їх у полі зобов'язань агентів. Проте, нам здається очевидним, що матеріальний компонент не може прирівнюватися до суто епістемічного, тим паче що це виступає однією з суттєвих рис саме цього типу контексту. Через це інтерес викликає інша формалізація переговорів, запропонована Ф. Садрі, Ф. Тоні та П. Торроні у праці "Логічні агенти, діалоги та переговори: абдуктивний підхід" ("Logic agents, dialogues and negotiation: an abductive approach") [113].

Як локуції вони використовують розроблені Л. Амгуд та іншими у межах Тулузо-Ліверпульського підходу та розглянуті вище "*вимагати*", "*обіцяти*", "*прийняти*" та "*оспорити*". Найбільшою відмінністю цієї формалізації буде розширення знань агента (позначається K) до кортежу

$$K = \langle B, \mathcal{R}, J, D, \mathcal{G} \rangle, \text{ де}$$

- B – це переконання агента;
- \mathcal{R} – це наявні ресурси;
- J – це наміри агента;

- \mathcal{D} – це поле діалогу;
- \mathcal{G} – це мета агента.

Частину цих елементів ми вже зустрічали, зокрема переконання та наміри (у формалізації Л. Амгуд та інших) і поле діалогу, що є просто записом усіх попередніх ходів у діалозі. Поясненню мети агента не вистачає точності, оскільки, пояснюючи свою систему, автори спочатку зазначають, що "до \mathcal{J} ми також включаємо мету агента" [113, с. 2], але двома рядками пізніше вказують, що " \mathcal{G} це мета агента" [113, с. 2].

Однак, найбільш цікавим для нас є елемент \mathcal{R} , який позначає ресурси, якими володіють агенти на момент початку діалогу. Він дозволяє залучити до формалізації матеріальний компонент, який був відсутнім у попередній формалізації, та додає виразності. Звичайно, в обмін на це система поступається простотою.

Тут неможливо задати діалоговий протокол простою послідовністю приписів, як це було виражено вище. Натомість він формулюється за допомогою імплікативних виразів, які певним чином визначають поведінку агента. Елементами цих виразів є предикати типу "*володіти*", "*отримати*", "*потребувати*" тощо, які також отримують формальний вираз. Як приклад розглянемо визначення декількох з них.

Предикат "*володіти*" (have) можна визначити таким чином: "агент володіє ресурсом R у момент T тоді, коли він володів ним на початку і відтоді його не віддавав (gave away)". Формальний запис цього визначення буде виглядати як

$$have(R, T) \leftarrow have(R, 0) \wedge 0 < T \wedge \neg[gave_away(R, T_1), 0 < T_1 < T]$$

Набагато складніше виглядає визначення предиката "*потребувати*" (need). "Агент α потребує ресурс R у момент T тоді, коли він знаходиться у списку доступних у \mathcal{J}_α для плану P для досягнення мети G " [113, с. 3]. Автори пропонують такий формальний запис:

$$need(R, P, G, T) \leftarrow intend(I) \wedge plan(P, T) \in I \wedge goal(G) \in I \\ \wedge available(R_s, T) \in I \wedge R \in R_s$$

З використанням наведених предикатів формується діалоговий протокол, який визначає поведінку агентів. Ось так, наприклад, виглядає настанова обґрунтувати власну вимогу на прохання іншої сторони:

$$\begin{aligned}
 & i_am(X) \wedge tell\left(Agent, X, challenge\left(request(give(R))\right)\right) \\
 & \wedge miss(R, Plan, Goal, Missing) \wedge Support \\
 & = \{missing(Missing), plan(Plan), goal(Goal)\} \\
 & \Rightarrow tell(X, Agent, justify(request(give(R)), Support))
 \end{aligned}$$

Прояснимо наведену формалізацію.

- *i_am* – це предикат, що визначає активного агента;
- *tell* означає "говорити";
- *Agent* – "агент";
- *challenge* – "виклик";
- *request* – "вимога";
- *give* – "давати";
- *miss* – "не вистачати";
- *plan* – "планувати";
- *goal* – "мета";
- *support* – "підтримка";
- *justify* – "обґрунтування".

На змістовному рівні ця настанова передбачає, що якщо агент зустрічається з викликом іншої сторони щодо його вимоги якогось ресурсу *R*, він має надати їй як обґрунтування комплекс, який складається з ресурсів, яких йому не вистачає для досягнення мети, плану щодо використання цих ресурсів та, власне, самої мети.

Прокоментуємо наведену формалізацію зі змістовного боку. Одразу ж кидається у вічі її "багатослівність", особливо якщо порівнювати з усіма розглянутими до цього формалізаціями. Лише один цей елемент протоколу залучає 10 предикатів. Кожен з яких вимагає такого ж визначення, яке ми до цього дали для "володіти" та "потребувати".

Таким чином, цей підхід не може похвалитися такою ж лаконічністю, як варіанти, запропоновані в межах Тулузо-Ліверпульського підходу. Однак, в його основі лежить суто логічний інструментарій, який значно менше покладається на інженерну складову штучного інтелекту, ніж інші формалізації.

Діалоговий протокол для обговорення.

Ще одним різновидом контекстів, виокремленим у типології Волтона-Краббе, є контекст обговорення, який також має своє формальне вираження. За визнанням самого Д. Волтона у праці "Пропущені етапи діалогу обговорення для реального застосування" ("Missing Phases of Deliberation Dialogue for Real Applications") [139], лідируючою моделлю формалізації діалогу обговорення у царині штучного інтелекту є розроблена П. МакБерні, Д. Гічкоком та С. Парсонсом система, яка, за першими літерами їхніх прізвищ, отримала назву МНР. Незважаючи на те, що у самого Д. Волтона є до неї зауваження, її важливість для подальших досліджень примушує нас дати їй коротку характеристику.

Характеризуючи діалог обговорення, дослідники виокремлюють три головні його риси, які намагаються репрезентувати запропонованою формалізацією.

По-перше, це фокусування на дії, яку необхідно виконати для розв'язання певної проблеми.

По-друге, відсутність початкового зобов'язання учасників щодо того чи іншого варіанту дій. Вони можуть надавати перевагу тій чи іншій можливості, але не зацікавлені в тому, щоб обрати саме її.

По-третє, це спільна зацікавленість у розв'язанні проблеми, що стала причиною діалогу. Усі ці характеристики більш детально пояснювалися нами у другому розділі цього дисертаційного дослідження.

Дослідники розрізняють вісім стадій діалогу обговорення (звідси і назва статті).

Перша – відкриття, де учасники починають діалог і піднімають питання щодо того, що робити з проблемою.

Друга – інформування, де учасники дискутують щодо бажаних результатів, обмежень щодо можливих дій, перспектив, згідно до яких можна оцінювати пропозиції, та фактів, які мають відношення до цієї тематики.

Третя – пропозиції, де учасники пропонують дії, спрямовані на розв'язання проблеми.

Четверта – розгляд, де учасники висловлюють коментарі щодо дій, запропонованих на попередньому етапі.

П'ята – ревізія, де учасники переглядають задачі, обмеження, перспективи та дії у світлі висловлених на попередньому етапі коментарі.

Шоста – рекомендація, де учасники визначають опцію, згідно з якою будуть діяти, яка потім приймається або відхиляється кожним з учасників.

Сьома – підтвердження, де кожен учасники з учасників підтверджує своє погодження з обраною дією. Як зазначають автори, "ми припускаємо, що всі учасники мають підтвердити своє прийняття рекомендованої опції для нормального завершення діалогу" [94, с. 101].

Восьма, і остання, стадія – завершення, де учасники закривають діалог.

Ці фази, так само як етапи критичної дискусії, є елементами так званого ідеального діалогу. У реальності вони можуть як бути пропущеними, так і змінювати порядок. У формальному вираженні зміна цих етапів не підкреслюється, натомість вони змінюються імпліцитно, залежно від локуцій, висловлених учасниками.

Так само як у формалізації, пристосованій для контексту переговорів, до стандартних локуцій, притаманних формалізаціям Тулузо-Ліверпульської, додаються специфічні. Серед них:

1. *запропонувати* ($propose(P_i, type, t)$), де учасник P_i пропонує висловлювання t як правильний приклад типу $type$, де $type \in \{goal, constraint, perspective, fact, action, evaluation\}$.

Є більш м'яким варіантом вже знайомої локуції *ствердити*, оскільки не вводить запропонований тип (до нього, як видно, може відноситися як дія, так і факт, перспектива, оцінка, мета тощо) до поля зобов'язань жодного з учасників.

Більш того, ця локуція не вимагає жодної відповіді від інших учасників. Фактично, це просто постулювання наявності якогось варіанту, який може допомогти у розв'язанні проблеми. Закріплюється він у полі зобов'язань учасників або вже знайомою локуцією *ствердити*, або ж новою, *виконати* (move).

2. *виконати* ($\text{move}(P_i, \text{action}, a)$), де a – обов'язково якесь висловлювання, що позначає дію.

Умовою цього ходу є наявність цієї дії у попередній історії діалогу, де цю дію хтось запропонував або ствердив відповідними локуціями. На змістовному рівні ця локуція вимагає від інших учасників діалогу рішення щодо того, чи буде запропонована дія a виконана усією групою з метою розв'язання проблеми.

У відповідь на цю локуцію кожен учасник діалогу повинен або ствердити запропоновану дію, або відмовитися від неї. Лише після цього діалог може продовжуватися.

3. *надавати перевагу* ($\text{prefer}(P_i, a, b)$), де a і b – висловлювання, що позначають дії.

Ця локуція означає, що агент, який її висловив, надає перевагу дії a до дії b . Обов'язковою передумовою цієї локуції є ствердження до цього кимось з учасників оцінки, що безпосередньо стосується висловлювань a та b .

4. *попросити обґрунтування* ($\text{ask_justify}(P_j, P_i, \text{type}, t)$), де $\text{type} \in \{\text{goal}, \text{constraint}, \text{perspective}, \text{fact}, \text{action}, \text{evaluation}\}$.

Ця локуція може бути виголошена як відповідь на висловлене кимось ствердження та вимагає від учасника або відмовитися від своїх слів, або переконати інших у тому, що t дійсно є правильним прикладом певного *типу* (type). Причому обґрунтування буде надаватися в окремому діалозі переконання, створеному саме з цією метою. По суті, ця локуція є аналогічною локуції *оспорити*, проте розробленою з урахуванням неконфліктної природи цього типу діалогу.

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі, можна сказати, що формалізація різних контекстів аргументації, представлених у типології Волтона-Краббе відбувається завдяки поєднанню двох компонентів.

Перший – це аргументаційна система, яка задає аргументаційну семантику, що є основою для аргументації. Вона може бути публічною, як, наприклад, у розробленій Г. Праккеном *ASPIC+*, або залежати від агента, як у підході до формалізації представників Тулузо-Ліверпульської групи.

Другий – це діалоговий протокол, який безпосередньо задає різні типи діалогу. Незважаючи на деяку невизначеність у тому, з чого він складається, можна стверджувати, що його головне завдання – регулювати поведінку агентів в діалозі, визначаючи дозволені локуції та відповіді агента на них. Діалоговий протокол має накладатися на певну аргументаційну систему і не може існувати незалежно від неї.

Крім того, проаналізувавши існуючі формалізації різних контекстів аргументації, репрезентованих у типології Волтона-Краббе, можна зробити декілька теоретичних висновків.

По-перше, формальні системи, які регулюють епістемічну базу агента, дають значно більше можливостей для формалізації різних контекстів з типології Волтона-Краббе, оскільки одним з трьох критеріїв розрізнення контекстів є мета агента. Регулювання епістемічної бази агента дозволяє більш точно формалізувати цей компонент типології.

По-друге, основою багатьох діалогових протоколів є встановлена на початку неспіввимірність між учасниками діалогу.

У діалогах пошуку інформації та дослідження це неспіввимірність інформації.

У діалозі переконання цю неспіввимірність можна визначати як інформаційну, так і як неспіввимірність у комплексах вірувань агентів.

У контексті переговорів ця неспіввимірність стосується матеріальних ресурсів, якими володіють агенти.

Це дає теоретикам аргументації новий, більш епістемічний погляд на аргументацію. Згідно з таким поглядом, метою аргументації буде наближення епістемічних комплексів учасників діалогу один до одного.

По-третє, контексти, які включають матеріальні ходи (тобто не є формальними у п'ятому значенні), а саме переговори та обговорення, потребують набагато виразнішої формалізації, ніж інші контексти. Це значно ускладнює процес побудови діалогового протоколу, який має враховувати не лише більшу кількість локуцій, але й визначати використовувані агентами предикати. Одночасно з цим це розширює можливості логіки у формалізації, оскільки в одному з варіантів формалізації переговорів предикати визначаються як імплікативні висловлювання з використанням алфавіту першопорядкової логіки.

4.3. Контексти аргументації в прагма-діалектичних діалогових іграх

На відміну від типології Волтона-Краббе, формалізація прагма-діалектичного поняття контексту – поки що віддалена перспектива. Однією з задач цього дисертаційного дослідження є оцінка можливостей формалізації прагма-діалектичного поняття контексту. І для того, щоб це зробити, необхідно спочатку проаналізувати наявні спроби формалізувати прагма-діалектику. Після того на основі аналізу формалізацій контекстів з типології Волтона-Краббе можна зробити висновок про можливість розширення прагма-діалектичних формальних систем для включення поняття контексту.

Прагма-діалектичні формальні системи Е. Краббе та Д. Віссера.

Незважаючи на те, що праця з формалізації аргументації ведеться вже більше 20 років, лише у 2016 з'явилися перші спроби формалізувати саме прагма-діалектичний підхід до аргументації. Йдеться про дві статті, присвячені спробам формалізувати прагма-діалектичну критичну дискусію. Перша була запропонована Е. Краббе у статті "Формалізація критичної дискусії" (Formalization of Critical Discussion) [81], друга – Д. Віссером у статті "Мовленнєві акти у діалогово-ігровій формалізації критичної дискусії" (Speech Acts in a Dialogue Game Formalization of Critical Discussion) [126]. Метою обох

статей було створення інструментарію для формального моделювання прагма-діалектичної критичної дискусії.

Обидва науковця у своїх спробах формалізувати критичну дискусію обрали діалогову гру. Суттєвою спільною рисою цих підходів, яка відрізняє їх від інших формалізацій, є наявність двох тестів, або процедур, які працюють як функції, областю значення яких є множина $\{1,0\}$, де 1 позначає успішну перевірку, а 0 – невдалу.

Перший тест називається "*процедура інтерсуб'єктивної ідентифікації*" (intersubjective identification procedure, або ІІР). Його метою є встановлення тотожності висловлювання, щодо якого була проведена ця перевірка, якомусь висловлюванню з множини тих, які були визначені прийнятними для обох учасників. За правилами обох ігор множина загальноприйнятних висловлювань має бути непорожньою, оскільки прагма-діалектичний підхід передбачає, що коректна аргументація неможлива без висловлювань, які б приймалися обома учасниками.

Другий тест називається "*процедура інтерсуб'єктивного зв'язку*" (intersubjective linking procedure, або ІІР) у Е. Краббе або "*процедура інтерсуб'єктивного тестування*" (intersubjective testing procedure) у Д. Віссера. На відміну від попереднього тесту, який оцінював прийнятність висловлювання для обох учасників суперечки, цей тест оцінює прийнятність процедури виводу, за допомогою якої протагоніст поєднує аргументи на захист своєї думки.

Обидві процедури формалізують розглянуті нами у другому розділі дисертаційного дослідження процедури, визначені 7 та 8 правилами критичної дискусії.

Іншою спільною рисою двох формалізацій, яка відрізняє їх від багатьох інших, є асиметричність учасників діалогу. Співрозмовники мають різні ролі, і це виражається не лише в порядку ходів, але й у різних локуціях, дозволених учасникам.

Наприклад, CD_1 , діалогова гра, запропонована Е. Краббе, дозволяє антагоністу лише ставити під сумнів окремі висловлювання протагоніста або процедуру виводу між засновками та висновком аргументативного міркування.

Іншими словами, ця формалізація дозволяє виразити лише незмішане розходження точок зору, коли антагоніст не висуває власної точки зору, а лише примушує протагоніста захищати свою, яка вважається початковою точкою зору (initial standpoint). Формалізація Д. Віссера запозичує цю властивість, трохи розширюючи множину дозволених локуцій для обох учасників.

Він коментує відмінності між його формалізацією та грою Е. Краббе таким чином: "Перш за все... формалізація Е. Краббе має справу з діалектичним виміром ідеальної моделі, ігноруючи роль мовленнєвих актів. По-друге, CD_1 дозволяє серії ходів замість того щоб вводити строгу процедуру зміни ходу. По-третє, у випадку аргументації з великою кількістю висловлювань, усі елементарні висловлювання атакуються окремо. Моєю метою було створення гри, яка: (1) включає прагматичний вимір критичної дискусії, (2) вимагає строгого чергування ходів, і (3) дозволяє сумніватися у всьому пропозиційному змісті аргументації в один хід" [126, с. 250].

Подібно до інших діалогових ігор, Д. Віссер задає правила локуцій, правила підготовки та правила зміни поля зобов'язань.

Підготовчих правил всього три і вони формально уможливають процес критичної дискусії відповідно до теоретичних правил, деталізованих у другому розділі дисертаційного дослідження.

Перше правило вимагає, щоб початковою точкою зору було якесь твердження A , виражене мовою логіки \mathcal{L} , тобто *initial_expressed_opinion* = $A \in \mathcal{L}$.

Друге правило задає множину учасників діалогу, яка складається з двох елементів – протагоніста та антагоніста. Формально це виражається як $Players = \{Prot, Ant\}$.

Третє правило забезпечує наявність "зони узгодженості" між учасниками, яка заповнюється висловлюваннями, прийнятними для обох сторін дискусії. Формально це позначається як $SP \neq \emptyset$.

Всього Д. Віссер для своєї гри пропонує вісім локуцій, п'ять для протагоніста, дві для антагоніста і одну спільну.

1. Першим ходом гри і одночасно першою локуцією, доступною для протагоніста, є локуція *аргументувати* (argue), яка дозволяє йому висловити твердження "моя аргументація на підтримку $A \in B$ ". На першому ході у ролі A виступатиме початкова точка зору, яка стала причиною розходження точок зору та відповідної критичної дискусії.

2. Другою локуцією протагоніста є *ідентифікувати* (identify), яка запускає процедуру ПР, за результатами якої протагоніст може довести прийнятність висловлених тверджень на основі їхньої ідентичності твердженням, які були зафіксовані до початку діалогу у "зоні прийнятності".

3. Третьою локуцією протагоніста є *тестувати* (test), яка запускає процедуру незалежного тестування, за результатами якої протагоніст може довести прийнятність відношення виводу між запропонованою аргументацією та тезою, яку він захищає.

4. Четвертою локуцією протагоніста є *відмовитися* (retract), яка дозволяє йому відмовитися від точки зору, яку він захищає.

5. П'ятою локуцією протагоніста є *додержати* (maintain), яка дозволяє йому продовжувати додержуватися своєї точки зору після її успішного захисту.

6. Шостою локуцією взагалі і першою для антагоніста є *сумнів* (doubt), яка позначає його сумнів у прийнятності пропозиційного змісту або відношення виводу аргументації, запропонованої протагоністом. Якщо ця локуція застосована до початкової точки зору, то вважається, що критична дискусія завершується перемогою антагоніста, оскільки протагоніст не зумів переконати його у прийнятності точки зору, яку він захищав.

7. Сьомою локуцією і другою для антагоніста є *прийняти* (асерт), яка позначає визнання ним переконливості запропонованої протагоністом аргументації і прийняття його точки зору або запропонованої аргументації.

8. Восьмою і останньою є спільна локуція, *розв'язати* (resolve). Гравці можуть застосовувати її після отримання результатів незалежної процедури. Вона вимагає від іншого гравця або відмовитися від свого сумніву (тобто змусити антагоніста *прийняти* у разі успішної процедури), або відмовитися від своєї точки зору (тобто змусити протагоніста *відмовитися* у разі неуспішної процедури).

Лише три з цих локуцій змінюють поле зобов'язань. Причому, на відміну від, наприклад, гри **H** Ч. Гембліна, вони змінюють лише поле зобов'язань промовця, а не слухача.

Учасники починають гру з полем зобов'язань, яке дублює "зону узгодження" з тією відмінністю, що до поля зобов'язань протагоніста також включається початкова точка зору. У формальному вираженні це виглядає так:

$$CS_{Prot,0} = SP \cup \{initial_expressed_opinion\} \text{ та } CS_{Ant,0} = SP.$$

Локуція *аргументувати* додає до поля зобов'язань протагоніста як засновки міркування, що пропонується в якості аргументації, так і саме відношення виводу між засновками та висновком запропонованої аргументації.

Це дозволяє антагоністу у свій хід висловлювати сумнів як щодо пропозиційного вмісту, так і щодо відношення виводу. Залежно від цього протагоніст, захищаючи свою аргументацію, буде використовувати або процедуру ідентифікації, або процедуру тестування.

Формально зміна поля зобов'язання після використання цієї локуції записується так:

$$CS_{Prot,t} = CS_{Prot,t-1} \cup \{B, B \Rightarrow A\}, \text{ де}$$

- A – висловлювання, яке захищається;
- B – засновки, які використовуються для підтримки.

Локуція *відмовитися*, навпаки, видаляє з поля зобов'язань протагоніста висловлювання або аргументацію, яку він до цього туди ввів локуцією *аргументувати*. У формальному виразі:

$$CS_{Prot,t} = CS_{Prot,t-1} - A.$$

Остання локуція, яка змінює поле зобов'язань, це локуція *прийняти*, яка додає до поля зобов'язань антагоніста висловлювання або аргументацію, які він погоджується визнати прийнятними. Формально це позначається так:

$$CS_{Ant,t} = CS_{Ant,t-1} \cup \{A\}.$$

Обидві запропоновані формалізації не здатні охопити критичну дискусію у всій повноті, тому дослідники зосереджуються лише на окремих її стадіях.

CD_I, як визнає сам автор, зосереджується виключно на стадії аргументації. Навіть незважаючи на те, що стаття, де пропонується ця гра, називається "Формалізація критичної дискусії", Е. Краббе в тексті називає *CD_I* виключно формалізацією стадії аргументації критичної дискусії.

Д. Віссер, який пропонує свою систему пізніше за часом, розширює амбіції свого проекту до двох стадій: аргументації та завершення дискусії. Як пояснює сам науковець, це зроблено з метою спрощення формалізації та не означає, що дві пропущені стадії не можуть бути додані в рамках подальшої роботи.

Більш того, стадії конфронтації та відкриття дискусії все одно присутні в його системі, нехай і не у повністю вираженому вигляді. "Стадія конфронтації, в якій проявляється природа розходження точок зору, та стадія відкриття дискусії, в якій визначаються стартові позиції дискусії, враховуються тільки через припущення, зроблені в правилах початку дискусії, визначених в початковий момент діалогової гри" [126, с. 252].

Таким чином, обидві запропоновані діалогові гри зосереджуються перш за все на формалізації безпосередньо аргументації, дозволяючи собі значні спрощення як у можливостях учасників суперечки, так і в структурних компонентах критичної дискусії.

Аналізуючи запропоновані системи, ми зупинимося на грі Д. Віссера як більш виразній, а також оцінимо її формальність та можливість її розширення

для включення інструментарію, здатного формалізувати прагма-діалектичне поняття контексту аргументації.

Д. Віссер розробляв свою формалізацію, зважаючи на розглянуте на початку третього розділу розрізнення значень слова "формальний". "Діалогова формалізація критичної дискусії, яка розроблятиметься у цій статті, прагне бути формальною у трьох значеннях. По-перше, формалізована модель має бути процедурно регламентованою (формальною₃ у таксономії Е. Барт та Е. Краббе) і апріорною або нормативною (формальною₄, або "формальною" у тлумаченні Ч. Гембліна, який протиставляє її дескриптивній моделі, яка базується на емпіричних спостереженнях)... Е. Краббе та інші вже зазначали, що наявна ідеальна модель прагма-діалектичної дискусії вже є формальною у цих двох значеннях. До того ж, діалогова гра має бути формальною у третьому сенсі, у якому оригінальна ідеальна модель не є формальною: строге визначення правильно побудованих лінгвістичних виразів і шляхів, якими вони можуть поєднуватися (тобто формальна₂)" [126, с. 252].

Таким чином, головною метою дослідників (як Е. Краббе, так і Д. Віссера) була побудова системи, яка б строго визначала множину дозволених та недозволених локуцій. Тому не дивно, що останній зосереджує свою увагу саме на мовленнєвих актах, оскільки саме вони є відповідниками цих правильно побудованих формул, яких не вистачає теоретичній моделі ідеальної критичної дискусії.

Прагма-діалектичні діалогові ігри та формальні системи для типології Волтона-Краббе: компаративний аналіз.

Порівнюючи запропоновану Д. Віссером формалізацію з іншими діалоговими іграми, розглянутими у дисертації, можна відзначити низку відмінностей, як технічного, так і більш загального, теоретичного плану.

По-перше, на відміну від ігор Д. Волтона (наприклад, *PPD*), ця гра починається не з атаки опонента на тезу, а з захисту протагоністом точки зору, яку він пропонує. Це пов'язано з тим, що в ідеальній моделі критичної дискусії

визначення ролей протагоніста та антагоніста відбувається вже на стадії конфронтації.

Таким чином, стадія аргументації, яку формалізує запропонована гра, починається вже з урахуванням того, що антагоніст висловив свої сумніви щодо початкової точки зору. Якби він цього не зробив, то не став би антагоністом і приводу для критичної дискусії взагалі не було б.

Натомість у розглянутих до цього іграх сторони починали діалог в приблизно рівних умовах, відрізняючись полем зобов'язань, епістемічними базами, назвами, але не ролями. Саме тому на початку він них вимагалось висловити сумнів або кинути виклик іншій стороні, щоб "активувати" діалог. Тут такої потреби немає, оскільки діалог вже "активований" на попередній стадії, яка була виражена імпліцитно у згаданих підготовчих правилах.

По-друге, значна асиметрія виконує у цій грі функцію, яку у формалізації Тулузо-Ліверпульської групи виконують різні цілі або настанови агентів, а у формально-діалектичних формалізаціях діалогу переконання – регулятивні правила. Тобто агенти відрізняються не епістемічними базами, і навіть не характеристиками прийняття, а можливостями, які відкриваються для них під час діалогу. Це робить формалізацію простішою.

По-третє, запропонована діалогова гра не підіймає питання аргументаційної семантики, вона не вбудовується в якусь систему. Незважаючи на те, що правила використання локуцій дозволяють прирівняти її за функціями до діалогового протоколу, вона розроблена без урахування якоїсь ширшої системи.

Ось як коментує цю особливість сам розробник: "обґрунтувальна сила одиничної аргументації може ґрунтуватися лише на правилах виводу класичної пропозиційної логіки (наприклад, *modus ponens*). Це спрощення щодо логіки, що лежить в основі, не заважає пізнішому введенню більш складних або витончених систем для модифікованих міркувань або прагма-діалектичних аргументаційних схем з супутніми критичними питаннями" [126, с. 252].

Можливості формалізації прагма-діалектичного розуміння контексту.

Отже, автор припускає, що ця система може бути збагачена виразними засобами. Зважаючи на тему нашого дисертаційного дослідження, нас цікавить, чи можливо на основі цієї формалізації підійти до вираження прагма-діалектичного розуміння поняття контексту і якщо так, то наскільки, і яким чином. Аналіз цього питання можна знайти у статті "Перспективи формалізації контексту аргументації в прагма-діалектиці" [28].

Як конкретний приклад розглянемо контекст переговорів, оскільки він з одного боку розрізняється у прагма-діалектичній концепції контексту, а з іншого – має вже доволі розроблену формалізацію на основі типології Волтона-Краббе. Для оцінки можливостей формалізації прагма-діалектичного розуміння контексту переговорів згадаємо його головні риси, і з'ясуємо, чи можна виразити їх формальним чином.

Стадія конфронтації у переговорах визначається наявним конфліктом інтересів, а усі рішення щодо діалогу приймаються самими учасниками дискусії.

Стадія відкриття дискусії характеризується формуванням напівекспліцитних конститутивних правил, та множиною експліцитних поступок, які можуть змінюватися та вимагати поступок від іншої сторони.

Стадія аргументації виглядає як обмін пропозиціями, контрпропозиціями та іншими комісивами.

І, нарешті, стадія закриття дискусії настає лише тоді, коли обидві сторони погоджуються прийняти результат дискусії, і в разі невдачі можливе повернення до початкового стану. Останнє відрізняє переговори від, наприклад, судової аргументації, де повернення до початкової ситуації (яка була до судового процесу) є неможливим.

Таким чином, з цієї характеристики переговорів як окремого контексту можна виокремити такі складники, яким необхідно знайти формальний відповідник: (1) висловлювання-комісиви (пропозиції, контрпропозиції); (2) відношення умови, яке поєднує поступки однієї сторони з поступками іншої ("я погоджуюся на А за умови, що ти приймеш В"); (3) метадіалоги, які б дозволили домовлятися щодо правил дискусії та її закриття (адже, як було зазначено, в

контексті переговорів правила та умови закриття дискусії формуються самими учасниками). Деякі з них уже використовуються у формалізаціях контекстів такого типу, і саме приклади їх використання будуть досліджені в наступній частині.

Розглянуті у цьому розділі дисертаційного дослідження варіанти формалізації діалогів з типології Волтона-Краббе демонструють нам інструментарій, придатний для того щоб виразити виокремлені риси.

Так, комісиви у вигляді пропозицій та контрпропозицій можна виразити за допомогою як простих локуцій, запропонованих у формалізації Л. Амгуд, С. Парсонса та Н. Моде, так і більш складних предикатів, запропонованих Ф. Садри, Ф. Тоні та П. Торроні. Однак обидва варіанти вимагають, щоб агенти мали власну епістемічну базу, де були б зафіксовані їхні бажання, цілі та/або наявні ресурси. Тим не менш, запропоновані Е. Краббе та Д. Віссером діалогові ігри не виключають варіантів ускладнення системи таким чином.

Відношення умови, яке поєднує поступки однієї сторони з поступками іншої, також можна відобразити за допомогою локуції, запропонованої у формалізації Л. Амгуд та інших, а саме "*обіцяти*". Єдиним моментом, який у цьому випадку треба прояснити, є введення нового відношення.

Як можна побачити, як відношення умови у формалізації Тулузо-Ліверпульської групи, так і відношення виводу у прагма-діалектичній грі позначаються подвійною стрілкою.

Цю проблему можна розв'язати двома способами. Перший спосіб: змінити формальне позначення, і позначати відношення виводу (" A , тому B ") одним чином, а відношення умови ("якщо ти даси мені A , я дам тобі B ") – іншим.

Другий спосіб: зробити діалог переговорів відмінним від діалогу критичної дискусії, так само, як в межах тришарового формалізму, запропонованого Тулузо-Ліверпульською групою, агенти можуть переходити з одного типу діалогу до іншого.

Другий спосіб повторно піднімає цікаве теоретичне питання, яке вже розглядалося у другому розділі. А саме про співвідношення діалогу переконання

та критичної дискусії. Там ми прийшли до висновку, що поняття контексту яскраво ілюструє різницю між двома підходами, оскільки згідно з ним переконання у типології Волтона-Краббе є лише одним з декількох можливих контекстів, у той час як в прагма-діалектиці критична дискусія виступає теоретичною основою будь-якої дискусії, і контексти змінюють її деталі, але не правила.

У такому разі другий спосіб варто визнати непридатним для формалізації прагма-діалектичного розуміння контексту, і натомість видозмінювати правила гри залежно від контексту. Це дозволить як зберегти статус критичної дискусії як основи формалізації, так і розробити детальніші правила для кожного типу контексту. Адже через те, що прагма-діалектичне розуміння контексту аргументації не передбачає зміни контексту під час аргументації, у формалізації немає потреби у наявності інструментарію, що дозволяв би змінювати один протокол на інший прямо під час діалогу.

Таким чином, розробка діалогових протоколів для різних типів контексту в межах прагма-діалектичного розуміння цього поняття виступає цікавим та перспективним напрямом для подальшої роботи. Але для найбільш виразної та повної формалізації прагма-діалектичного розуміння поняття контексту потрібно ускладнити наявні формалізації критичної дискусії.

У першу чергу, більш детально розробити поняття аргументаційної системи, яка була б основою для діалогових протоколів. У межах такої системи можливо було б розробити правила метадіалогової аргументації, в рамках якої учасники могли б укладати правила головного діалогу, як це передбачається контекстом переговорів.

Інструментарій, подібний до цього, можна побачити у тришаровому формалізмі П. МакБерні та С. Парсонса, де в межах контрольного шару агенти приймають рішення щодо початку того чи іншого діалогу. Включення подібного формалізму дозволило б розробити кількоступеневий підхід до формалізації контекстів, не порушуючи при цьому ролі критичної дискусії як фундаменту аргументації.

Другим кроком має бути введення епістемічної бази агентів. Приклади вдалої формалізації різних типів контексту Тулузо-Ліверпульською групою демонструють виразність та доречність формалізації різних типів контексту шляхом зміни характеристик агентів. Імплементация подібного механізму до складу прагма-діалектичної формалізації відкрило б двері для формального вираження таких виокремлюваних у прагма-діалектиці жанрів комунікативної активності як медіація та переговори, спільною рисою яких є матеріальна складова аргументативного процесу.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу наявних формалізацій різних контекстів з типології Волтона-Краббе та прагма-діалектичної критичної дискусії, можна навести такі підсумки:

1. Типологія Волтона-Краббе найбільш репрезентована у наявних формалізаціях у межах теорій штучного інтелекту. П'ять з шести типів діалогу мають щонайменше один варіант формальної репрезентації. Найбільш розробленим є діалог переконання, який можна виразити як засобами формальної діалектики, так і за допомогою більш складних систем (наприклад, *ASPIC+* або системи авторства Тулузо-Ліверпульської групи).

2. Формалізація різних типів контексту відбувається за допомогою поєднання двох компонентів.

Перший – це аргументаційна система, яка задає аргументаційну семантику, що становить основу для аргументації. Вона може бути публічною, як, наприклад, у розробленій Г. Праккеном *ASPIC+*, або залежати від агента, як у підході до формалізації Тулузо-Ліверпульської групи.

Другий – це діалоговий протокол, який безпосередньо задає різні типи діалогу. Незважаючи на деяку невизначеність у тому, з чого він складається, можна стверджувати, що його головне завдання – регулювати поведінку агентів в діалозі, визначаючи дозволені локуції та відповіді агента на них. Діалоговий

протокол має накладатися на певну аргументаційну систему і не може існувати незалежно від неї.

3. Формальні системи, які регулюють епістемічну базу агента, дають значно більше можливостей для формалізації різних контекстів з типології Волтона-Краббе, оскільки одним з трьох критеріїв розрізнення контекстів є мета агента. Регулювання епістемічної бази агента дозволяє більш точно формалізувати цей компонент типології.

4. Основою багатьох діалогових протоколів є встановлена на початку неспіввимірність між учасниками діалогу. У діалогах пошуку інформації та дослідження це неспіввимірність інформації. У діалозі переконання цю неспіввимірність можна визначати як інформаційну, так і як неспіввимірність у комплексах вірувань агентів. У контексті переговорів ця неспіввимірність стосується матеріальних ресурсів, якими володіють агенти. Це дає теоретикам аргументації новий, більш епістемічний погляд на аргументацію. Згідно з таким поглядом, метою аргументації буде наближення епістемічних комплексів учасників діалогу одне до одного.

5. Контексти, які включають матеріальні ходи (тобто не є формальними у п'ятому значенні), а саме переговори та обговорення, потребують набагато виразнішої формалізації, ніж інші контексти.

6. Наявних наразі спроб формалізації прагма-діалектичної дискусії недостатньо для відображення прагма-діалектичного розуміння поняття контексту. Для цього необхідно поєднати діалогові ігри, які формалізують критичну дискусію, з діалоговими протоколами, здатними формалізувати більш складні приклади аргументації. Це дозволить зберегти фундаментальну роль критичної дискусії, одночасно розширивши можливості формалізації головних компонентів прагма-діалектики.

Виокремлюються декілька способів збагатити формалізацію прагма-діалектики з метою включення туди інструментарію для вираження контексту.

По-перше, розробка аргументаційної системи, у яку б вбудовувалися діалогові протоколи, здатні виражати різні контексти.

По-друге, включення епістемічних характеристик агента до формалізації.

По-третє, безпосередня розробка діалогових протоколів для різних типів контексту.

ВИСНОВКИ

– У дисертаційному дослідженні було розглянуто визначення поняття контексту аргументації та трьох його складових: мікро-контексту, або лінгвістичному; мезо-контексту, або ситуаційному; та макро-контексту, або типу комунікативної активності. Було показано, що з точки зору теорії аргументації найбільший інтерес має вивчення макро-контексту та, меншою мірою, мікро-контексту. Надзвичайна варіативність ситуаційних контекстів заважає їхньому ґрунтовному теоретичному аналізу.

– Були проаналізовані джерела появи поняття контексту аргументації, яке вперше було репрезентовано як тип діалогу у спільній праці Д. Волтона та Е. Краббе. Підґрунтям цієї концепції були: формальна діалектика Ч. Гембліна, діалогова теорія К. Лоренца та П. Лоренцена, мовна прагматика П. Грайса, епістемічна логіка Я. Хінтикки та прагма-діалектика Ф. ван Еемерена. Ч. Гемблін виступає засновником формально-діалектичного підходу, в рамках якого працюють Д. Волтон та Е. Краббе. П. Лоренцен та К. Лоренц сприяють трансформації логічних правил у діалектичні, додаючи прагматичний компонент. З праць Я. Хінтикки запозичується епістемічний компонент, який дозволяє йому діалоги пошуку інформації, засновані на нерівності знань в учасників діалогу. Ф. ван Еемерен та прагма-діалектичний підхід надають канадському науковцю інструментарій для аналізу діалогу переконання.

– Була досліджена еволюція поняття контексту в межах теорії аргументації. Поштовхом до подальшого інтересу до контексту стала критика типології Волтона-Краббе з боку Ф. ван Еемерена. Дослідник виокремив чотири головні недоліки пануючої концепції.

Перший – це невизначеність теоретичного статусу класифікації як нормативної чи дескриптивної.

Другий – це відсутність чіткої відповідності виокремлених типів діалогу до реальних аргументативних ситуацій.

Третій – це нестача критеріїв розрізнення між різними типами діалогів в процесі однієї аргументації.

Четвертий – це відсутність аргументативного компонента у деяких виокремлених Д. Волтоном та Е. Краббе типах діалогу.

– Були виявлені передумови появи поняття контексту в межах теорій штучного інтелекту. Тут інтерес до аналізу аргументації виник завдяки публікаціям Ф.М. Данга, після чого К. Рід звертається до праць Д. Волтона та Е. Краббе, додаючи у сферу дослідження цієї галузі поняття різних типів діалогу.

– Були проаналізовані типи діалогу, виокремлені у типології Волтона-Краббе, з метою визначення їхніх суттєвих рис. Діалоги були порівняні за стартовою позицією, метою діалогу та учасників, особливостями процесу аргументації, властивостями учасника діалогу та характеристикою релевантності.

– Були визначені головні теоретичні проблеми, які постають під час аналізу типології Волтона-Краббе: проблема раціональності еристичного діалогу та доцільності його виокремлення в окрему нормативну категорію; проблема недостатнього аргументативного характеру у діалогах пошуку інформації та дослідження; проблема спрощеної репрезентації реального процесу наукового дослідження у діалозі дослідження; проблема співвідношення діалогу переконання та прагма-діалектичної критичної дискусії.

Були реконструйовані різні погляди на співвідношення понять діалогу переконання та прагма-діалектичної критичної дискусії.

Згідно з першим з них, висловленим Д. Волтоном та Е. Краббе, діалог переконання є тотожним критичній дискусії.

Згідно з другим, висловленим Д. Волтоном, критична дискусія є різновидом діалогу переконання, який характеризується більш строгими правилами.

Згідно з третім, висловленим Ф. ван Еемереном, діалог переконання і критична дискусія це теоретичні конструкти різних рівнів, які неможливо порівняти.

– Була визначена роль контексту аргументації у розрізненні понять діалогу переконання та прагма-діалектичної критичної дискусії. У типології Волтона-

Краббе діалог переконання – лише один з різновидів контексту, у той час як критична дискусія – більш загальний теоретичний конструкт, який визначає умови раціональної аргументації у будь-якому контексті. У типології Волтона-Краббе різні контексти лягають на тло більш загальної теорії діалогів, а у їхній основі можуть бути різні логічні теорії (інтуїціоністська логіка у діалозі дослідження та діалогова логіка Ерлангенської школи у діалозі переконання). У прагма-діалектичній теорії контексти лягають на нормативну модель критичної дискусії, що не дозволяє ототожнити її теоретичний статус з діалогом переконання у типології Волтона-Краббе.

– Були охарактеризовані теоретичні уявлення про контекст аргументації в межах прагма-діалектики. Контекст впливає на чотири стадії критичної дискусії: стадію конфронтації, в межах якої учасники з'ясовують точку зору, яка викликала розходження думок та визначають ролі протагоніста та антагоніста; стадію відкриття дискусії, в межах якої визначається "зона погодження", тобто множина усіх висловлювань, які учасники вважають прийнятними; стадію аргументації, в межах якої протагоніст захищає точку зору, а антагоніст висловлює сумнів або висловлює протилежну; та стадію завершення дискусії, де сторона, яка програла аргументацію, змушена або відмовитися від початкової точки зору (у разі поразки протагоніста), або зняти зауваження (у разі поразки антагоніста).

Залежно від контексту кожна з цих стадій ототожнюється з певною реальною складовою аргументації. Стадія конфронтації ототожнюється з вихідною ситуацією, стадія відкриття дискусії – з процедурними та матеріальними стартовими позиціями, стадія аргументації – з засобами аргументації та критики, а стадія завершення дискусії – з можливим результатом.

– Були окреслені можливості застосування прагма-діалектичної теорії контекстів для аналізу прикладів реальної аргументації в різних контекстах. Були визначені суттєві риси, яких набуває критична дискусія у різних контекстах. Окрема увага була зосереджена на обговоренні як специфічному жанрі

політичної аргументації, та впливу, який цей контекст справляє на перебіг критичної дискусії.

– Були досліджені різні смисли терміну "формальний" у сучасній літературі. На основі цього було розрізнено п'ять значень цього терміну: (1) формальний платонівська форма; (2) формальний як побудований за певними граматичними та синтаксичними правилами; (3) формальний як побудований за певними регулятивними правилами; (4) формальний як нормативний, тобто такий, що протистоїть дескриптивному; (5) формальний як суто логічний, тобто такий, що не пов'язаний з матеріальною сферою.

– Були проаналізовані формально-діалектичні підходи до формалізації аргументації з метою виокремлення інструментарію, придатного для формалізації поняття контексту. Було визначено два найперспективніших компоненти їхньої формалізації: діалогова гра та поняття зобов'язань. Діалогова гра найбільш адекватно відображає динамічний характер процесу суперечки, а поняття зобов'язань у певних іграх (які запропоновані Д. Волтоном) надає цікавий інструмент для формалізації мікро-контексту аргументації.

– Були визначені головні складники діалогових ігор: множина учасників (агентів), які характеризуються власним полем зобов'язань, та сукупність правил. Можна визначити такі групи правил: локутивні, синтаксичні та правила поля зобов'язань. Перші визначають які локуції можуть використовувати учасники. Другі визначають правила діалогу, наприклад, порядок ходу або як учасник повинен відповідати на ті чи інші ходи опонента. Треті визначають яким чином змінюється поле зобов'язань учасників після вимовлених локуцій.

– Були досліджені приклади систем на основі немонотонної аргументаційної семантики з метою визначення інструментарію, найбільш придатного для формалізації поняття контексту аргументації. Серед них аргументаційна система Ф.М. Данга, система *ASPIC+*, та аргументаційні системи Тулузо-Ліверпульської групи. Було визначено, що найбільш корисними для формального вираження контексту є останні дві формалізації.

Найбільшою перевагою системи *ASPIC+* є розрізнення трьох видів критики аргументації, що ведеться ще з Аристотеля: критика форми, критика засновків та критика висновку. Цей інструментарій є актуальним для більш точної формалізації діалогу переговорів.

Найбільшою перевагою аргументаційної системи Тулузо-Ліверпульської групи є їхнє ускладнення характеристики агента, який визначається не лише полем зобов'язань, а й власними бажаннями, переконаннями та інтересами.

– Було охарактеризовано проблемність визначення поняття діалогового протоколу у різних дослідників, зокрема Г. Праккена та Л. Амгуд. Були порівняні їхні підходи до визначення та виокремлені спільні риси, серед яких дозволені ходи, функція чергування та функція завершення.

– Було визначено, що формалізація різних типів контексту відбувається за допомогою поєднання двох компонентів.

Перший – це аргументаційна система, яка задає аргументаційну семантику, що становитиме основу для аргументації. Вона може бути публічною, як у розробленій Г. Праккеном *ASPIC+*, або залежати від агента, як у підході до формалізації Тулузо-Ліверпульської групи.

Другий – це діалоговий протокол, який безпосередньо задає різні типи діалогу. Його головне завдання – регулювати поведінку агентів в діалозі, визначаючи дозволені локуції та відповіді агента на них. Діалоговий протокол має накладатися на певну аргументаційну систему і не може існувати незалежно від неї.

– Були досліджені наявні методи формалізації контекстів типології Волтона-Краббе та проаналізовані теоретичні висновки, до яких можна прийти після аналізу цих методів. Зокрема, ідея, що основою багатьох діалогових протоколів є встановлена на початку неспіввимірність між учасниками діалогу. У діалогах пошуку інформації та дослідження це неспіввимірність інформації. У діалозі переконання цю неспіввимірність можна визначати як інформаційну, так і як неспіввимірність у комплексах вірувань агентів. У контексті переговорів ця неспіввимірність стосується матеріальних ресурсів, якими володіють агенти. Це

дає теоретикам аргументації новий, більш епістемічний погляд на аргументацію. Згідно з таким поглядом, метою аргументації буде наближення епістемічних комплексів учасників діалогу одне до одного.

– Було визначено потенціал використання епістемічних характеристик агента з метою вираження різних контекстів діалогу. Регулювання цих характеристик відповідає запропонованим Д. Волтоном та Е. Краббе критеріям розрізнення контекстів і тому дозволяє більш повно відобразити такі контексти як переговори та обговорення, що включають до себе матеріальні ходи.

– Були охарактеризовані наявні спроби формалізації прагма-діалектичної критичної дискусії з метою визначення можливості імплементації туди прагма-діалектичного поняття контексту. Були визначені такі їхні суттєві риси: асиметричність учасників, простота аргументаційної системи, наявність двох незалежних процедур оцінки аргументації та відсутність епістемічної характеристики агентів.

– Були запропоновані кроки до розширення виразних можливостей запропонованих Д. Віссером та Е. Краббе формалізмів, що дозволило б формально репрезентувати прагма-діалектичне розуміння контекстів аргументації.

По-перше, була запропонована розробка більш багатой аргументаційної системи, яка дозволила б додати метадіалогові складники, необхідні для формалізації прагма-діалектичного розуміння контексту переговорів.

По-друге, було стверджено, що включення до формалізації епістемічної характеристики агентів дозволить виразити такі складніші контексти як переговори або медіація.

– Подальші дослідження за темою дисертації можуть включати: розробку конкретних діалогових протоколів, що виражали б різні контексти аргументації; виокремлення нових контекстів аргументації та їхній аналіз з теоретичної та формальної точки зору; створення нових формальних систем аргументації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. О софистических опровержениях / Аристотель // Сочинения в 4 томах. Т.2. / Аристотель. – М.: Мысль, 1978. – С. 533–593.
2. Аристотель. Риторика / Аристотель // Античные риторики / Комментарии и общая редакция А.А. Тахо-Годи. – М.: Издательство Московского университета, 1978. – С. 15–164.
3. Брюшинкин В.Н. Аргументация: общество и сообщество / В.Н. Брюшинкин. // РАЦИО.ru. – 2012. – №7. – С. 4–19.
4. Герасимова И.А. Феномен аргументации / И.А. Герасимова. // Эпистемология & Философия науки. – 2009. – №21 (3). – С. 5–13.
5. Гриненко Г.В. Субъективный фактор в аргументации / Г. В. Гриненко // Восьмые смирновские чтения по логике: материалы междунар. науч. конф., Москва 19-21 июня 2013 г. / редкол.: И. А. Герасимова, Д. В. Зайцев, А. С. Карпенко, О. М. Григорьев, Н. Е. Томова; отв.ред. В. И. Маркин. – М.: Современные тетради, 2013. – С. 128–129.
6. Грифцова И.Н. О возможности трактовки неформальной логики как прикладной эпистемологии / И.Н. Грифцова. // Преподаватель XXI век. – 2013. – №2. – С. 251–257.
7. Драгалина-Черная Е.Г. Неформальные заметки о логической форме / Е.Г. Драгалина-Черная. – СПб: Алетейя, 2015. – 202 с.
8. Зайцев Д.В. Логическое следование и выделенные значения / Д.В. Зайцев, Я.В. Шрамко // Логические исследования. – 2004. – №11. – С. 127–138.
9. Зайцев Д.В. Философская логика и аргументация / Д.В. Зайцев. // Полигнозис. – 2009. – №1 (34). – С. 3–11.
10. Колотілова Н.А. Діалог та дискурс (логіко-когнітивний аналіз) / Н.А. Колотілова // Філософська думка. – 2000. – № 2. – С. 16-26
11. Колотілова Н.А. Поняття практичної аргументації / Н.А. Колотілова. // Мильтиверсум. Філософський альманах. – 2004. – №39. – С. 131–141.
12. Колотілова Н.А. Риторика. Навч. посіб. / Н.А. Колотілова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.

13. Комаха Л.Г. Взаємозв'язок епістемологічного і соціокультурного аспектів науки в аргументах С. Тулміна / Л.Г. Комаха. // Гілея: науковий вісник. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2016. – №106 (3). – С. 157–160.
14. Конверський А.Є. Логіка традиційна та сучасна: Підручник / А.Є. Конверський // К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 440с.
15. Крикун В.Ю. Еристична проблематика у творах Аристотеля / В.Ю. Крикун. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2005. – №73-75. – С. 142–145.
16. Крикун В.Ю. Місце суперечки в суспільній діяльності людини / В.Ю. Крикун. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія – 2014. – №1. – С. 19–23.
17. Лисанюк Е.Н. Логические аспекты многообразия агентов / Е.Н. Лисанюк, А.М. Павлова. // Известия Уральского федерального университета. Серия 3. Общественные науки. – 2016. – №11 (4). – С. 45–60.
18. Лисанюк Е.Н. Риторика и формальная диалектика / Е.Н. Лисанюк. // РАЦИО.ru. – 2010. – №3. – С. 26–42.
19. Мигунов А.И. Теория аргументации как логико-прагматическое исследование аргументативной коммуникации / А.И. Мигунов // Коммуникация и образование / Сборник статей. Под ред. С.И. Дудника. – СПб: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С. 198–215.
20. Микиртумов И.Б. Аргументативная поддержка в логическом анализе дискуссии / И.Б. Микиртумов // Модели рассуждений – 3: когнитивный подход / Под ред. В.Н. Брюшинкина. – Калининград: Издательство РГГУ им. И. Канта, 2010. – С. 172–192.
21. Плахтій М.П. Рецепції вітчизняної логічної традиції у науковому спадку В.Ф.Асмуса / Плахтій М.П. // Гуманітарні студії : збірник наукових праць. – К., ВПЦ "Київський університет", 2015. – №26. – С. 35-44
22. Серль Д. Что такое речевой акт / Джон Серль. // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – №17. – С. 151–169.

23. Смирнова Е.Д. Логика и философия / Е. Д. Смирнова. – М.: РОССПЭН, 1996. – 304 с.
24. Тищенко М. В. Роль та місце контексту в сучасній теорії аргументації / М.В. Тищенко // Гілея: науковий вісник. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2017. – № 122 (7). – С. 252–255.
25. Тищенко М.В. Діалогові протоколи як спосіб моделювання контекстів аргументації / М.В. Тищенко // Актуальні проблеми духовності: збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2016. – №17. – С. 181-192.
26. Тищенко М.В. Можливості формалізації контексту засобами формальної діалектики / М.В. Тищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія.– Київ: ВПЦ "Київський університет", 2016. – №2 (121). – С. 38-42.
27. Тищенко М.В. Особливості семантичного підходу до формалізації аргументації / М.В. Тищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2016. – №1 (120). – С. 48-52.
28. Тищенко М.В. Перспективи формалізації контексту аргументації в прагма-діалектиці / М.В. Тищенко // Гілея: науковий вісник. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2017. – №116 (1). – С. 204-208.
29. Тищенко М.В. Поняття контексту в сучасній теорії аргументації / М.В. Тищенко // Гілея: науковий вісник. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2015. – №97 (6). – С. 236-239.
30. Тягло А. В. Неформальная логика как манифестация новой логико-философской парадигмы / А. В. Тягло // Историко-логические исследования. Сборник научных статей. – Киев: Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2008. – С. 164–169.
31. Хоменко И.В. Неформальные исследования в теории аргументации: проблема классификации / И.В. Хоменко // Модели рассуждений–2: Аргументация и рациональность: Сб. науч. ст. / Под общ. ред. В.Н. Брюшинкина. – Калининград: Издательство РГГУ им. И. Канта, 2008. – С. 50–62.

32. Хоменко И.В. Теоретические проблемы неформальной логики: конфликты точек зрения / Ирина Викторовна Хоменко. // Эпистемология & Философия науки. – 2013. – №38 (3). – С. 85–99.
33. Хоменко И.В. Еристика. Теория та практика суперечки / И.В. Хоменко. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 280 с.
34. Хоменко И.В. Неформальна логіка та аргументативне міркування / И.В. Хоменко // Філософська думка. – 2016. – № 3. – С. 34-46.
35. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Томас Шеллинг ; [пер. з англ. Т. Данилова]. – Москва: ИРИСЭН, 2007. – 366 с.
36. Шрамко Я.В. Принцип дуальності в логіці і філософії / Я.В. Шрамко. // Філософська думка. – 2016. – №3. – С. 47–63.
37. Щербина О.Ю. Логічне моделювання та юридична аргументація / О. Ю. Щербина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. – №1. – С. 50-53.
38. Щербина О.Ю. Філософія логіки, філософська логіка, аргументація / О.Ю. Щербина. // Філософська думка. – 2013. – №5. – С. 103–112.
39. A Dialogue Game Protocol for Agent Purchase Negotiations / P.McBurney, R.M. Van Eijk, S. Parsons, L. Amgoud. // Autonomous Agents and Multi-Agent Systems. – 2003. – №7. – С. 235–273.
40. A formalisation of argumentation schemes for legal case-based reasoning in ASPIC+ / H.Prakken, A. Wyner, T. Bench-Capon, K. Atkinson. // Journal of Logic and Computation. – 2015. – №25. – С. 1141–1166.
41. Amgoud L. A Formal General Setting for Dialogue Protocols / L. Amgoud, B. Sihem, H. Prade // Artificial Intelligence: Methodology, Systems, and Applications 12th International Conference, AIMS 2006, Varna, Bulgaria, September 12-15, 2006. Proceedings. – Berlin: Springer, 2006. – С. 13–23.
42. Amgoud L. Arguments, dialogue, and negotiation / L. Amgoud, S. Parsons, N. Maudet // 14th European Conference on Artificial Intelligence,

ECAI'2000, Berlin, Germany, 20 - 25 August 2000. – Berlin: IOS Press, 2000. – C. 338–342.

43. Amgoud L. Five Weaknesses of ASPIC + / Leila Amgoud // *Advances in Computational Intelligence 14th International Conference on Information Processing and Management of Uncertainty in Knowledge-Based Systems, IPMU 2012, Catania, Italy, July 9-13, 2012, Proceedings, Part III* / ed. by S. Greco [et al.]. – Berlin: Springer, 2012. – C. 122–131.

44. Amgoud L. Modelling dialogues using argumentation / L. Amgoud, N. Maudet, S. Parsons // *Proceedings Fourth International Conference on MultiAgent Systems*. – Boston, 2000. – C. 31–38.

45. Amgoud L. On the Quality of Persuasion Dialogs / L. Amgoud, F. Dupin de Saint-Cyr. // *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. – 2011. – №23 (36). – C. 69–98.

46. An abstract, argumentation-theoretic approach to default reasoning / A. Bondarenko, P.M. Dung, R.A. Kowalski, F. Toni. // *Artificial Intelligence*. – 1997. – №93 (1&2). – C. 63–101.

47. Andone C. Argumentative Patterns in the Political Domain: The Case of European Parliamentary Committees of Inquiry / Corina Andone. // *Argumentation*. – 2016. – №30 (1). – C. 45–60.

48. *Argumentation in Artificial Intelligence* / ed. by Iyad Rahwan [et al.] – New York City: Springer, 2009. – 493 c.

49. *Argumentation in Practice* / ed. by F.H. van Eemeren, P. Houtlosser. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2005. – 368 c.

50. Barth E.M. From Axiom to Dialogue. A Philosophical Study of Logics and Argumentation / E.M. Barth, E.C.W. Krabbe. – Berlin: De Gruyter, 1982. – 337 c.

51. Bench-Capon T. Using argument schemes for hypothetical reasoning in law / T. Bench-Capon, H. Prakken. // *Artificial Intelligence and Law*. – 2010. – №18 (2). – C. 153–174.

52. Black E. An inquiry dialogue system / E. Black, A. Hunter. // *Autonomous Agents and Multi-Agent Systems*. – 2009. – №19 (2). – C. 173–209.

53. Blair J.A. *Groundwork in the Theory of Argumentation: Selected Papers of J. Anthony Blair / J. Anthony Blair*. – Dordrecht: Springer, 2011. – 358 c.
54. Blair J.A. *The Recent Development of Informal Logic / J.A. Blair, R.H. Johnson*. // *Informal Logic: The First International Symposium (Inverness, CA)*. – 1980. – C. 3–28.
55. Budzyńska K. *From Pragmatics and Dialectics to Argument Studies / K. Budzyńska, F.H. van Eemeren, M. Koszowy*. // *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. – 2014. – №36 (49). – C. 7–22.
56. Budzyńska K. *Model checking of persuasion in multi-agent systems / K. Budzyńska, M. Kacprzak*. // *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. – 2011. – №23 (36). – C. 99–122.
57. Caminada M. *On the evaluation of argumentation formalisms / M. Caminada, L. Amgoud*. // *Artificial Intelligence*. – 2007. – №171. – C. 286–310.
58. Cogan E. *New Types of Inter-agent Dialogues / E. Cogan, S. Parsons, P. McBurney* // *Argumentation in Multi-Agent Systems. Second International Workshop, ArgMAS 2005. Revised Selected and Invited Papers*. – Berlin: Springer, 2006. – C. 154–168.
59. *Considering Pragma-Dialectics [ed, by P. Houtlosser, A. van Rees]* – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2006. – 317 c.
60. *Correspondence between the pragma-dialectical discussion model and the argument interchange format / J.Visser, B. Garssen, F. Bex, F. Reed*. // *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. – 2011. – №23 (36). – C. 189–224.
61. Dahlman C. *Unacceptable Generalizations in Arguments on Legal Evidence / Christian Dahlman*. // *Argumentation*. – 2017. – №31 (1). – C. 83–99.
62. Dung P.M. *On the acceptability of arguments and its fundamental role in nonmonotonic reasoning, logic programming and n-person games / Phan Minh Dung*. // *Artificial Intelligence*. – 1995. – №77 (2). – C. 321–357.
63. *Examining Argumentation in Context. Fifteen studies on strategic maneuvering / ed. by Frans H. van Eemeren*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2009. – 305 c.

64. Feteris E. Prototypical Argumentative Patterns in a Legal Context: The Role of Pragmatic Argumentation in the Justification of Judicial Decisions / Eveline T. Feteris. // *Argumentation*. – 2016. – №30 (1). – C. 61–79.
65. Freeman J.B. Critical Study. Walton's Informal Logic: A Handbook for Critical Argumentation / James B. Freeman. // *Informal Logic*. – 1990. – №12 (2). – C. 87–105.
66. Goddu G. What is a "Real" Argument? / Geoff C. Goddu. // *Informal Logic*. – 2009. – №29 (1). – C. 1–14.
67. Goddu G. Why We Still Do Not Know What a "Real" Argument Is / Geoff C. Goddu. // *Informal Logic*. – 2014. – №34 (1). – C. 62–76.
68. Goodnight G.T. Strategic Maneuvering in Direct to Consumer Drug Advertising: A Study in Argumentation Theory and New Institutional Theory / G. Thomas Goodnight. // *Argumentation*. – 2008. – №22. – C. 359–371.
69. Grice H.P. Logic and Conversation / Herbert Paul Grice. // *Syntax and semantics*. – 1975. – №3. – C. 41–58.
70. Hamblin C.L. Fallacies / Charles Leonard Hamblin. – London: Methuen & Co, 1970. – 336 c.
71. Hamby B. What a Real Argument Is / Benjamin Hamby. // *Informal Logic*. – 2012. – №32 (3). – C. 313–326.
72. Henkemans A. Argumentative Patterns in Over-the-Counter Medicine Advertisements / A. Francisca Snoeck Henkemans. // *Argumentation*. – 2016. – №30 (1). – C. 81–95.
73. Henkemans A. Reasonableness In Context: Taking Into Account Institutional Conventions In The Pragma-Dialectical Evaluation Of Argumentative Discourse / A.F.S. Henkemans, J.H.M. Wagemans // *ISSA Proceedings 2014*. – Amsterdam: Rozenberg Publishers, 2015. – C. 1350–1359.
74. Hintikka J. Knowledge and Belief: An Introduction to the Logic of the Two Notions / Jaakko Hintikka. – Ithaca: Cornell University Press, 1962. – 179 c.

75. Hughes G. Formal Logic / G. Hughes, M. Schagrin // *Encyclopædia Britannica, Inc.* – 2011. – [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: <https://www.britannica.com/topic/formal-logic>.
76. Hulstijn J. Dialogue Models for Inquiry and Transaction / Joris Hulstijn. – Enschede: Febodruk, 2000. – 283 с.
77. Johnson R. H. Manifest Rationality: A Pragmatic Theory of Argument / Ralph H. Johnson. – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2000. – 391 с.
78. Kacprzak M. Dialogue Protocols for Formal Fallacies / M. Kacprzak, O. Yaskorska. // *Argumentation*. – 2014. – №28 (3). – С. 349–369.
79. Khomenko I. Informal Logic: Between Logic and Epistemology / Iryna Khomenko. // *Philosophy Study*. – 2013. – №3 (11). – С. 1051–1060.
80. Krabbe E.C.W. Formal dialectical systems and their uses in the study of argumentation / E.C.W. Krabbe, D. Walton // *Keeping in touch with Pragma-Dialectics* / ed. by E. Feteris, B. Garssen, F.S. Henkemanns. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2011. – С. 245–263.
81. Krabbe E.C.W. The Formalization of Critical Discussion / Erik C.W. Krabbe. // *Argumentation*. – 2017. – №31 (1). – С. 101–119.
82. Lewiński M. Internet political discussion forums as an argumentative activity type: A pragma-dialectical analysis of online forms of strategic manoeuvring in reacting critically / Marcin Lewiński. – Amsterdam: Rozenberg Publishers, 2010. – 240 с.
83. Lorenzen P. Dialogische Logik / P. Lorenzen, K. Lorenz. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978. – 324 с.
84. Macagno F. Dialectical Relevance and Dialogical Context in Walton's Pragmatic Theory / Fabrizio Macagno. // *Informal Logic*. – 2008. – №28. – С. 102–128.
85. MacKenzie J.D. Question-Begging in Non-Cumulative Systems / J.D. MacKenzie. // *Journal of Philosophical Logic*. – 1979. – №8. – С. 117–133.
86. Mann W.C. Dialogue Games: Conventions of Human Interaction / William C. Mann. // *Argumentation*. – 1988. – №2 (4). – С. 511–532.

87. Mapping persuasive dialogue games onto argumentation structures / S.Wells, A. Ravenscroft, M. Sagar, C. Reed // Adaptive and emergent behaviour and complex systems: Proceedings of the 23rd convention of the Society for the Study of Artificial Intelligence and Simulation of Behaviour, AISB 2009. – London: Society for the Study of Artificial Intelligence and Simulation of Behaviour, 2009. – C. 53–56.

88. Maudet N. Dialogue games as dialogue models for interacting with, and via, computers / N. Maudet, D. Moore. // *Informal Logic*. – 2001. – №21 (3). – C. 219–243.

89. McBurney P. A formal framework for inter-agent dialogues / P. McBurney, S. Parsons // Proceedings of the Fifth International Conference on Autonomous Agents– New York City: ACM Press, 2001. – C. 178–179.

90. McBurney P. Dialogue Games for Agent Argumentation / P. McBurney, S. Parsons // *Argumentation in Artificial Intelligence* / ed. by Iyad Rahwan. – New York City: Springer, 2009. – C. 261–280.

91. McBurney P. Games that agents play: A formal framework for dialogues between autonomous agents / P. McBurney, S. Parsons. // *Journal of Logic, Language and Information*. – 2002. – №11 (3). – C. 315–334.

92. McBurney P. Locutions for Argumentation in Agent Interaction Protocols / P. McBurney, S. Parsons // International Workshop on Agent Communication, AC 2004, New York, NY, USA, July 19, 2004, Revised Selected and Invited Papers / ed. by M. Rogier [et al.]. – Berlin: Springer, 2004. – C. 209–225.

93. McBurney P. Risk Agoras: Dialectical Argumentation for Scientific Reasoning / P. McBurney, S. Parsons // Proceedings of the Sixteenth Conference on Uncertainty in Artificial Intelligence. – Stanford, 2000. – C. 22–32.

94. McBurney P. The eightfold way of deliberation dialogue / P. McBurney, D. Hitchcock, S. Parsons. // *International Journal of Intelligent Systems*. – 2006. – №22 (1). – C. 95–132.

95. O'Keefe D. Two concepts of argument / Daniel J. O'Keefe. // *The Journal of the American Forensic Association*. – 1977. – №13 (3). – C. 121–128.

96. Parsons C. *How to Map Arguments in Political Science* / Craig Parsons. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 198 c.
97. Parsons S. *An Analysis of Formal Inter-Agent Dialogues* / S. Parsons, M. Wooldridge, L. Amgoud // 1st International Conference on Autonomous Agents and Multi-Agent Systems. – New York City: ACM Press, 2002. – C. 394–401.
98. Parsons S. *On the outcomes of formal inter-agent dialogues* / S. Parsons, M. Wooldridge, L. Amgoud // *Proceeding AAMAS '03 Proceedings of the second international joint conference on Autonomous agents and multiagent systems*. – New York City: ACM Press, 2003. – C. 616–623.
99. Parsons S. *Properties and Complexity of Some Formal Inter-agent Dialogues* / S. Parsons, D. Wooldridge, L. Amgoud. // *Journal of Logic and Computation*. – 2003. – №13 (3). – C. 347–376.
100. Parsons S. *The mechanics of some formal inter-agent dialogues* / S. Parsons, P. McBurney, D. Wooldridge. // *Advances in Agent Communication. ACL 2003. Lecture Notes in Computer Science*. – 2004. – №2922. – C. 329–348.
101. Perelman C. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation* / C. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca ; [пер. з фр. J. Wilkinson, P. Weaver]. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1969. – 576 c.
102. Pilgram R. *Reasonableness of a doctor's argument by authority* / Roosmaryn Pilgram. // *Journal of Argumentation in Context*. – 2012. – №1 (1). – C. 33–50.
103. Prakken H. *An abstract framework for argumentation with structured arguments* / Henry Prakken. // *Argument and Computation*. – 2010. – №1. – C. 93–124.
104. Prakken H. *An overview of formal models of argumentation and their application in philosophy* / Henry Prakken. // *Studies in Logic*. – 2011. – №4 (1). – C. 65–86.
105. Prakken H. *Coherence and flexibility in dialogue games for argumentation* / Henry Prakken. // *Journal of Logic and Computation*. – 2005. – №15. – C. 1009–1040.

106. Prakken H. Formal Systems for Persuasion Dialogue / Henry Prakken. // *The Knowledge Engineering Review*. – 2006. – №21 (2). – C. 163–188.
107. Prakken H. On Dialogue Systems with Speech Acts, Arguments, and Counterarguments / Henry Prakken // *Logics in Artificial Intelligence. European Workshop, JELIA 2000. Malaga, Spain, September 29 - October 2, 2000. Proceedings* / ed. by M. Ojeda-Aciego [et al.]. – Berlin: Springer, 2000. – C. 224–238.
108. Rahwan I. An Argumentation-Based Approach for Practical Reasoning / I. Rahwan, L. Amgoud // *Argumentation in Multi-Agent Systems: Third International Workshop, ArgMAS 2006. Hakodate, Japan, May 8, 2006. Revised Selected and Invited Papers* / ed. by N. Maudet [et al.]. – Berlin: Springer, 2007. – C. 74–90.
109. Reed C. Dialogue Frames in Agent Communication / Chris Reed. // *Proceedings of the 3rd International Conference on Multi Agent Systems (ICMAS98)*. – Paris: IEEE Press, 1998. – C. 246–253.
110. Reed C. Representing dialogic argumentation / Chris Reed. // *Knowledge-Based Systems*. – 2006. – №19 (1). – C. 22–31.
111. Rescher N. *Dialectics: A Controversy-Oriented Approach to the Theory of Knowledge* / Nicholas Rescher. – New York City: SUNY Press, 1977. – 128 c.
112. Sadri F. Dialogues for Negotiation: Agent Varieties and Dialogue Sequences / F. Sadri, F. Toni, P. Torroni // *Intelligent Agents VIII Agent Theories, Architectures, and Languages 8th International Workshop, ATAL 2001 Seattle, WA, USA, August 1–3, 2001 Revised Papers* / ed. by John-Jules Ch. Meyer, Milind Tambe. – Berlin: Springer, 2002. – C. 405–421.
113. Sadri F. Logic agents, dialogues and negotiation: an abductive approach / F. Sadri, F. Toni, P. Torroni // *Proceedings of the AISB 2001 Symposium on Information Agents for E-Commerce* / ed. by K. Stathis, M. Schroeder. – 2001. – C. 1–8.
114. Selinger M. Towards Formal Representation and Evaluation of Arguments / Marcin Selinger. // *Argumentation*. – 2014. – №28 (3). – C. 379–393.
115. Toulmin S.E. *The Uses of Argument* / Stephen E. Toulmin. – Cambridge: Cambridge University Press, 1958. – 259 c.

116. van den Hoven P. Marcin Lewinski: Internet Political Discussion Forums as an Argumentative Activity Type. A Pragma-dialectical Analysis of Online Forms of Strategic Manoeuvring in Reacting Critically / Paul van den Hoven. // *Argumentation*. – 2011. – №25 (2). – C. 255–259.

117. van Eemeren F.H. A Systematic Theory of Argumentation: The pragma-dialectical approach / F. H. van Eemeren, R. Grootendorst. – Cambridge: University Press, 2003. – 226 c.

118. van Eemeren F.H. Crucial Concepts in Argumentation Theory / Frans H. van Eemeren. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011. – 239 c.

119. van Eemeren F.H. Fallacies and Judgments of Reasonableness: Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussion Rules / F.H. van Eemeren, B. Garssen, B. Meuffels. – Berlin: Springer, 2009. – 231 c.

120. van Eemeren F.H. Identifying Argumentative Patterns: A Vital Step in the Development of Pragma-Dialectics / Frans H. van Eemeren. // *Argumentation*. – 2016. – №30 (1). – C. 1–23.

121. van Eemeren F.H. In Context: Giving contextualization its rightful place in the study of argumentation / Frans H. van Eemeren. // *Argumentation*. – 2011. – №25 (2). – C. 141–161.

122. van Eemeren F.H. Special Issue on Strategic Maneuvering in Institutional Contexts Dedicated to Peter Houtlosser (1956–2008) / Frans H. van Eemeren. // *Argumentation*. – 2008. – №22 (3). – C. 305–315.

123. van Eemeren F.H. Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse: Extending the pragma-dialectical theory of argumentation / Frans H. van Eemeren. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2010. – 308 c.

124. van Eemeren F.H. The Case of Pragma-Dialectics / F.H. van Eemeren, P. Houtlosser. // *Argumentation in Multi-Agent Systems. Second International Workshop, ArgMAS 2005. Revised Selected and Invited Papers*. – Berlin: Springer, 2006. – C. 1–28.

125. van Eemeren F.H. The Contextuality of Fallacies / F.H. van Eemeren, P. Houtlosser. // *Informal Logic*. – 2007. – №27 (1). – C. 59–68.

126. Visser J. Speech Acts in a Dialogue Game Formalisation of Critical Discussion / Jackie Visser. // *Argumentation*. – 2017. – №31 (2). – C. 245–266.
127. Walton D. A New Dialectical Theory of Explanation / Douglas Walton. // *Philosophical Explorations*. – 2004. – №7. – C. 71–89.
128. Walton D. *Ad Hominem Arguments* / Douglas Walton. – Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1998. – 315 c.
129. Walton D. Classification of Fallacies of Relevance / Douglas Walton. // *Informal Logic*. – 2004. – №24 (1). – C. 71–103.
130. Walton D. *Commitment in Dialogue: Basic Concepts of Interpersonal Reasoning* / D. Walton, E. C. Krabbe. – New York: SUNY Press, 1995. – 223 c.
131. Walton D. Commitment, Types of Dialogue, and Fallacies / Douglas Walton. // *Informal Logic*. – 1993. – №14 (2&3). – C. 93–103.
132. Walton D. Dialectical Relevance in Persuasion Dialogue / Douglas Walton. // *Informal Logic*. – 1999. – №19 (2&3). – C. 119–143.
133. Walton D. *Dialog Theory for Critical Argumentation* / Douglas Walton. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2007. – 307 c.
134. Walton D. Formalizing Informal Logic / D. Walton, T.F. Gordon. // *Informal Logic*. – 2015. – №35 (4). – C. 508–538.
135. Walton D. *Fundamentals of Critical Argumentation* / Douglas Walton. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 343 c.
136. Walton D. *Informal Logic: A Pragmatic Approach* / Douglas Walton. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 366 c.
137. Walton D. *Logical Dialogue-Games and Fallacies* / Douglas Walton. – Lanham: University Press of America, 1984. – 326 c.
138. Walton D. *Media Argumentation: Dialectic, Persuasion, and Rhetoric* / Douglas Walton. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 386 c.
139. Walton D. Missing phases of deliberation dialogue for real applications / D. Walton, A. Toniolo, T. Norman // *Proceedings of the Eleventh International Workshop on Argumentation in Multi-Agent Systems*. 2014. / ed. by I. Rahwan [et al.], 2014. – C. 1–20.

140. Walton D. *New Dialectical Rules for Ambiguity* / Douglas Walton. // *Informal Logic*. – 2000. – №20. – С. 261–274.
141. Walton D. *Practical Reasoning: Goal-Driven, Knowledge-Based, Action-Guiding Argumentation* / Douglas Walton. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1990. – 272 с.
142. Walton D. *Relevance in Argumentation* / Douglas Walton. – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 311 с.
143. Walton D. *Speech Acts and Burden of Proof in Computational Models of Deliberation Dialogue* / D. Walton, A. Toniolo, T. Norman // *Proceedings of the First European Conference on Argumentation* / ed. by D. Mohammed, M. Lewinski. – London: College Publications, 2016. – С. 757–776.
144. Walton D. *The New Dialectic* / Douglas Walton. – Toronto: University of Toronto Press, 1998. – 304 с.
145. Walton D. *What is Reasoning? What is an Argument?* / Douglas Walton. // *Journal of Philosophy*. – 1990. – №87. – С. 399–419.
146. Walton D. *Wrenching from Context: The Manipulation of Commitments* / D. Walton, F. Macagno. // *Argumentation*. – 2010. – №24. – С. 283–317.
147. Wells S. *A domain specific language for describing diverse systems of dialogue* / S. Wells, C. Reed. // *Journal of Applied Logic*. – 2012. – №10. – С. 309–329.
148. Wells S. *Formal Dialectic Specification* / S. Wells, C. Reed. // *Argumentation in Multi-Agent Systems. ArgMAS 2004. Lecture Notes in Computer Science*. – Berlin, Springer: 2005. –С. 31–43.
149. Wells S. *Formal Dialectical Games in Multiagent Argumentation* : дис. PhD / Simon Wells– Dundee, 2006. – 255 с.
150. Wells S. *Supporting Argumentation Schemes in Argumentative Dialogue Games* / Simon Wells. // *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. – 2014. – №36 (49). – С. 171–191.

151. Wooldridge M. Languages for Negotiation / M. Wooldridge, S. Parsons // ECAI'00 Proceedings of the 14th European Conference on Artificial Intelligence / ed. by W. Horn. – Amsterdam: IOS Press, 2000. – C. 393–397.

152. Zarefsky D. Strategic Maneuvering in Political Argumentation / David Zarefsky. // *Argumentation*. – 2008. – №22 (3). – C. 317–324.

153. Zarefsky D. Strategic Maneuvering through Persuasive Definitions: Implications for Dialectic and Rhetoric / David Zarefsky. // *Argumentation*. – 2006. – №20 (3). – C. 399–416.

ДОДАТОК 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Наукові статті

1. Тищенко М.В. Особливості семантичного підходу до формалізації аргументації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2016. – вип. 1 (120). – С. 48-52. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).
2. Тищенко М.В. Можливості формалізації контексту засобами формальної діалектики // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2016. – вип. 2 (121). – С. 38-42. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).
3. Тищенко М.В. Перспективи формалізації контексту аргументації в прагма-діалектиці // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2017. – Вип. 116 (1). – С. 204-208. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).
4. Тищенко М. В. Роль та місце контексту в сучасній теорії аргументації // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Київ: "Видавництво "Гілея", 2017. – Вип. 122 (7). – С. 252-255. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія), Index Copernicus (Польща)).
5. Тищенко М.В. Методи теорій штучного інтелекту для формального моделювання контекстів аргументації // Гуманітарні студії: Збірник наукових праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2017. – Вип. 30. – С. 140-149. (Збірник входить до міжнародної індексації РИНЦ (Росія)).
6. Тищенко М.В. Поняття контексту в сучасній теорії аргументації // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Київ : "Видавництво "Гілея", 2015. – Вип. 97 (6). – С. 236-239.

7. Тищенко М.В. Діалогові протоколи як спосіб моделювання контекстів аргументації // Актуальні проблеми духовності: збірник наукових праць / Ред.: Я.В.Шрамко. Вип. 17. – Кривий Ріг, 2016. – С. 181-192

Тези доповідей

8. Тищенко М.В. Роль контексту та бекграунду в аргументаційному дискурсі // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2012", 18–19 квіт. 2012 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – Ч. 6. – С. 69-70

9. Тищенко М.В. Концесія як елемент аргументативного процесу // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2013", 16–17 квіт. 2013 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013. – Ч. 3. – С. 91-92.

10. Тищенко М.В. Викривлення контексту в теорії аргументації Дугласа Валтона // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2014", 15–16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014. – Ч. 3. – С. 125-126.

11. Тищенко М.В. Формалізація аргументації як інтерагентних діалогів // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2015", 21-22 квіт. 2015р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2015. – Ч. 4. – С. 155-157.

12. Тищенко М.В. Відношення атаки в ASPIC+ як репрезентація критики аргументації в Аристотелівській логіці // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету - 2016", 20-21 квіт. 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2016. – Ч. 4. - С. 107-109.

13. Тищенко М.В. Роль прикладів у викладанні теорії та практики аргументації // VII Міжнародна науково-практична конференція "Проблеми викладання логіки та перспективи її розвитку", 13-14 травня 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Коверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2016. – С. 60-61.

14. Тищенко М.В. Формальне моделювання волтонівської типології контекстів аргументації // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 13. – С. 220-222.

15. Тищенко М.В. Діалогова гра: необхідність чи штучне обмеження у формалізації контекстів аргументації? // Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 4-5 листопада 2016 року). – Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2016. – С. 123-126.

16. Тищенко М.В. Відмінності у формалізації критичної дискусії та діалогу переконання // Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 лютого 2017 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2017. – С. 32-37.

17. Тищенко М.В. Щодо перспектив розгляду поняття контексту в сучасній теорії аргументації // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету - 2017", 25-26 квіт. 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Коверський [та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2017. – Ч. 3. – С.269-271

Відомості про апробацію дослідження:

Основні положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на 10-ти міжнародних наукових конференціях: "Дні науки філософського факультету" (м. Київ, 2012-2017), "Teaching Logic and Prospects of its Development" (м. Київ, 2016), "Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації"

(м. Переяслав-Хмельницький, 2016), "Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії" (м. Львів, 2017), "Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації" (м. Дніпро, 2017).